

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO

Szczecin, dnia 5 października 2016 r.

Poz. 3671

UCHWAŁA NR XXIII/188/16 RADY MIEJSKIEJ W TYCHOWIE

z dnia 31 sierpnia 2016 r.

w sprawie uchwalenia gminnej ewidencji zabytków oraz gminnego programu opieki nad zabytkami dla Gminy Tychowo

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2016 r. poz. 446) oraz art. 87 ust. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2014 r. poz. 1446 z późn. zm.¹⁾) uchwala się, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się gminną ewidencję zabytków oraz gminny program opieki nad zabytkami dla Gminy Tychowo, stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Burmistrzowi Tychowa.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Zachodniopomorskiego.

Przewodniczący Rady

Paweł Kowalski

¹⁾ zmiany tekstu jednolitego ustawy zostały ogłoszone w Dz. U. z 2015 r. poz. 397, 774 i poz. 1505.

*Załącznik do
Uchwały Nr XXIII/188/16
Rady Miejskiej w Tychowie
z dnia 31 sierpnia 2016 r.*

**Gminny Program
Opieki nad Zabytkami
dla Gminy Tychowo
na lata 2015-2018**

Wykaz skrótów

POnZ – Program Opieki nad Zabytkami,

GPOnZ – Gminny Program Opieki nad Zabytkami,

WPOnZ – Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami,

*WPOnZ WZ - Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami Województwa
Zachodniopomorskiego,*

GUS – Główny Urząd Statystyczny,

OZW – Obszar o znaczeniu dla wspólnoty,

WKZ – Wojewódzki Konserwator Zabytków,

ZWKZ – Zachodniopomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków,

WZ – województwo zachodniopomorskie,

*SWOT – ang. Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats (mocne, słabe strony, szanse
I zagrożenia),*

AWRSP – Agencja Własności Rolnej Skarbu Państwa,

GEZ – Gminna Ewidencja Zabytków,

Dz. U. – Dziennik Ustaw.

I. WSTĘP

Przedmiotem opracowania Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Tychowo (zwanego dalej Programem, POnZ bądź GPOnZ) jest weryfikacja zasobów dziedzictwa kulturowego gminy oraz wypracowanie programu zarządzania zabytkami, w tym praca nad ich potencjałem. Program jest dokumentem strategicznym w zakresie ochrony zabytków, pozwoli na koordynację działań polityki przestrzennej w zakresie opieki i zarządzania dziedzictwem kulturowym. W okresie najbliższych czterech lat Program realizowany będzie dostępnymi środkami prawnymi oraz finansowymi.

Celem Programu jest określenie zasadniczych kierunków działań i zadań na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami. Systematyczne wdrażanie ustaleń dokumentu powinno spowodować poprawę stanu zachowania zasobów dziedzictwa kulturowego Gminy Tychowo. Program powinien być znany nie tylko władzom lokalnym, ale i społeczności lokalnej. Ma za zadanie uświadamiać mieszkańców o konieczności dbania o lokalną tradycję przejawiającą się w inicjatywach społecznych, jak i o potrzebie ochrony dziedzictwa kulturowego gminy. Mieszkańcy i władze gminy powinni dbać o utrzymanie indywidualnego charakteru regionu, w tym o zachowanie jego znamienych elementów zabytkowych i przyrodniczych.

1.1. Charakterystyka gminy

Gmina Tychowo położona jest w północno - wschodniej części województwa zachodniopomorskiego, w powiecie białogardzkim i jest jedną z 4 gmin powiatu. Sieć osadniczą gminy tworzą miasto Tychowo i 44 miejscowości wiejskie. Jednostka zajmuje obszar o powierzchni 350,45 km², granicząc:

- na zachodzie – z Gminami Białogard (wiejską) i Połczyn-Zdrój;
- na północy – z Gminą Świeszyno;
- na wschodzie – z Gminą Bobolice;
- na południu - z Gminami Grzmiąca i Barwice.

W skład Gminy Tychowo wchodzi 20 sołectw: Borzysław, Bukowo, Bukówko, Czarnkowo, Dobrowo, Drzonowo Białogardzkie, Kikowo, Kowalki, Modrolas, Motarzyn, Pobądz, Sadkowo, Słonino, Smęcino, Stare Dębno, Trzebiszyn, Tyczewo, Warnino, Wicewo, Zaspy Wielkie.

Przestrzenne rozmieszczenie powyższych jednostek przedstawia kolejna rycina.

Ryc. 1. Gmina Tychowo w układzie gmin

Źródło: opracowanie własne

Ryc. 2. Położenie Gminy Tychowo na tle województwa zachodniopomorskiego

Źródło: opracowanie własne na podstawie geoportal.gov.pl

Najbardziej skrajne odległości na terenie gminy oddalone są od siebie w odległości ok. 26 km i przebiegają wzdłuż linii północ – południe w zachodniej części gminy.

1.2. Charakterystyka społeczno – gospodarcza

Na koniec roku 2014 wg danych GUS (faktyczne miejsce zamieszkania) obszar Gminy Tychowo zamieszkiwało 6 959 osób.

Łączna liczba podmiotów gospodarczych w rejestrze REGON na rok 2014 w analizowanej jednostce wyniosła 431, z czego 407 to podmioty prywatne. Na terenie Gminy Tychowo najbardziej rozwiniętą działalnością gospodarczą jest działalność związana z handlem hurtowym i detalicznym (sekcja G) oraz z rolnictwem, leśnictwem, łowiectwem i rybactwem (sekcja A).

1.3. Charakterystyka przyrodnicza

Pod względem fizycznogeograficznym teren Gminy Tychowo znajduje się w prowincji Niżu Środkowoeuropejskiego. Opisywany obszar mieści się w podprowincji Pobrzeża Południowobałtyckie w makroregionie Pobrzeże Koszalińskie i Pojezierze Zachodniopomorskie. W układzie mezoregionalnym opisywana jednostka mieści się w zasięgu Równiny Białogardzkiej, Pojezierza Drawskiego i Wysoczyzny Łobeskiej.

Według danych z 2014 r. lesistość na terenie gminy wynosiła 57,8 %. Ogółem licząc jest to 20 831,94 ha, z czego grunty leśne publiczne stanowiły 20 351,57 ha.

Głównymi rzekami przepływającymi przez analizowany teren są Parsęta, Chotla i Liśnica. W gminie nie występują duże i liczne jeziora. W części zachodniej znajdują się dwa największe zbiorniki wodne na terenie opisywanej jednostki: Jezioro Dobrowieckie Wielkie i Jezioro Dobrowieckie Małe.

W granicach charakteryzowanego terenu występują następujące obszary i obiekty chronione:

- Natura 2000 - Obszar o znaczeniu dla Wspólnoty tzw. OZW – Dorzecze Parsęty (kod PLH 320007),
- Natura 2000 - Obszar o znaczeniu dla Wspólnoty tzw. OZW – Dolina Radwi, Chocieli i Chotli (kod PLH 320022),
- Natura 2000 - Obszar Specjalnej Ochrony Ostoja Drawska (kod PLB 320019),
- Rezerwat przyrody Cisy Tychowskie,
- 23 użytki ekologiczne,
- 16 pomników przyrody.

II. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Tychowo na lata 2015 – 2018 sporządzono na podstawie art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2014 poz. 1446 ze zm.).

Art. 87, ust. 1. mówi o tym, że „Zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami”.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Tychowo:

- sporządzany jest na okres 4 lat przez Burmistrza Gminy Tychowo;
- co 2 lata wymaga sprawozdania przez Burmistrza Gminy Tychowo poprzez przedstawienie go Radzie Miejskiej w Tychowie;
- przyjmuje Rada Miejska w Tychowie, po uzyskaniu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków (zwanego dalej WKZ) w Szczecinie, Delegatura w Koszalinie;
- ogłaszany jest w Dzienniku Urzędowym Województwa Zachodniopomorskiego.

Zgodnie z zapisami art. 87, ust. 2. ustawy o ochronie i opiece nad zabytkami Program Opieki nad Zabytkami ma na celu m. in.:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych;
- uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

III. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE

Obowiązujący w Polsce system prawny gwarantuje ochronę zabytkom i całości dziedzictwa kulturowego na terenie kraju. Poniżej wskazano akty prawne wskazujące obowiązujące uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 1997 Nr 78 poz. 483 ze zm., z dnia 2 kwietnia 1997 r.).
 - *Art. 5. Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwa obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju.*
 - *Art. 6. 1. Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będących źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju.*

- *Art. 86. Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa.*
- 2. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2014, poz. 1446 ze zm.) jako główny akt prawny regulujący zasady ochrony i opieki nad zabytkami. Ustawa ta w art. 3 definiuje podstawowe pojęcia:
 - *Zabytek* – nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;
 - *Zabytek nieruchomy* – nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości o cechach j.w.;
 - *Zabytek ruchomy* – rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych o cechach j.w.;
 - *Zabytek archeologiczny* – zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem;
 - *Instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami* – instytucja kultury w rozumieniu przepisów o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, której celem statutowym jest sprawowanie opieki nad zabytkami;
 - *Prace konserwatorskie* – działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań;
 - *Prace restauratorskie* – działania mające na celu wyeksponowanie wartości artystycznych i estetycznych zabytku, w tym, jeżeli istnieje taka potrzeba, uzupełnienie lub odtworzenie jego części, oraz dokumentowanie tych działań;
 - *Roboty budowlane* – roboty budowlane w rozumieniu przepisów Prawa budowlanego, podejmowane przy zabytku lub otoczeniu zabytku;
 - *Badania konserwatorskie* – działania mające na celu rozpoznanie historii i funkcji zabytku, ustalenie użytych do jego wykonania materiałów i zastosowanych technologii, określenie stanu zachowania tego zabytku oraz opracowanie diagnozy, projektu i programu prac konserwatorskich, a jeżeli istnieje taka potrzeba, również programu prac restauratorskich;
 - *Badania architektoniczne* – działania ingerujące w substancje zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń;
 - *Badania archeologiczne* – działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego;
 - *Historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny* – przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg;
 - *Historyczny zespół budowlany* – powiązana przestrzennie grupa budynków wyodrębniona ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi;

- *Krajobraz kulturowy – przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze;*
 - *Otoczenie – teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.*
3. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2015, poz. 1515). Wykonywanie zadań w zakresie kultury i ochrony zabytków jest ustawowym zadaniem samorządów.
 - *Art. 7. 1. Zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy:
9) kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.*
 4. Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2015, poz. 199 ze zm.).
 5. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Dz. U. z 2016, poz. 290).
 6. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2013, poz. 1232 ze zm.).
 7. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2015, poz. 1651 ze zm.).
 8. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. z 2015, poz. 1774).
 9. Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. z 2012, poz. 406).
 10. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz. U. z 2016, poz. 239 ze zm.).
 11. Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji (Dz. U. z 2015, poz. 1777).
 12. Ustawa z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych (Dz. U. z 2015, poz. 2126).
 13. Ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych (Dz. U. 2015, poz. 935 ze zm.).
 14. Ustawa z dnia 19 grudnia 2009 r. o partnerstwie publiczno – prywatnym (Dz. U. 2015, poz. 696).

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i w bibliotekach zostały określone w:

1. Ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz. U. z 2012, poz. 987).
2. Ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2012, poz. 642).

Ochronę materiałów archiwalnych regulują przepisy ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz. U. z 2015, poz. 1446).

IV. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

4.1 Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Tychowo sporządzono z uwzględnieniem zewnętrznych uwarunkowań ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego, w tym aktów prawa oraz innych opracowań strategicznych o podobnej tematyce.

Ustalenia Programu korespondują z zapisami (cele, zasady, kierunki) dokumentów na różnych poziomach. Metodologia planowania zakłada spójność dokumentów programowych w układzie hierarchicznym: kraj, województwo, powiat, gmina.

W niniejszym rozdziale przedstawiono szczegółowy wykaz ww. dokumentów.

Strategia Rozwoju Kraju 2020

Strategia jest nadrzędnym dokumentem, który wyznacza normy, ramy odniesienia oraz standardy dla innych dokumentów niższego szczebla, jak również dla 9 zintegrowanych strategii. Strategia ta została przyjęta uchwałą Rady Ministrów w dniu 25 września 2012 roku. Celem strategicznym opracowania jest wzmocnienie i wykorzystanie gospodarczych, społecznych i instytucjonalnych potencjałów zapewniających szybszy i zrównoważony rozwój kraju oraz poprawę jakości życia ludności. Średniookresowa strategia zakłada podział na 3 obszary strategiczne, które mają przypisane cele i priorytety rozwojowe. Średniookresowa Strategia Rozwoju Kraju 2020 przedstawia 3 strategiczne obszary działań:

- ***Sprawne i efektywne państwo;***
- ***Konkurencyjna gospodarka;***
- ***Spójność społeczna i terytorialna.***

Dokument podkreśla rolę zapewnienia ładu przestrzennego m.in. przez opracowanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego dla terenów obejmujących: obszary miejskie, a w szczególności metropolitarne, tereny wrażliwe rozwojowo, związane z ochroną i użytkowaniem gospodarczym zasobów naturalnych, dziedzictwa kulturowego, objęte ryzykiem katastrof naturalnych, obszary górskie, obszary dotychczas nie objęte procesem planowania oraz obszary przygraniczne. Wspomina się też tutaj o ochronie krajobrazu kulturowego i przyrodniczego. Ośrodki wojewódzkie mają być wzmocniane przez rozwój infrastruktury społecznej, w tym kulturowej oraz działania na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego, co pozwoli osiągnąć miastom przewagę konkurencyjną.

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2014 - 2017

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w art. 84 ustala obowiązek sporządzania co 4 lata Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami: „Art. 84. W celu stworzenia warunków niezbędnych do realizacji ochrony zabytków i opieki nad zabytkami minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego inicjuje i opracowuje, przy pomocy Generalnego Konserwatora Zabytków, krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami”.

W ramach ww. Programu przeprowadza się analizę stanu dziedzictwa kulturowego oraz potrzeb związanych z ochroną zabytków i opieką nad zabytkami. Następnie definiuje się główne i szczegółowe cele i kierunki działań oraz zadań w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Cel główny dokumentu brzmi: „*wzmocnienie roli dziedzictwa kulturowego i ochrony zabytków w rozwoju potencjału kulturowego i kreatywnego Polaków*”. Cel główny programu jest wdrażany poprzez trzy cele szczegółowe:

1. ***Wspieranie rozwiązań systemowych na rzecz ochrony zabytków w Polsce.***
2. ***Wzmocnienie synergii działania organów ochrony zabytków.***
3. ***Tworzenie warunków do aktywnego uczestnictwa w kulturze, edukacji na rzecz dziedzictwa kulturowego oraz jego promocji i reinterpretacji.***

Narodowa Strategia Rozwoju Kultury 2004 - 2020

Kolejnym dokumentem szczebla krajowego jest Narodowa Strategia Kultury 2004 – 2020. Działania uwzględnione w Strategii w bezpośredni sposób przekładają się na rozwój kultury, ale także na społeczno - ekonomiczny rozwój regionów.

Za misję Narodowej Strategii Rozwoju Kultury uznano: „*zrównoważony rozwój kultury jako najwyższej wartości przenoszonej ponad pokoleniami, określającej całokształt historycznego i cywilizacyjnego dorobku polski, wartości warunkującej tożsamość narodową i zapewniającej ciągłość tradycji i rozwój regionów*”. W ramach prac Narodowej Strategii sformułowano następujące cele:

Cel strategiczny: zrównoważenie rozwoju kultury w regionach.

Cele cząstkowe:

1. *Wzrost efektywności zarządzania sferą kultury.*
2. *Wprowadzenie innowacyjnych rozwiązań w systemie organizacji działalności kulturalnej i w systemie upowszechniania kultury.*
3. *Zmniejszenie dysproporcji regionalnych w rozwoju kultury.*
4. *Wzrost uczestnictwa i wyrównanie szans w dostępie do szkolnictwa artystycznego, dóbr i usług kultury.*
5. *Poprawa warunków działalności artystycznej.*
6. *Efektywna promocja twórczości.*
7. *Zachowanie dziedzictwa kulturowego i aktywna ochrona zabytków.*
8. *Zmniejszenie luki cywilizacyjnej poprzez modernizację i rozbudowę infrastruktury kultury.*
9. *Promocja polskiej kultury za granicą.*
10. *Ochrona własności intelektualnej i walka z piractwem.*
11. *Wprowadzenie innowacyjnych rozwiązań w systemie organizacji działalności kulturalnej i w systemie upowszechniania kultury.*
12. *Rozwój przemysłów kultury (kinematografia, media, design, wydawnictwa, fonografia).*

Program Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego – „Dziedzictwo Kulturowe”

Celem Programu „Dziedzictwo kulturowe” jest ochrona polskiego dziedzictwa kulturowego w kraju i za granicą, wspieranie działalności muzeów oraz popularyzacja kultury ludowej. Program „Dziedzictwo kulturowe” składa się z następujących priorytetów:

1. **Ochrona zabytków.**
2. **Wspieranie działań muzealnych.**
3. **Kultura ludowa i tradycyjna.**
4. **Ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą.**
5. **Ochrona zabytków archeologicznych.**
6. **Ochrona i cyfryzacja dziedzictwa kulturowego.**
7. **Miejsca Pamięci Narodowej.**

Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010 - 2020. Regiony, Miasta, Obszary Wiejskie

W zakresie przestrzeni i planistyki dokumentem wiodącym na najbliższe lata jest Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010 - 2020. Regiony, miasta, obszary wiejskie.

Poniżej wyszczególniono najistotniejsze zapisy Strategii dotyczące działań związanych z dziedzictwem kulturowym:

1. **Należy wdrażać rozwiązania wykorzystujące potencjał kulturowy i turystyczny dla rozwoju regionalnego.**
2. **Kultura nie stanowi pasywnego zasobu regionów, ale aktywnie warunkuje zarówno rozwój społeczny, jak i ekonomiczny.**
3. **Należy koncentrować się na przekształcaniach struktur gospodarczych w kierunku gospodarki opartej na wiedzy, na podniesieniu poziomu rozwoju kapitału ludzkiego i społecznego, na poprawie dostępu do dóbr i usług publicznych, które wpływają na rozwój potencjałów (takich jak: infrastruktura teleinformatyczna, edukacja, energia czy kultura).**
4. **Istotna jest obecność nowych technologii w obszarze kultury.**

Zgodnie z zapisami Strategii dzięki rozwojowi lokalnemu w wymiarze społeczno-kulturowym, gospodarczym, ekologiczno-przestrzennym oraz działaniom wyrównawczym na rzecz zwiększenia dostępu do usług publicznych, obszary wiejskie staną się lepszym miejscem do życia, lepiej wykorzystującym dziedzictwo kulturowe i walory środowiska przyrodniczego, bardziej atrakcyjnym turystycznie i inwestycyjnie oraz bardziej zintegrowanym ze względu na wzmocnioną tożsamość lokalną.

Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030

Najważniejszym krajowym dokumentem strategicznym, dotyczącym zagospodarowania przestrzennego kraju, jest Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030. W dokumencie tym zakłada się rozwój bogactwa polskich regionów – miast i obszarów wiejskich – w oparciu o wykorzystanie wewnętrznych potencjałów polskiej przestrzeni – ich dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego, potencjału gospodarczego, innowacyjnego oraz naukowego. W Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju określono cel strategiczny polityki przestrzennego zagospodarowania kraju: „Efektywne wykorzystanie przestrzeni kraju i jej terytorialnie zróżnicowanych potencjałów rozwojowych dla osiągnięcia ogólnych celów rozwojowych – konkurencyjności, zwiększania zatrudnienia, sprawności funkcjonowania państwa oraz spójności w wymiarze społecznym, gospodarczym i terytorialnym w długim okresie”.

Osiągnięcie celu strategicznego musi się odbywać z zachowaniem spójności przyrodniczo-kulturowej służącej realizacji konstytucyjnej zasady zrównoważonego rozwoju.

4.2 Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

Samorząd Województwa Zachodniopomorskiego prowadzi działania z zakresu ochrony zabytków jako jednostka samorządu terytorialnego, realizując zadania, wynikające z zapisów ustawowych. Prócz tego Samorząd Województwa Zachodniopomorskiego sprawuje opiekę nad zabytkami, będąc ich właścicielem.

Na szczeblu wojewódzkim zostały opracowane dokumenty strategiczne, które są podstawą prawną oraz pozwalają wskazać kierunki działań dla programów na niższych poziomach jednostek samorządu terytorialnego.

Strategia Rozwoju Województwa Zachodniopomorskiego do roku 2020

Dnia 19 grudnia 2005 roku Sejmik Województwa Zachodniopomorskiego uchwalił Strategię Rozwoju Województwa Zachodniopomorskiego (uchwała Nr XXVI/303/05).

Dokument Strategii Rozwoju Województwa Zachodniopomorskiego ustala 34 cele kierunkowe, które zawarte są w sześciu głównych strategicznych celach działań:

1. Wzrost innowacyjności i efektywności gospodarowania.
2. Wzmocnienie atrakcyjności inwestycyjnej regionu.
3. Zwiększenie przestrzennej konkurencyjności regionu.
4. Zachowanie i ochrona wartości przyrodniczych, racjonalna gospodarka zasobami.
5. Budowanie otwartej i konkurencyjnej społeczności.
6. Wzrost tożsamości i spójności społecznej regionu.

W ramach 6 celu strategicznego wyodrębnia się jeden z sześciu celów kierunkowych

6.5. Rozwijanie dorobku kulturowego jako fundamentu tożsamości regionalnej. Ten z kolei ma przypisane następujące konkretne działania:

1. ***Upowszechnianie kultury i promocja aktywnego uczestnictwa w kulturze w tym wspieranie instytucji, poszerzanie oferty kulturalnej, organizacja wydarzeń, działania edukacyjne.***
2. ***Wspieranie lokalnej twórczości artystycznej.***
3. ***Ochrona zabytków i miejsc pamięci.***
4. ***Rozbudowa infrastruktury kulturalnej;***
5. ***Poszerzanie zasobów i zbiorów archiwalnych, muzealnych i bibliotecznych.***
6. ***Koordinacja i integracja oferty kulturalnej regionu.***

W realizację wszystkich działań zaangażowane mają być samorządy gminne, powiatowe oraz samorząd wojewódzki. Częściowo zaangażowane powinny być inicjatywy prywatne i pozarządowe oraz administracja rządowa. Źródłem finansowania celu kierunkowego w znacznym stopniu powinny być budżety gmin, powiatów, jak i budżet województwa. Inne zakładane źródła finansowania to: budżet państwa, partnerstwo publiczno – prywatne oraz program rozwoju obszarów wiejskich.

Dokument podkreśla, iż głównym celem w dziedzinie kultury i ochrony jej dóbr jest intelektualny i cywilizacyjny rozwój społeczności Pomorza Zachodniego oraz systematyczny wzrost potencjału kulturalnego regionu. Ważną rolę ma też stanowić współpraca i zaangażowanie samorządów i organizacji pozarządowych zajmujących się życiem kulturowym miast i obszarów wiejskich.

Samorząd Województwa Zachodniopomorskiego ma zapewnić w jak najpowszechniejszy sposób dostęp do dóbr kultury, czy innych elementów dziedzictwa wspólnego.

Regionalny Program Operacyjny Województwa Zachodniopomorskiego na lata 2014 - 2020

Regionalny Program Operacyjny Województwa Zachodniopomorskiego na lata 2014 – 2020 został zatwierdzony przez Komisję Europejską dnia 13 lutego 2015 roku. Program składa się z 10 Osi Priorytetowych wraz z poszczególnymi działaniami.

Celem strategicznym Regionalnego Programu jest: poprawa konkurencyjności gospodarczej, spójności społecznej i dostępności przestrzennej województwa przy zrównoważonym wykorzystaniu specyficznych cech potencjału gospodarczego i kulturowego regionu oraz przy pełnym poszanowaniu jego zasobów przyrodniczych. Osie priorytetowe programu to:

1. Gospodarka, innowacje, nowoczesne technologie.
2. Gospodarka niskoemisyjna.
3. Ochrona środowiska i adaptacja do zmian klimatu.
4. Naturalne otoczenie człowieka.
5. Zrównoważony transport.
6. Rynek pracy.
7. Włączenie społeczne.
8. Edukacja.
9. Infrastruktura publiczna.
10. Pomoc techniczna.

W ramach osi **4. Naturalne otoczenie człowieka** wskazano cel szczegółowy działania jakim jest zwiększona atrakcyjność zasobów kultury regionu. Oprócz tego ulokowano działania:

- 1. Dziedzictwo kulturowe.**
- 2. Wzmocnienie instytucji kultury.**
- 3. Ochrona różnorodności biologicznej**
- 4. Wsparcie nieinfrastrukturalnych form ochrony przyrody.**
- 5. Kształtowanie właściwych postaw człowieka wobec przyrody przez edukację.**
- 6. Wsparcie infrastrukturalnych form ochrony przyrody i krajobrazu.**
- 7. Wsparcie ośrodków rehabilitacji dziko żyjących zwierząt.**
- 8. Podnoszenie jakości ładu przestrzennego.**
- 9. Rozwój zasobów endogenicznych.**

Województwo zachodniopomorskie charakteryzuje się jednym z największych potencjałów w kraju w zakresie dziedzictwa kulturowego. Korzystne warunki do zrównoważonego rozwoju z uwzględnieniem dziedzictwa kulturowego jest jednym z priorytetów polityki Unii Europejskiej. Dlatego w bieżącej perspektywie finansowej zaplanowano wsparcie dla dziedzictwa kulturowego wykorzystując jego zasoby w jednostce administracyjnej. W powyżej analizowanym dokumencie uwidacznia się również wpływ dziedzictwa kulturowego na obszary, które będzie można udostępnić turystom ze względu na dużą liczbę zabytków w województwie.

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Zachodniopomorskiego

Dokument ten posiada charakter regionalny prowadzący politykę przestrzenną, która ma warunkować korzystne przemiany rozwoju gospodarczego, wzrostu poziomu i jakości życia, konkurencyjności regionu z zachowaniem zasad zrównoważonego rozwoju. Projekt jego zmiany został przyjęty przez Sejmik Województwa Zachodniopomorskiego 19 października 2010 roku. Plan jest zgodny z koncepcją przestrzennego zagospodarowania kraju, jak i stanowi ramy dla studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, a także określa uwarunkowania i kierunki rozwoju województwa zachodniopomorskiego w zakresie:

- organizacji struktury przestrzennej, w tym podstawowych elementów sieci osadniczej;
- infrastruktury społecznej i technicznej;
- ochrony środowiska przyrodniczego i kulturowego;
- lokalizacji inwestycji publicznych rządowych i samorządu województwa.

Celem głównym świadomej polityki przestrzennej jest właściwe wykorzystanie przestrzeni, które rozumie się m.in. jako ochronę i zachowanie niezbywalnych wartości jakimi są bioróżnorodność, walory przyrodnicze, krajobrazowe oraz dziedzictwo kulturowe.

Potencjał rozwojowy przedmiotowego obszaru to zarówno atrakcyjność środowiska naturalnego, jak i bogactwo środowiska kulturowego.

Znaczny potencjał kulturowy stwarza szanse dla rozwoju społeczno - gospodarczego regionu, zwłaszcza rozwoju turystyki oraz wzmocnienia tożsamości.

W rozdziale uwarunkowania zagospodarowania przestrzennego województwa zachodniopomorskiego zwrócono uwagę na kwestię dziedzictwa kulturowego powiązanego z ładem przestrzennym. Podrozdział ten wyodrębnilo ze względu na:

- Krajobraz kulturowy województwa;
- Elementy dziedzictwa kulturowego decydujące o cechach krajobrazu zachodniopomorskiego;
- Dobra kultury współczesnej;
- Ład przestrzenny.

Wojewódzki Plan Zagospodarowania Przestrzennego odnotowuje w Gminie Tychowo obiekty zabytkowe wpisane do rejestru zabytków. Ich szczegółowy podział przedstawia się następująco:

- Obiekty sakralne, wieże kościelne, kaplice, relikty sakralne;
- Pałace;
- Cmentarze;
- Parki dworskie, parki leśne, ogrody.

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami na lata 2013 – 2017 dla Województwa Zachodniopomorskiego

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami na lata 2013 – 2017 (w skrócie WPONZ WZ) wytycza cele strategiczne i określa zadania opieki nad zabytkami w perspektywie czteroletniej.

Podstawowym celem niniejszego dokumentu jest utrzymanie walorów krajobrazu kulturowego i zabytków na terenie województwa, poprzez różnorodne działania służące utrzymaniu i poprawie stanu materialnej substancji zabytków, ich zagospodarowaniu w sposób odpowiadający wartościom zabytkowym oraz działania zmierzające do

podniesienia wiedzy o zabytkach i świadomości potrzeby utrzymania dziedzictwa kulturowego. Przyjmuje się również trzy cele perspektywiczne i odpowiadające im cele operacyjne:

- 1) **Utrzymanie zabytków budujących krajobraz kulturowy województwa zachodniopomorskiego:**
 - 1.1. **Ochrona i opieka nad zabytkami i krajobrazem kulturowym w dokumentach strategicznych i planistycznych;**
 - 1.2. **Integracja ochrony dziedzictwa, krajobrazu kulturowego i ochrony przyrody;**
 - 1.3. **Poprawa materialnego stanu zasobu dziedzictwa kulturowego;**
 - 1.4. **Decentralizacja zadań ochrony i opieki nad zabytkami;**
 - 1.5. **Delimitacja (wyznaczanie granic) wartościowych obszarów krajobrazu kulturowego do zachowania i budowa systemu ich ochrony;**
 - 1.6. **Utrzymanie w dobrym stanie zabytków stanowiących własność województwa zachodniopomorskiego lub użytkowanych przez jednostki organizacyjne WZ.**
- 2) **Funkcjonowanie zabytków w procesie aktywizacji ekonomicznej i społecznej województwa:**
 - 2.1. **Tworzenie warunków finansowych i organizacyjnych do opieki nad dziedzictwem kulturowym regionu materialnym i niematerialnym;**
 - 2.2. **Zwiększanie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości.**
- 3) **Kształtowanie świadomości regionalnej w oparciu o dziedzictwo kulturowe i potrzebę jego zachowania dla przyszłych pokoleń:**
 - 3.1. **Edukacja regionalna;**
 - 3.2. **Promocja walorów kulturowych regionu.**

W dokumencie tym, w rozdziale 5.1 uwzględniono wyposażenie i wystrój obiektów sakralnych. Wyróżniono tutaj zabytki ruchome znajdujące się w nieruchomościach kultu religijnego z terenu województwa. Jednym z nich są zabytkowe witraże znajdujące się w kościele pw. Matki Bożej Szkaplerznej w Wicewie (Gmina Tychowo).

Strategia Rozwoju Powiatu Białogardzkiego

Strategię Rozwoju Powiatu Białogardzkiego przyjęła Rada Powiatu w Białogardzie dnia 30 listopada 2000 roku uchwałą Nr XXVIII/120/2000. Biorąc pod uwagę wnioski wpływające z opracowanej diagnozy powiatu białogardzkiego, zarówno słabych, jak i mocnych stron, Komitet Rozwoju Lokalnego wytyczył trzy podstawowe cele strategiczne:

- **Restrukturyzacja obszarów wiejskich;**
- **Rozwój przedsiębiorczości o pozyskiwanie inwestycji;**
- **Rozwój infrastruktury lokalnej.**

W opracowanej dokumentacji stwierdzono, że jednostka samorządowa posiada szereg cennych i godnych uwagi zabytków, a jako podstawowe wymieniono:

- gotycki kościół NMP z około 1310 r., z renesansowym ołtarzem;
- kościół św. Jerzego z XIV w.;
- Brama Wysoka zwana Połczyńską;
- odrestaurowane fragmenty murów obronnych z XVI w.

V. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

5.1 Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy)

Poniżej ukazano wybrane dokumenty strategiczne dla Gminy Tychowo. Wyszczególniono oraz przedstawiono zagadnienia w zakresie dziedzictwa kulturowego gminy. Programy strategiczne stanowią wytyczne do opracowania niniejszego dokumentu.

Strategia Rozwoju Gminy Tychowo na lata 2014-2020

Misją Gminy Tychowo jest stworzenie odpowiednich warunków do życia i rozwoju jej mieszkańców. Będzie to możliwe przy zachowaniu zasad zrównoważonego rozwoju z uwzględnieniem możliwości wykorzystania środków pochodzących z Unii Europejskiej, a niezbędne do osiągnięcia zamierzonych celów będą integracja lokalnej społeczności i działania prowadzone z poszanowaniem zasad ochrony środowiska.

Niniejsza Strategia zawiera 5 obszarów strategicznych, którymi są:

1. **Przestrzeń i infrastruktura.**
2. **Gospodarka.**
3. **Spółeczeństwo.**
4. **Turystyka.**
5. **Środowisko.**

Celem głównym jest podniesienie standardów i jakości życia mieszkańców Gminy Tychowo.

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, Gmina Tychowo

Ostatnia zmiana Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Tychowo, została przyjęta Uchwałą Nr XIX/160/12 Rady Miejskiej w Tychowie z dnia 8 listopada 2012 r.

Omawiany dokument przedstawia w rozdziale 2.7 Stan i ochrona i ochrona środowiska kulturowego. Obiekty i obszary chronione. Zagrożenia. następujące podrozdziały:

- 2.7.1. *Zasoby i stan krajobrazu archeologicznego.*
- 2.7.2. *Historyczna zabudowa i zagospodarowanie wsi.*
- 2.7.3. *Stan ochrony prawnej.*
- 2.7.4. *Charakterystyka zagrożeń środowiska kulturowego.*

Szczegółowy opis zagadnień kulturowych znalazł się w załączniku Studium wartości kulturowych Gminy Tychowo.

Studium wartości kulturowych Gminy Tychowo

Studium wartości kulturowych Gminy Tychowo jest załącznikiem do uchwały Nr III/20/2012 z dnia 30.12.2002 r. w sprawie uchwalenia „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Tychowo”.

Dokument w części pierwszej przedstawia zasób wartości kulturowych gminnych. Scharakteryzowano każdą miejscowość w gminie pod względem przestrzennym, historycznym oraz kulturowym. W opisie miejscowości uwzględniono zarówno obiekty architektoniczne, jak i stanowiska archeologiczne. W części drugiej wyznaczono ochronę i kształtowanie krajobrazu historycznego. Dokument wyodrębnia ochrony: stanowisk archeologicznych, krajobrazu kulturowego i zabytkowych układów ruralistycznych, zabytków architektury i budownictwa oraz historycznej zabudowy i zagospodarowania. Ponadto wskazuje działania edukacyjne i organizacyjne w zakresie dziedzictwa kulturowego.

Miejscowe Plany Zagospodarowania Przestrzennego na terenie Gminy Tychowo

Na terenie gminy obowiązują obecnie 3 miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego obejmujące obręby geodezyjne następujących wsi: Tychowo, Dobrowo oraz części gminy przewidzianej dla lokalizacji farmy elektrowni wiatrowych.

Dla każdego z terenów objętych miejscowym planem ustalono zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej.

Niezależnie od szczegółowych ustaleń planów w przypadku odkrycia przedmiotów, który posiada cechy zabytku lub wykopaliska archeologicznego, należy zabezpieczyć znalezisko, wstrzymać wszelkie prace mogące je uszkodzić lub zniszczyć oraz powiadomić odpowiednie służby konserwatorskie.

Plany odnowy miejscowości na terenie Gminy Tychowo

Rada Miejska w Tychowie uchwaliła Plany Odnowy Miejscowości dla wybranych miejscowości. Dokumenty te mają być narzędziem służącym podniesieniu standardu życia i pracy na wsi poprzez realizację zadań inwestycyjnych zwiększających atrakcyjność wsi i otwierających daną miejscowość dla nowych mieszkańców, inwestorów gospodarczych oraz turystów. Dla centrum administracyjno – edukacyjnego gminy opracowano Plan odnowy miejscowości Tychowo na lata 2010 – 2017.

Wieloletnia Prognoza Finansowa Gminy Tychowo na lata 2015 – 2029

Aktualnie obowiązującym dokumentem w tym zakresie jest uchwała nr VI/30/15 Rady Miejskiej w Tychowie z dnia 26 marca 2015 r. zmieniająca uchwałę w sprawie uchwalenia zmiany wieloletniej prognozy finansowej Gminy Tychowo na lata 2015-2026.

Na rok 2015 szacuje się dochód ogółem gminy na kwotę 27 251 958,33 zł. Na ten sam rok kwota wydatków kształtuje się na poziomie 27 957 841,74 zł.

5.2 Charakterystyka zasobów oraz analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

5.2.1. Rys historyczny obszaru Gminy Tychowo

Najstarsze ślady osadnictwa na terenie Gminy Tychowo związane są z epoką kamienia – okresem mezolitu i neolitu. Na tę epokę przypadają znaleziska krzemienne pochodzące z okresu mezolitu o dużym nasyceniu. Do VI w. n.e. w rejonie tym, podobnie jak na terenie całego Pomorza, żyły różne grupy ludności, przynależne do wielu kultur. Począwszy od VI w. na Pomorze zaczęła napływać z południa i wschodu ludność pochodzenia słowiańskiego, tworząc tu sieć osad, w których żyła na zasadzie wspólnot plemiennych. W 2 poł. X w. Pomorze wraz z jego mieszkańcami, podbite zostało przez władcę państwa Polan Mieszka I. Około połowy XI w. polscy władcy utracili swe wpływy na Pomorzu, a odzyskali je (tylko na okres przejściowy) dopiero w 1 ćw. XII stulecia. W tym okresie nastąpiła konsolidacja Pomorzan, którzy rozpoczęli budowę własnego państwa, zarządzanego przez protoplastę rodzimej dynastii Gryfitów, księcia Siemysła.

Na początku XII w. Bolesław Krzywousty, wrócił do planów zdobycia Pomorza. W wyniku kilku podjętych wypraw, doprowadził do ponownego podporządkowania Pomorzan Polsce. Władca zrealizował również postawiony przez jego przodka cel, chrystianizacji Pomorzan, czego dokonał przy pomocy biskupa Bambergu Ottona i księcia pomorskiego Warcisława w dwóch wyprawach misyjnych w latach 1124 i 1128. Zwierzchność Polski nad Pomorzem osłabła wraz ze śmiercią Bolesława Krzywoustego, a zakończyła się definitywnie w 1181 r., kiedy książę Bogusław I składając hołd cesarzowi Fryderykowi Barbarossie, podporządkował swe księstwo cesarstwu. W następnych wiekach, sąsiedzi Pomorzan, Duńczycy i Brandenburczycy, niejednokrotnie jeszcze walczyli o dominację nad księstwem, a nawet o jego przejęcie, co częściowo udało się zrealizować margrabiom brandenburskim, którzy w ciągu XIII w. zajęli południową część księstwa.

Pomimo najazdów i nacisków politycznych, jak również wewnętrznych waśni i podziałów, księstwo Gryfitów zdołało przetrwać do połowy XVII w., to jest do czasu wymarcia rodu. Samo księstwo, w okresie od XII do XV w. było kilkakrotnie dzielone pomiędzy licznych przedstawicieli rodu Gryfitów. Ziemia Białogardzka w XIII w. należała do dzielnicy szczecińskiej, od 1295 r. weszła w skład księstwa wołogojskiego i stała się oddzielną jednostką terytorialną.

W trakcie kształtowania się struktur Księstwa Pomorskiego, jego obszar w XI - XII w., podzielony został na kasztelanie, stanowiące główne ośrodki administracji państwowej. Tereny obecnego powiatu białogardzkiego, łącznie z gminą Tychowo, znalazły się w granicach kasztelanii kołobrzeskiej. Białogard, gdzie już w IX w., istniał gród, był centralnym ośrodkiem dla ziem położonych na południe od rzeki Radwi i w dorzeczu Parsęty, Liśnicy i Chotli. Tu również, od XI do XIII w. mieszkali okresowo przedstawiciele książęcego rodu.

Do połowy XIII w. większość ziem na terenie Pomorza była własnością książąt. W 1248 r. książęta, na mocy porozumienia i transakcji zawartej z biskupami kamieńskimi, przekazali biskupom Ziemię Kołobrzeską w zamian za Ziemię Stargardzką. W obrębie włości biskupich znalazła się część terytorium gminy Tychowo, położona w okolicy Bobolic. Od połowy XIII w. datuje się też wzmożona akcja przekazywania ziem tego rejonu księstwa w lenno rodom rycerskim, początkowo głównie pochodzenia lokalnego, a następnie rodom przybyłym z terenów państw niemieckich i skandynawskich. Ziemie w okolicach Tychowa otrzymały w lenno i posiadały przez długie stulecia trzy rody: von Versen, von Kleist oraz von Münchow, przy czym największe posiadłości mieli tu von Kleistowie, z którymi wiązać można

lokacje wsi w okresie średniowiecza. Na podstawie obecnego stanu badań można stwierdzić, że na terenie gminy, do połowy XIII w. potwierdzone jest istnienie zaledwie kilku wsi, m.in. Borzysław, Tychowo, Wicewo, natomiast pozostałe wioski, założone zostały najprawdopodobniej w ciągu XIV i XV w., przy czym część z nich powstała niewątpliwie na miejscu lub w pobliżu osad słowiańskich funkcjonujących tu od IX do XII stulecia. Większość wsi założona została w pobliżu rzeki Parsęty, Leśnicy i Chotli. Kilka miejscowości w płn. wsch. części gminy: Bukowo, Bukówko, Retowo (na terenach stanowiących własność Biskupstwa Kamień), założono w ciągu XVI w. Prawie w każdej wsi, obok zespołu zagród chłopskich, powstał też folwark z siedzibą zarządcy lub właściciela. Główna siedziba rodu von Kleist w okresie średniowiecza, mieściła się w Starym Dębnie, w zamku zbudowanym w XIV w., a zniszczonym w czasie Wojny Trzydziestoletniej (1618 – 1648).

Ostatnie lata panowania Gryfitów zbiegły się w czasie z Wojną Trzydziestoletnią, której efektem było zniszczenie Białogardu i wielu miejscowości na terenie powiatu. Po zakończeniu wojny, na mocy traktatu zawartego w 1648 r. w Osnabrück, teren księstwa podzielony został na dwie części pomiędzy Szwecję i Brandenburgię. Ziemia Białogardzka przypadła w udziale Brandenburgii, a od 1724 r. objęła ją utworzona wówczas rejencja szczecińska. W wyniku połączenia założonego w 1630 r. powiatu białogardzkiego i połczyńskiego, powstał jeden powiat białogardzko - połczyński, którego obszar z niewielkimi zmianami przetrwał do 1932 r. Przy pomocy państwa rozpoczęła się odbudowa zniszczonych wsi i majątków szlacheckich. W 2 poł. XVII w. na gruntach majątków ziemskich zaczęto zakładać nowe folwarki, proces ten trwał przez cały XVIII wiek. Z relacji Brügemanna (osiemnastowiecznego historyka) wynika, że w licznych na terenie gminy folwarkach hodowano bardzo dużo owiec. Na terenie gminy było również wiele młynów, co oznacza, że uprawiano tu większe ilości zbóż. W XVIII w., rozpoczęły się na większą skalę podziały majątków pomiędzy licznych członków ciągle tych samych rodów von Versen, von Kleist i von Münchow, co wiązało się m.in. z budową nowych folwarków i nowych siedzib szlacheckich. Najbardziej znanymi przedstawicielami rodu von Kleist byli: Henrich – pisarz i dramaturg z przełomu XVIII i XIX wieku oraz Ewald ze Smęcina. Istniejące, na terenie gminy, wioski do początku XIX w. były w większości niewielkimi osadami liczącymi od 9 do 20 domostw. Z liczby 27 wsi tylko 11 liczyło ponad 20 domów. Największą miejscowością było Tychowo, następnie Stare Dębno, Smęcino i Tyczewo.

Po przeprowadzonych w 1 poł. XIX w. reformach rolnych, zwiększyła się liczba gospodarstw chłopskich. W kilku przypadkach, np. w Osówku nastąpiła prawie całkowita parcelacja dawnego majątku ziemskiego pomiędzy chłopów, co spowodowało znaczną rozbudowę założeń ruralistycznych, przy czym proces ten na większą skalę datuje się od 4 ćw. XIX stulecia. W 1 połowie XIX w., teren całego Pomorza objął kryzys gospodarczy, wynikiem którego wielu mieszkańców wyemigrowało do Ameryki Północnej i Południowej. Największą liczbę emigrantów odnotowały źródła ze wsi Tyczewo. Poprawa sytuacji gospodarczej nastąpiła po 1870 r., wówczas m.in. na terenie gminy przeprowadzono modernizację starych dróg i wybudowano wiele nowych bocznych dróg do majątków ziemskich i wiosek. W 1878 r. do użytku oddano linię kolejową łączącą Białogard ze Szczecinkiem, a w 1911 r. wybudowano gminną linię kolei wąskotorowej biegnącej z Białogardu do Bobolic. Po 1870 r., rozpoczęła się na szeroką skalę wymiana starej zabudowy, zarówno mieszkalnej, jak i gospodarczej na nową wznoszoną już najczęściej z cegły. Proces ten dotyczył zarówno zabudowy wiejskiej, jak i folwarczno - dworskiej. W zespołach dworskich modernizowano bądź budowano od podstaw nowe siedziby i powiększano założenia parkowe. We wsiach zaczęto budować szkoły już jako samodzielne

budynki, a także świetlice wiejskie. Na tamten okres datuje się również zakładanie nowych cmentarzy poza obrębem zabudowań wiejskich. Wzmożony ruch budowlany trwał do wybuchu I wojny światowej. Wg danych sprzed 1938 r. w kilkunastu wioskach, w okresie od połowy XIX w. do II wojny światowej, doszło do kilkakrotnego powiększenia ilości domów i znacznego zwiększenia obszarów zabudowy. W kilku przypadkach, podawana w statystykach większa ilość domów, wynikała z faktu przeprowadzonych w 1928 r. zmian administracji terenowej, polegających na łączeniu wsi, jak to miało np. miejsce w przypadku Wełdkowa i Wełdkówka.

Pod koniec II wojny światowej wiele wsi uległo częściowemu zniszczeniu. W 1945 r. obszar gminy wraz z całym terenem tzw. „Ziem Odzyskanych” został przyłączony do Polski. Wioski zasiedlone zostały przez polskich osadników. Od 1950 r. teren gminy znajdował się w województwie koszalińskim do końca 1998 roku. W tym czasie na bazie dawnych majątków ziemskich utworzone zostały Państwowe Gospodarstwa Rolne, które funkcjonowały do lat dziewięćdziesiątych XX w. Dla pracowników PGR-ów w latach 60. i 70. XX w. masowo budowano osiedla wielorodzinne o niskim standardzie oraz modernizowano i rozbudowywano zabudowę folwarczną. Po ostatniej reformie administracyjnej Gmina Tychowo znajduje się w województwie zachodniopomorskim.

5.2.2 Miejscowości Gminy Tychowo wraz z charakterystyką ich dziedzictwa kulturowego

Wsie Gminy Tychowo reprezentują różne typy układów przestrzennych. Średniowieczne wsie w większości zatraciły swoje pierwotne układy. Poniżej wskazano miejscowości gminne wraz z ich charakterystycznymi rodzajami kształtów (układy wsi). W miarę dostępności danych źródłowych podano ich pierwotne oraz obecne układy przestrzenne:

- Bąbnica - osada leśna;
- Borzysław - ulicówka z zespołem dworsko - parkowym i folwarkiem;
- Buczki - osada dworsko – folwarczna;
- Bukowo - ulicówka z zespołem dworsko - parkowym i dziedzińcem gospodarczym;
- Bukówko - wielodrożnica z zespołem pałacowo - parkowym i folwarkiem;
- Czarnkowo - wieś dworsko - folwarczna;
- Doble - ulicówka z zespołem dworsko - parkowym i folwarkiem;
- Dobrochy - osada folwarczna;
- Dobrowo - wieś chłopsko - dworska;
- Drzonowo Białogardzkie - wieś dwuczłonowa z zespołem dworsko - parkowym i zabudową wiejską;
- Dzięciołowo - ulicówka z zespołem dworsko - folwarcznym;
- Giżałki - osada leśna;
- Kikowo - wielodrożnica z zespołem dworsko - parkowym i folwarkiem;
- Kowalki - okolnica, zabudowa zagrodowa;
- Krosinko - wieś folwarczna;
- Liśnica - wieś folwarczna;
- Modrolas - ulicówka z zespołem dworsko - folwarcznym;
- Motarzyn - okolnica z zespołem dworsko - parkowym oraz dobudowanymi domami od południa wzdłuż drogi;

- Nowe Dębno - osada leśna;
- Osówko - ulicówka;
- Pobądz - wielodrożnica;
- Podborsko - osada kolejowa;
- Retowo - wieś folwarczna;
- Rudno - ulicówka z zespołem dworskim;
- Sadek - ulicówka;
- Skarszewice – jedno zabudowanie;
- Sławomierz - osada folwarczna;
- Słonino - wielodrożnica z zespołem dworsko - folwarcznym;
- Smęcino - wielodrożnica z zespołem pałacowo - parkowym;
- Solno - osada leśna;
- Stare Dębno - wielodrożnica z zachowaną owalnicą;
- Trzebiec - osada dworsko - folwarczna;
- Trzebieszyn - ulicówka z zespołem folwarcznym;
- Tychowo - wielodrożnica z zachowaną owalnicą i dwuczłonowym nawsiem;
- Tyczewo - wielodrożnica z zespołem parkowo - folwarcznym i zabudową wiejską;
- Warnino - ulicówka z rozproszoną zabudową ku zachodowi;
- Wędkowo - osada folwarczna;
- Wędkówko - ulicówka;
- Wicewo - wieś dworska;
- Zaspy Wielkie - ulicówka z zespołem dworskim;
- Zastawa - osada młyńska;
- Żukówek - osada folwarczna.

Poniżej scharakteryzowano typy układów przestrzennych wsi wchodzących w skład Gminy Tychowo.

- a) owalnica – kształt wsi przypomina wydłużone wrzeciono wokół podłużnego placu, w miejscu centralnym znajdował się staw, w późniejszym czasie ośrodki służące mieszkańcom. To układ przejściowy między okolicą a przydrożnicą.
- b) ulicówka/zabudowa przydrożnicowa (*Strassendorf/street village*) – układ jednodrożny o zwartej zabudowie po obu stronach drogi.
- c) wielodrożnica – wieś kupowa/zwarta (*compact village*). Charakteryzuje się bezładną i chaotyczną zabudową z nieregularnym przebiegiem dróg.
- d) widlica – wieś, która powstała w okresie wczesnofeudalnym (wczesno-średniowiecznym). To układ przejściowy między wielodrożnicą a ulicówką.
- e) zabudowa folwarczna – ośrodkiem najwyższej rangi jest folwark lub dwór wraz z zabudowaniami gospodarczymi.
- f) osada leśna – niewielka liczba zabudowań znajdujących się w lesie. Charakterystyczną nieruchomością występującą w osadzie leśnej może być leśniczówka.
- g) osada kolejowa - niewielka liczba zabudowań znajdujących się w pobliżu dworca kolejowego, który jest punktem głównym takiej osady.
- h) osada młyńska - niewielka liczba zabudowań znajdujących się w pobliżu młyna, który jest punktem głównym takiej osady.
- i) wieś dwuczłonowa – wieś, w której występują dwie wyraźne części z zabudowaniami i części te nie są ze sobą połączone.

Ryc. 3. Miejscowości w gminie Tychowo

Źródło: opracowanie własne na podstawie emgsp.pgi.gov.pl/emgsp

Poniżej wymieniono oraz krótko scharakteryzowano miejscowości w Gminie Tychowo w kolejności malejącej według liczby mieszkańców. Dołączono również ryciny przedstawiające jednostki w okresie międzywojennym.

TYCHOWO

niem. Gross Tychow

Miejscowość o słowiańskim, wczesnośredniowiecznym rodowodzie. Najstarsze wzmianki o niej pochodzą z połowy XIII wieku. W tekstach źródłowych nazwa została odnotowana w latach: 1250, 1321, 1477, 1546 i w późniejszych. W średniowiecznych dokumentach występuje nazwa „Tichow”, co można tłumaczyć jako słowo „Cichy”. To z kolei najprawdopodobniej jest związane ze spokojnym i cichym miejscem, które sprzyjało do osiedlania się ludności. Słowianie wybrali to miejsce, gdyż położone było pośród wielkich lasów i wywierało na nich wrażenie spokojnego miejsca.

Z Tychowem od kilkunastu stuleci związany jest ród Von Kleistów (Kleszczów). Zamieszkiwali oni Tychowo przez ponad 700 lat i należeli do najbardziej potężnych rodów nie tylko w powiecie białogardzkim. Weszli do historii polityki i literatury. Majątek rycerski był również częściowo lennem von Versenów. Jednak to ród Von Kleistów z biegiem czasu był jedynym właścicielem Tychowa. Najprawdopodobniej te dwie rodziny ufundowały na przełomie XV i XVI wieku tychowski kościół pw. Matki Bożej Wspomożenia Wiernych. Pierwotnie budowla została wzniesiona z polnych kamieni i cegły.

Na początku XVIII w. majątek podzielony był na 3 części, z których dwie należały do rodu von Kleist, natomiast trzecia część do 1772 r. była własnością von Versenów, a następnie przeszła w ręce Marii Charlotty von Kleist z domu von Retzow. Po śmierci męża majątek został scalony i w 1781 r. całość odziedziczył syn zmarłej, Hans Jürgen von Kleist - Retzow. Od tej pory datuje się powstanie nowej linii rodu von Kleist - Retzow. W 4 ćw. XVIII, w Tychowie znajdowała się siedziba szlachecka, zbudowana w 1775 r. dla Piotra Christiana von Kleist na miejscu starszej siedziby, 3 folwarki, 3 owczarnie, 18 gospodarstw chłopskich, 2 zagrodnicze, 1 gospodarstwo pastora, 1 kościelny, 1 kowala, 1 karczmarza i 1 leśniczego. We wsi było 55 domów, stał kościół, karczma, kuźnia, młyn wodny i funkcjonowała cegielnia. Na polach wiejskich i włościach Kleistów znajdowała się wówczas kolonia Trzebiszyn, 4 folwarki (w Bąbnicy, Berggut, Manenhofchen, Vogelfang), owczarnia w Radaczu, gospodarstwo w Jaworach i małe gospodarstwo w Papenwiesen (brak polskiego odpowiednika). W czasach kampanii napoleońskiej (w 1809 r.), majątek został sprzedany, ale już w 17 lat później został odkupiony od poprzednich właścicieli (von Kleist - Retzow) i pozostawał w ich rękach do 1945 r. W 1830 r. powiększono średniowieczną nawę kościoła, który był jeszcze przebudowywany w 1859 i 1871 r. W 2 poł. XIX w. zespół dworski i wieś zostały znacznie rozbudowane. Nieopodal Tychowa powstał dworzec kolejowy, we wsi zbudowano szkołę i remizę strażacką. W 1928 r. właścicielem majątku, liczącego 3 318 ha ziemi, był baron Wolf von Kleist - Retzow. Przed samą wojną majątek należał do Ewalda von Kleist, który uczestniczył w lipcu 1944 r. w zamachu na Hitlera, w efekcie czego został aresztowany i stracony. W 1939 r. we wsi i należących do niej miejscowości mieszkało 2 019 osób w 555 domach. Po 1945 r. na bazie majątku powstało PGR, uszkodzony w czasie wojny pałac został rozebrany w latach 70. XX w. W latach powojennych w płn. części parku zbudowano Zespół Szkół Rolniczych. Zabudowania folwarczne na początku lat 90. XX w. przejęła AWRSP.

Od 1 stycznia 2010 r. Tychowo posiada status miasta. Miejscowość liczy obecnie 2 555 mieszkańców.

Ryc. 4. Tychowo w dwudziestoleciu międzywojennym

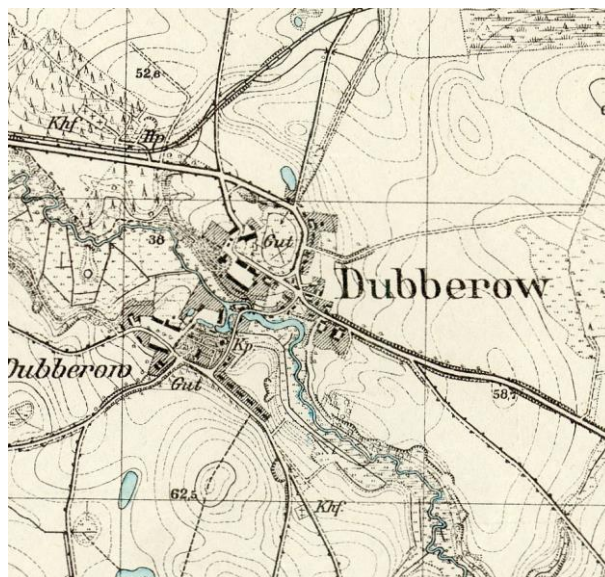
Źródło: mapa topograficzna Messtischblatt, godło 2063

DOBROWO

niem. Gross Dubberow

Wieś założona w okresie średniowiecza. W źródłach odnotowana w latach: 1388, 1451, 1501, 1524 i w późniejszych jako lenno rodu von Kleist. W czasie Wojny Trzydziestoletniej zniszczona, odbudowana w 2 poł. XVII stulecia. W 2 poł. XVIII w. we wsi znajdował się 1 folwark, 2 owczarnie, 9 gospodarstw chłopskich, 4 zagrodnicze, 1 gospodarstwo nauczyciela, 1 karczmarza i 22 domy. Majątek ziemski podzielony był od pocz. XVIII w. na 2 części. Część a) z folwarkiem, owczarnią, 5 gospodarstwami chłopskimi, 2 zagrodniczymi, karczmą i gospodarstwem nauczyciela należała do 1705 r. do Henninga Franza von Münchow, a następnie do rodu von Kleist. Część b) z 4 gospodarstwami chłopskimi, 2 zagrodniczymi i owczarnią była własnością majora Otto Bogusława von Kleist. W XIX w. wieś i zespół dworski zostały znacznie rozbudowane. W 1867 r. we wsi mieszkało 465 mieszkańców w 50 domach. Było tam również 38 budynków gospodarczych, szkoła (od 1795 r.), kuźnia, leśniczówka, ogrodnictwo, gorzelnia, młyn i owczarnia. W tym czasie we wsi wybudowano neogotycki pałac, który jest jednym z większych do dnia dzisiejszego w okolicy. W 1928 r. właścicielem majątku, liczącego 1340 ha ziemi, był Hermann Konrad von Kleist. W okresie międzywojennym we wsi znajdowały się 23 gospodarstwa chłopskie liczące od 5 do 30 ha ziemi oraz 16 dzierżawców uprawiających ziemię o powierzchni poniżej 5 ha. W 1928 r. Dobrowo połączone zostało z sąsiednią wsią Dobrówko. Łącznie w obu miejscowościach mieszkało 665 osób w 168 domach.

Wieś liczy obecnie ok. 693 osoby. Oddalona jest od Tychowa w odległości ok. 13 km (odległość drogowa).

Ryc. 5. Dobrowo w dwudziestoleciu międzywojennym

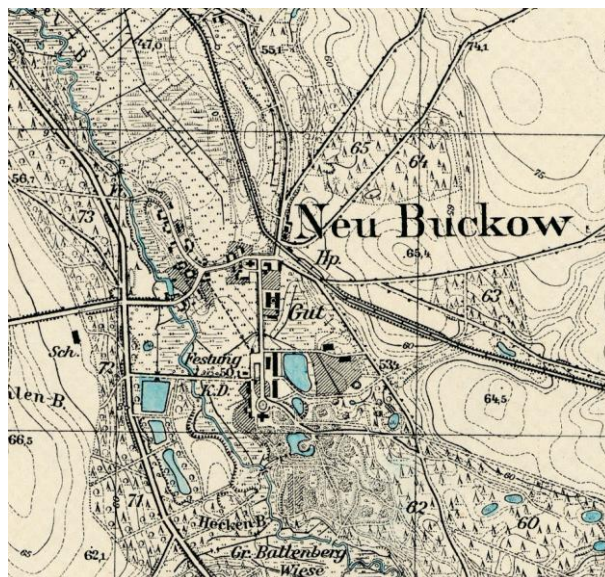
Źródło: mapa topograficzna Messtischblatt, godło 2062

BUKÓWKO

niem. *Neu Buckow*

Wieś średniowieczna, o której pierwsza wzmianka pochodzi z 1493 roku. w rocznikach klasztoru Kamień. Już wtedy istniał tu kościół, a właścicielem wsi był Peter von Münchow posiadający liczącą się pozycję na Pomorzu. Rodzina von Münchow pozostaje we władaniu majątku przez kolejnych kilkaset lat. W tym czasie na polach wiejskich powstały również 2 folwarki w Sabelsku i Siwkowie. W późniejszych latach wieś posiadała 6 gospodarstw chłopskich, 1 gospodarstwo należące do kościoła i 1 do kowala. Ponadto znajdowało się 20 domów i młyn wodny. W 1804 r. majątek nabyła rodzina von Versen, następnie posiadała go rodzina von Kleist i kupiec berliński Appelius. W 2 poł. XIX w. właścicielami dóbr stała się rodzina von Heydebreck, w której rękach pozostawał majątek do lat dwudziestych XX w. Wtedy to. wieś i zespół podworski zostały rozbudowane, a po płn. stronie wsi wybudowana została linia kolejowa ze stacją nieopodal wsi. W okresie międzywojennym wieś liczyła 400 mieszkańców. Były tam 4 duże gospodarstwa chłopskie i 4 mniejsze, szkoła, karczma, sala zebrań wiejskich, punkt pocztowy i sklepy. W majątku działała gorzelnia, młyn wodny, kuźnia i stelmacharnia. Do kościoła parafialnego, zbudowanego w XVI w., należało kilka okolicznych wsi. W 1939 r. we wsi mieszkało 626 osób. Po 1945r. w majątku utworzono Państwowe Gospodarstwo Rolne funkcjonujące do początku lat 90. XX w., obecnie zabudowania gospodarcze są własnością prywatną trzech indywidualnych właścicieli. Pałac przez wiele lat był użytkowany jako szkoła, obecnie jest własnością prywatną.

Wieś liczy obecnie 292 osoby. Oddalona jest od Tychowa w odległości ok. 9 km (odległość drogowa).

Ryc. 6. Bukówko w dwudziestoleciu międzywojennym

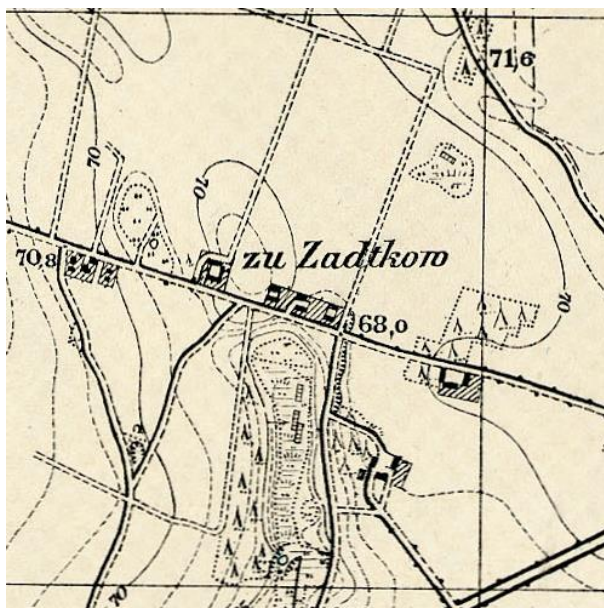
Źródło: mapa topograficzna Messtischblatt, godło 2063

SADKOWO

niem. Zadtkow

Wieś chłopsko - dworska założona w okresie średniowiecza. W źródłach odnotowana w latach: 1486, 1501, 1524 i w późniejszych, jako lenno rodu von Kleist. W 1744 r. nastąpił podział majątku pomiędzy braci von Kleist. W 2 poł. XVIII w. we wsi znajdowała się siedziba rodu, 3 folwarki, 2 gospodarstwa chłopskie, 5 gospodarstw pół chłopskich, 1 zagrodnicze, 1 nauczyciela, 1 leśniczego. Poza obrębem wsi znajdował się młyn wodny, 3 dalsze folwarki (Sechshufen, Sandhof i Sabinenhof – brak polskich nazw) i 6 nowych domów. We wsi stało 27 domów. Majątek podzielony był wówczas na 2 części. Jedną z nich w 1799 r. nabył Gustaw Ludwik Zygmunt von Petersdorff, po czym w 1809 r. sprzedał rodzinie von Blankenburg. Część druga pozostawała własnością von Kleistów. W 1821 r. Kleistowie odkupili pierwszą część majątku i całość sprzedali w 1841 r. rodzinie von Osten z Płot. W 1866 r. w miejscu dawnych, zniszczonych folwarków poza obrębem wsi, powstały 2 nowe: Liśnica i Miłoradz. W tym czasie we wsi było 31 domów, fabryka, 32 budynki gospodarcze oraz 2 cmentarze usytuowane poza obrębem zabudowań wiejskich. Na przełomie XIX i XX w. majątek znowu zmienił właściciela, którym w 1928 r. był Friedrich Wilhelm Fick. Majątek liczył wtedy 580 ha ziemi. W 1939 r. w Sadkowie mieszkało 646 mieszkańców w 158 domach. Na obszarze majątku funkcjonowała kuźnia, stelmacharnia, gorzelnia. We wsi również znajdowały się dodatkowo: remiza, stolarz, ślusarz, krawiec, szkoła, sala zebrań wiejskich, karczma, poczta i sklep spożywczy. W 1986 r. wybudowano we wsi kościół filialny.

Wieś liczy obecnie 276 osób. Oddalona jest od Tychowa w odległości ok. 6,5 km (odległość drogowa).

Ryc. 7. Sadowo w dwudziestoleciu międzywojennym

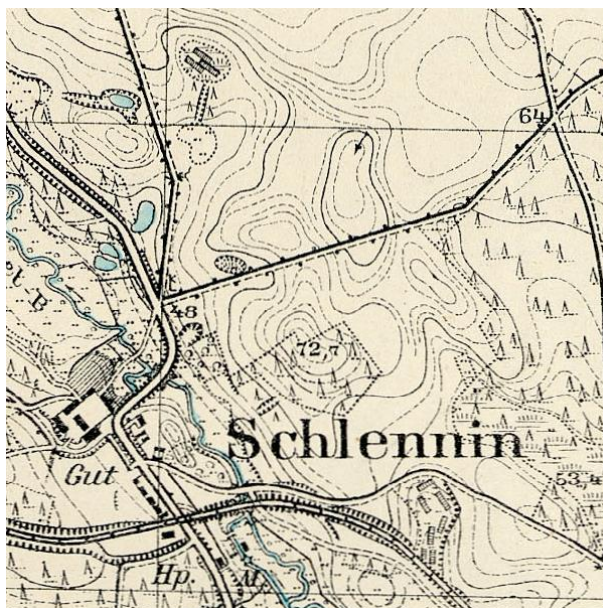
Źródło: mapa topograficzna Messtischblatt, godło 2062

SŁONINO

niem. Schlennin

Wieś dworska założona w okresie średniowiecza. W źródłach odnotowywana w latach: 1318, 1479, 1523 i w późniejszych, jako lenno, a zarazem siedziba rodu von Thun, którą miał założyć w 1318 r. rycerz Heinrich von Thun. W 2 poł. XVIII w. majątek był lennem rodu von Münchow. W 4 ćw. tamtego stulecia w Słoninie były 2 folwarki, 1 owczarnia, 2 gospodarstwa chłopskie oraz 9 domów. W 1772 r. na polach majątku założono nowy folwark Kłobucko. W 1784 r. właścicielem majątku był Georg Heinrich von Münchow, a następnie rodzina von Versen. W 1867 r. właścicielką majątku była Pani von Zastrow z domu Versen, która pod koniec wieku sprzedała majątek rodzinie von Heydebreck. W ich rękach majątek wraz z młynem wodnym i folwarkiem Kłobucko pozostawał do 1945 r. W 1867 r. zespół dworski liczył 7 budynków gospodarczych. Liczba mieszkańców wynosiła wówczas 107 osób. W 1928 r. majątek liczył 829 ha ziemi. W 1939 r. w Słoninie mieszkało 109 osób w 40 domach usytuowanych w osadzie i w okolicy. Po 1945 r. dawny młyn zaadaptowano na leśniczówkę. Po 1945 r. majątek upaństwowiono. Obecnie zabudowania gospodarcze wraz z gruntami należą pod Starostwo Powiatowe w Białogardzie.

Wieś liczy obecnie 219 osób. Oddalona jest od Tychowa w odległości ok. 10,5 km (odległość drogowa).

Ryc. 8. Słonino w dwudziestoleciu międzywojennym

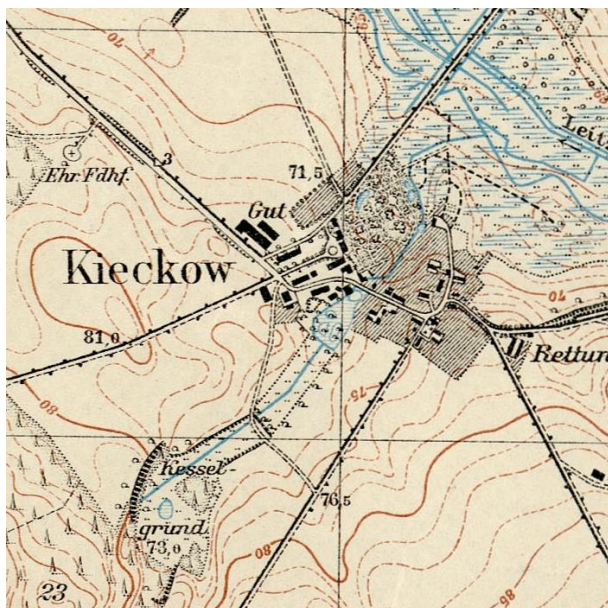
Źródło: mapa topograficzna Messtischblatt, godło 1963

KIKOWO

niem. Kieckow

Wieś chłopsko - dworska, założona w okresie średniowiecza. W źródłach odnotowana w latach: 1477, 1486, 1501, 1628 i w późniejszych, jako lenno rodu von Kleist, którego własnością majątek ziemski w Kikowie pozostawał do 1945 r., za wyjątkiem ostatniego dziesięciolecia XVIII w., kiedy był on własnością Gustawa Ludwika Zygmunta von Petersdorff. W 4 ćw. XVIII stulecia we wsi znajdował się 1 folwark, owczarnia, młyn wodny, 7 gospodarstw chłopskich, 1 niepełne gospodarstwo zagrodnicze, 1 gospodarstwo nauczyciela i 1 leśniczego. We wsi stało 16 domów i kościół filialny, który został rozebrany w 1811 r. i zbudowany od nowa w 1847 r. W latach 1849 - 1850, po wsch. stronie wsi zbudowano zespół budynków Zakładu Opiekuńczego dla sierot i dzieci biednych. Fundacja, na pamiątkę imienia żony Fryderyka Wilhelma IV, otrzymała nazwę „Elisabeth”. Do końca 1926 r. liczba wychowanków (dzieci od 6 do 14 lat) przekroczyła 727 dzieci. Kierownikiem Zakładu w okresie międzywojennym był diakon Gottfried Janczkowski i Franz Schulz. W 1856 r. we wsi mieszkało 256 osób w 18 domach. W 1939 r. liczba mieszkańców wzrosła do 448 osób, a liczba domów do 88 siedlisk. W zespole dworskim była kuźnia, stelmacharnia i ślusarnia. W ślusarni zatrudniony był francuski jeńiec wojenny Robert Gillet. We wsi była jednoklasowa szkoła podstawowa. Po 1945 r. zespół dworsko - folwarczny został upaństwowiony, przejęty przez Kombinat Państwowych Gospodarstw Rolnych w Tychowie. Na początku lat 90. XX w. majątek przejęła Agencja Własności Rolnej Skarbu Państwa. Dwór użytkują obecnie osoby prywatne.

Wieś liczy obecnie 195 osób. Oddalona jest od Tychowa w odległości ok. 6,5 km (odległość drogowa).

Ryc. 9. Kikowo w dwudziestoleciu międzywojennym

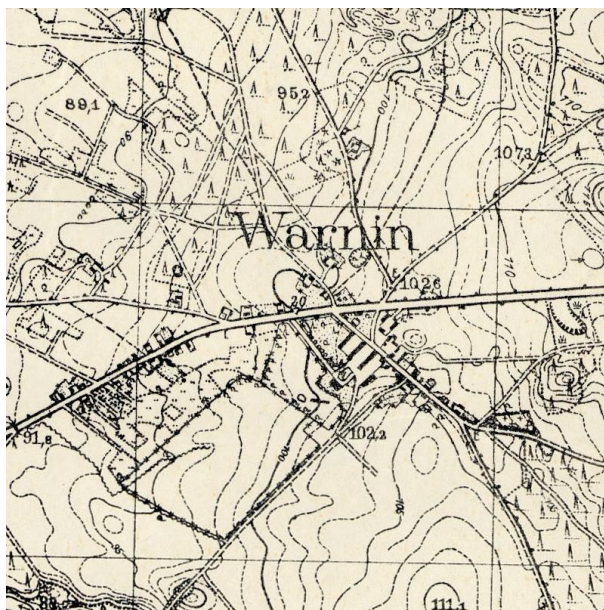
Źródło: mapa topograficzna Messtischblatt, godło 2163

WARNINO

niem. Warnin

Wieś chłopsko - dworska o metryce średniowiecznej, w źródłach odnotowywana w latach: 1486, 1501, 1577 i w późniejszych, jako lenno rodu von Kleist, których własnością pozostawała do początku XIX w., za wyjątkiem krótkiego okresu w 1 poł. XVIII w., kiedy była własnością rodu von Versen z Tyczewa. W 4 ćw. XVIII w. w Warninie znajdowała się siedziba szlachecka, 1 folwark, 1 owczarnia i młyn wodny w lesie poza wsią. We wsi usytuowane były: 4 gospodarstwa chłopskie, 1 zagrodnicze, 1 kowala, 1 nauczyciela i 16 domów. Po reformach rolnych ziemie majątku zostały rozparcelowane i sprzedane chłopom. Pozostała tylko resztówka, która w 1884 r. należała do rodziny Penz, a w 1928 r. do Erny Kühn. W tym czasie majątek liczył 500 ha ziemi. W 1865 r. we wsi mieszkało 385 osób. Zanotowano wtedy 29 domów, 2 budynki przemysłowe i 31 gospodarczych. W okresie międzywojennym w Warninie było 6 dużych gospodarstw chłopskich liczących od 22 do 77 ha. We wsi istniała wówczas jednoklasowa szkoła. W 1928 r. w obręb wsi włączono włości miejscowego majątku oraz obszary wsi Wełdkowo i Wełdkówko. W 1939 r. we wsi mieszkało 616 osób w 143 domach.

Wieś liczy obecnie 193 osoby. Oddalona jest od Tychowa w odległości ok. 6,5 km (odległość drogowa).

Ryc. 10. Warnino w dwudziestolecu międzywojennym

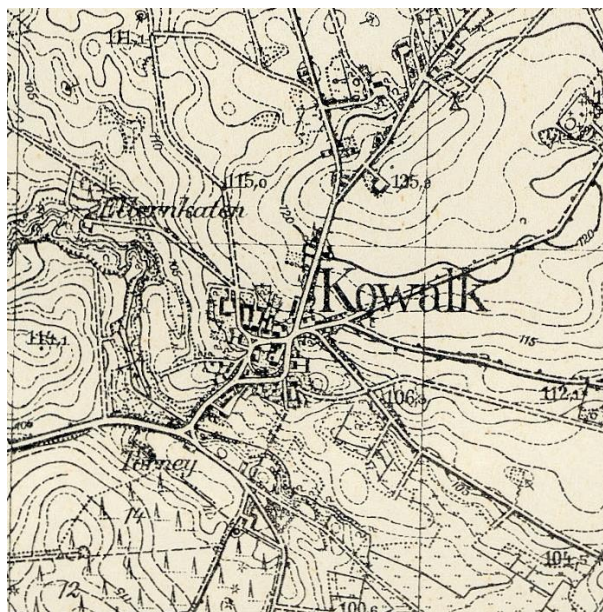
Źródło: mapa topograficzna Messtischblatt, godło 2064

KOWALKI

niem. Kowalk

Wieś chłopsko - dworska założona w okresie średniowiecza. W źródłach odnotowywana w latach: 1486, 1501, 1534 i w późniejszych, jak lenno rodu von Kleist. W rękach rodu wieś i majątek pozostawały do 1763 r. Wówczas wieś przeszła w ręce rodziny von Hellermann. W ostatniej ćwierci XVIII w. we wsi znajdował się 1 folwark, owczarnia, 4 gospodarstwa chłopskie, 2 zagrodnicze i 1 gospodarstwo nauczyciela. We wsi znajdowało się 10 domów i kościół, zbudowany w XVI w., jako kaplica przebudowana w następnym stuleciu na kościół. Do majątku należało część gruntów folwarku w Kościance. W 1804 r. majątek został zlicytowany, a ziemia została sprzedana chłopom. Do 1846 r. na terenach dawnego majątku powstało kilkanaście nowych gospodarstw. W 1865 r. w Kowalkach było 40 domów, szkoła, 2 fabryki i 51 budynków gospodarczych, a liczba mieszkańców wynosiła wówczas 477. W 4 ćw. XIX w. po płd. stronie wsi założono cmentarz. Przed 1945 r. w Kowalkach było 21 gospodarstw o obszarze od 20 do 50 ha i 21 mniejszych liczących od 10 do 20 ha. Ponadto odnotowano jeszcze 9 małych gospodarstw poniżej 10 ha. We wsi prowadziło działalność wielu rzemieślników. Funkcjonowały: kuźnia, stolarnia, stelmacharnia, był krawiec, szewc, piekarz, rzeźnik, młynarz i sklepikarze. We wsi funkcjonowała również kasa pożyczkowa, punkt pocztowy i karczma pod nazwą „Zum treuen Pommern” (Pod Wiernym Pomorzanie). W 1939 r. we wsi mieszkało 535 osób.

Wieś liczy obecnie 183 osoby. Oddalona jest od Tychowa w odległości ok. 10,5 km (odległość drogowa).

Ryc. 11. Kowalki w dwudziestolecu międzywojennym

Źródło: mapa topograficzna Messtischblatt, godło 2064

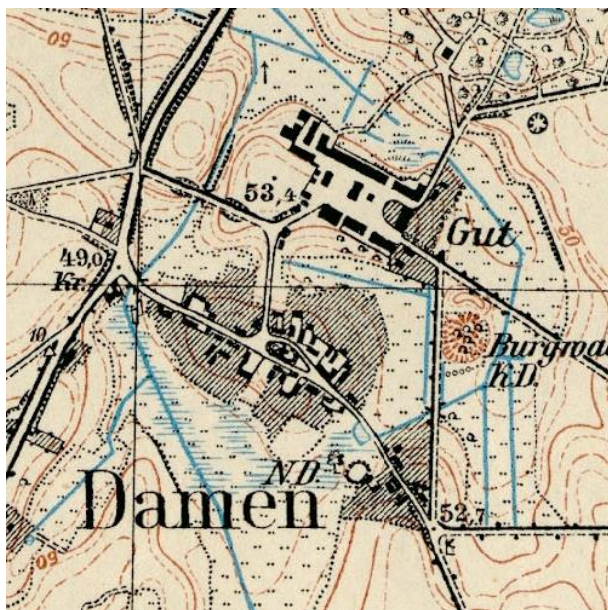
STARE DĘBNO

niem. Damen

Wieś chłopsko - dworska o metryce średniowiecznej, w źródłach wzmiankowana w 1523 r. jako własność von Kleistów, przy czym prawa lenne otrzymali w 1576 r. od księcia Jana Fryderyka, a zatwierdził je w 1631 r. ks. Bogusław XIV. O średniowiecznej metryce wsi świadczą pozostałości zamku (datowanego na XIV w.), zachowane na terenie grodziska, usytuowanego na wzniesieniu po wsch. stronie wsi. Zamek został zniszczony w 1618 r., a po zakończeniu Wojny Trzydziestoletniej Kleistowie zbudowali nową siedzibę, po płn. stronie dawnego zamku. W 1643 r. nastąpił pożar katolickiej kaplicy wybudowanej w XVI w. Na jej miejscu zbudowano nową świątynię w pierwszych latach XVIII wieku. Wtedy też, majątek ziemski podzielono na 3 części. Dwie należały do rodu von Kleist z linii Motarzyńskiej. Z tej linii rodu wywodził się poeta Heinrich Berndt Wilhelm von Kleist, urodzony w 1755 r., twórca takich dzieł jak „Książę Homburgu”, „Kätchen z Heilbronn” i inne. Trzecia, największa część majątku z siedzibą rycerską zwaną Grobke, 2 folwarkami, 2 owczarniami, 3 gospodarstwami chłopskimi, 3 pól chłopskimi oraz z gospodarstwem kowala, w ciągu XVIII w. kilkakrotnie zmieniała właścicieli, aż w 1790 r. wykupili ją Kleistowie. W ostatniej ćw. XVIII w. we wsi było łącznie 5 folwarków, 5 owczarni, 8 gospodarstw chłopskich, 1 gospodarstwo organisty, 1 kowala, stał kościół i 43 domy. Na polach majątku znajdowały się 2 folwarki Gross Nemrin i Ziegenborn. W 1874 r. folwark Sand został sprzedany. W 1939 r. majątek ziemski, liczący 1515 ha należał do Friedricha Wolfa von Kleist - Retzow. Sołectwo Stare Dębno posiadało 104 domy, w których mieszkały 522 osoby. Na polach wiejskich znajdowały się 4 duże gospodarstwa liczące od 113 do 13 ha ziemi. We wsi była 2 klasowa szkoła, schronisko młodzieżowe, sklepy, karczma, krawiec, kowal oraz leśniczówka i młyn.

Po 1945 r. na bazie majątku ziemskiego utworzono Państwowe Gospodarstwo Rolne, funkcjonujące do początków lat 90. XX w. Aktualnie zabudowania folwarczne i nieruchomości niezabudowane są dzierżawione przez spółkę z o.o. „Agricultura”.

Wieś liczy obecnie 182 osoby. Oddalona jest od Tychowa w odległości ok. 10,5 km (odległość drogowa).

Ryc. 12. Stare Dębno w dwudziestolecu międzywojennym
 Źródło: mapa topograficzna Messtischblatt, godło 2163

5.2.3. Walory kulturowe Gminy Tychowo

Na walory kulturowe gminy składają się wartościowe obiekty materialne ściśle związane z działalnością człowieka w danym regionie oraz dziedzictwo niematerialne. Z obiektów materialnych można wyodrębnić poniższe grupy:

- zabytki archeologiczne,
- muzea etnograficzne, skanseny i ośrodki twórczości ludowej,
- zabytki architektury i budownictwa,
- muzea sztuki i zbiory artystyczne,
- muzea biograficzne i literackie,
- muzea specjalistyczne i obiekty unikatowe,
- obiekty historyczno - wojskowe,
- miejsca i muzea martyrologii,
- zabytki techniki i przemysłu.

Natomiast na niematerialne dziedzictwo składają się m.in.:

- tradycje,
- zwyczaje,
- przekazy ustne,
- umiejętności oraz związane z nimi przedmioty i przestrzeń kulturowa.

5.2.3.1. Obiekty o walorach kulturowych

Poniżej wymieniono miejscowości, w których znajdują się zabytkowe obiekty architektoniczne oraz archeologiczne na podstawie wykazów przekazanych przez WUOZ w Szczecinie, Delegatura w Koszalinie. W nawiasach zaznaczono, czy dany zabytek należy do ewidencji, czy też rejestru. Obiekty te stanowią niewątpliwą wartość kulturową gminy.

Miejscowości takie jak: Dzikie, Rozalin, Dobrowo Białogardzkie oraz Stoisławice występują w wykazach konserwatorskich, natomiast nie występują administracyjnie na terenie Gminy Tychowo. W dalszej części opracowania wymienione wsie weszły również w zakres charakterystyki dziedzictwa kulturowego.

BORZYSŁAW

1. Cmentarz (z ewidencji wojewódzkiej).
2. Zespół folwarczny (z ewidencji wojewódzkiej).
3. Park (z ewidencji wojewódzkiej).
4. Stanowiska archeologiczne (z ewidencji wojewódzkiej).

BUCZKI

1. Park dworski (z rejestru wojewódzkiego).
2. Cmentarz (z ewidencji wojewódzkiej).
3. Stanowiska archeologiczne (z ewidencji wojewódzkiej).

BUKOWO

1. Cmentarz (z ewidencji wojewódzkiej).
2. Park (z ewidencji wojewódzkiej).
3. Stanowiska archeologiczne (z ewidencji wojewódzkiej).

BUKÓWKO

1. Kościół (z rejestru wojewódzkiego).
2. Cmentarz przykościelny (z rejestru wojewódzkiego).
3. Park dworski (z rejestru wojewódzkiego).
4. Dwa cmentarze (z ewidencji wojewódzkiej).
5. Zespół folwarczny (z ewidencji wojewódzkiej).
6. Pałac (z ewidencji wojewódzkiej).
7. Stanowiska archeologiczne (z ewidencji wojewódzkiej).

CZARNKOWO

1. Cmentarz (z ewidencji wojewódzkiej).
2. Stanowiska archeologiczne (z ewidencji wojewódzkiej).

DOBLE

1. Park (z ewidencji wojewódzkiej).
2. Zespół folwarczny (z ewidencji wojewódzkiej).
3. Cmentarz (z ewidencji wojewódzkiej).
4. Zespół zabudowań młyna wodnego (z ewidencji wojewódzkiej).
5. Stanowiska archeologiczne (z ewidencji wojewódzkiej).

DOBROWO

1. Kościół (z rejestru wojewódzkiego).
2. Pałac z otoczeniem (z rejestru wojewódzkiego).
3. Młyn wodny z urządzeniami (z ewidencji wojewódzkiej).
4. Trzy cmentarze (z ewidencji wojewódzkiej).
5. Zespół folwarczny (z ewidencji wojewódzkiej).

6. Stanowiska archeologiczne (z ewidencji wojewódzkiej).

DOBROWO BIAŁOGARDZKIE

1. Most kolejowy (z ewidencji wojewódzkiej).

DOBRÓWKO

1. Cmentarz (z ewidencji wojewódzkiej).
2. Stanowiska archeologiczne (z ewidencji wojewódzkiej).

DRZONOWO BIAŁOGARDZKIE

1. Dwa cmentarze (z ewidencji wojewódzkiej).
2. Stanowiska archeologiczne (z ewidencji wojewódzkiej).

DZIĘCIOŁOWO

1. Cmentarz (z ewidencji wojewódzkiej).
2. Zespół folwarczny (z ewidencji wojewódzkiej).
3. Stanowisko archeologiczne (z ewidencji wojewódzkiej).

KIKOWO

1. Kościół (z rejestru wojewódzkiego).
2. Zespół folwarczny (z ewidencji wojewódzkiej).
3. Park (z ewidencji wojewódzkiej).
4. Spichlerz (z ewidencji wojewódzkiej).
5. Dwa cmentarze (z ewidencji wojewódzkiej).
6. Stanowiska archeologiczne (z ewidencji wojewódzkiej).

KOWALKI

1. Kościół (z rejestru wojewódzkiego).
2. Cmentarz przykościelny (z rejestru wojewódzkiego).
3. Dwa cmentarze (z ewidencji wojewódzkiej).
4. Stanowiska archeologiczne (z rejestru wojewódzkiego i ewidencji wojewódzkiej).

KROSINKO

1. Zespół folwarczny (z ewidencji wojewódzkiej).

LIŚNICA

1. Zespół folwarczny (z ewidencji wojewódzkiej).
2. Stanowiska archeologiczne (z ewidencji wojewódzkiej).

MODROLAS

1. Zespół folwarczny (z ewidencji wojewódzkiej).
2. Obóz jeniecki aliantów (z ewidencji wojewódzkiej).
3. Cmentarz (z ewidencji wojewódzkiej).
4. Stanowiska archeologiczne (z ewidencji wojewódzkiej).

MOTARZYN

1. Kościół (z rejestru wojewódzkiego).

2. Cmentarz (z ewidencji wojewódzkiej).
3. Stanowiska archeologiczne (z ewidencji wojewódzkiej).

NOWE DĘBNO

1. Stanowisko archeologiczne (z rejestru wojewódzkiego).

OSÓWKO

1. Cmentarz (z ewidencji wojewódzkiej).
2. Stanowiska archeologiczne (z ewidencji wojewódzkiej).

POBĄDZ

1. Dwa cmentarze (z ewidencji wojewódzkiej).
2. Stanowiska archeologiczne (z ewidencji wojewódzkiej).

PODBORSKO

1. Stacja kolejowa (z ewidencji wojewódzkiej).
2. Dworzec kolejowy (z ewidencji wojewódzkiej).
3. Budynek mieszkalny (z ewidencji wojewódzkiej).
4. Stanowisko archeologiczne (z ewidencji wojewódzkiej).

RETOWO

1. Stanowiska archeologiczne (z ewidencji wojewódzkiej).

RUDNO

1. Pałac (do skreślenia), (z rejestru wojewódzkiego).
2. Park dworski (z rejestru wojewódzkiego).
3. Zespół folwarczny (z ewidencji wojewódzkiej).
4. Cmentarz (z ewidencji wojewódzkiej).
5. Stanowiska archeologiczne (z ewidencji wojewódzkiej).

SADKOWO

1. Trzy cmentarze (z ewidencji wojewódzkiej).
2. Zespół folwarczny (z ewidencji wojewódzkiej).
3. Stanowiska archeologiczne (z ewidencji wojewódzkiej).

SKARSZEWICE

1. Stanowiska archeologiczne (z ewidencji wojewódzkiej).

SŁAWOMIERZ

1. Stanowisko archeologiczne (z ewidencji wojewódzkiej).

SŁONINO

1. Most kolejowy (z ewidencji wojewódzkiej).
2. Park (z ewidencji wojewódzkiej).
3. Cmentarz (z ewidencji wojewódzkiej).
4. Stanowiska archeologiczne (z ewidencji wojewódzkiej).

SMĘCINO

1. Pałac (z rejestru wojewódzkiego).
2. Park pałacowy (z rejestru wojewódzkiego).
3. Zespół folwarczny (z ewidencji wojewódzkiej).
4. Trzy cmentarze (z ewidencji wojewódzkiej).
5. Budynek (z ewidencji wojewódzkiej).
6. Stanowiska archeologiczne (z ewidencji wojewódzkiej).

STARE DĘBNO

1. Kościół (z rejestru wojewódzkiego).
2. Park (z ewidencji wojewódzkiej).
3. Dzwonnica i dzwon (z ewidencji wojewódzkiej).
4. Dwa cmentarze (z ewidencji wojewódzkiej).
5. Zespół folwarczny (z ewidencji wojewódzkiej).
6. Stanowiska archeologiczne (z ewidencji wojewódzkiej).

STOISŁAWICE

1. Stanowiska archeologiczne (z ewidencji wojewódzkiej).

TRZEBIEC

1. Zespół folwarczny (z ewidencji wojewódzkiej).
2. Cmentarz (z ewidencji wojewódzkiej).
3. Park (z ewidencji wojewódzkiej).
4. Stanowiska archeologiczne (z ewidencji wojewódzkiej).

TRZEBIESZYN

1. Stanowiska archeologiczne (z ewidencji wojewódzkiej).

TYCHOWO

1. Park dworski (z rejestru wojewódzkiego).
2. Kościół (z rejestru wojewódzkiego).
3. Kaplica cmentarna (z ewidencji wojewódzkiej).
4. Dworzec kolejowy (z ewidencji wojewódzkiej).
5. Magazyn (z ewidencji wojewódzkiej).
6. Dwa cmentarze (z ewidencji wojewódzkiej).
7. Zespół folwarczny (z ewidencji wojewódzkiej).
8. Stacja kolejowa (z ewidencji wojewódzkiej).
9. Budynek mieszkalny (z ewidencji wojewódzkiej).
10. Stanowiska archeologiczne (z ewidencji wojewódzkiej).

TYCZEWO

1. Park dworski (z rejestru wojewódzkiego).
2. Kościół (z rejestru wojewódzkiego).
3. Dwa cmentarze (z ewidencji wojewódzkiej).
4. Zespół folwarczny (z ewidencji wojewódzkiej).
5. Stanowiska archeologiczne (z ewidencji wojewódzkiej).

WARNINO

1. Cmentarz (z ewidencji wojewódzkiej).
2. Park (z ewidencji wojewódzkiej).
3. Stanowiska archeologiczne (z ewidencji wojewódzkiej).

WEŁDKOWO

1. Cmentarz (z ewidencji wojewódzkiej).
2. Stanowiska archeologiczne (z ewidencji wojewódzkiej).

WEŁDKÓWKO

1. Cmentarz (z ewidencji wojewódzkiej).
2. Stanowiska archeologiczne (z rejestru wojewódzkiego i ewidencji wojewódzkiej).

WICEWO

1. Kościół (z rejestru wojewódzkiego).
2. Park dworski (z rejestru wojewódzkiego).
3. Zespół folwarczny (z ewidencji wojewódzkiej).
4. Zespół zabudowany dawnego kościoła (kaplica i pastorówka), (z ewidencji wojewódzkiej).
5. Dwa cmentarze (z ewidencji wojewódzkiej).
6. Stanowiska archeologiczne (z ewidencji wojewódzkiej).

ZASPY WIELKIE

1. Zespół folwarczny (z ewidencji wojewódzkiej).
2. Park (z ewidencji wojewódzkiej).
3. Dwa cmentarze (z ewidencji wojewódzkiej).
4. Stanowiska archeologiczne (z ewidencji wojewódzkiej).

ŻUKÓWEK

1. Stanowiska archeologiczne (z ewidencji wojewódzkiej).

Dodatkowo w miejscowościach: Dobrowo, Dzikie, Podborsko, Rozalin pod wspólnym wierszem w ewidencji zabytków widnieją obiekty: zespoły folwarczne i młyn. Nadmienia się, iż obecnie wsie folwarczne Dzikie i Rozalin nie istnieją fizycznie jako miejscowości. W dalszej charakterystyce Programu miejscowości te uwzględnia się ze względu na wcześniejsze występowanie, nie mniej zaznacza się ich brak.

5.2.3.2. Dobra kultury objęte prawnymi formami ochrony**5.2.3.2.1. Obiekty nieruchome objęte prawną ochroną zabytków**

Formami ochrony prawnej zabytków są: wpis do rejestru zabytków, uznanie za pomnik historii, utworzenie parku kulturowego, ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego oraz ustalenia ochrony w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego oraz decyzji o warunkach zabudowy.

5.2.3.2.2. Obiekty zabytkowe wpisane do rejestru zabytków województwa zachodniopomorskiego

Rejestr zabytków województwa zachodniopomorskiego prowadzony jest przez Zachodniopomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Delegatura w Koszalinie. Może on przystąpić do procedury wpisu do rejestru zabytków na wniosek strony – właściciela, bądź użytkownika obiektu, lub też z urzędu.

W Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków, Delegatura w Koszalinie prowadzone są trzy rejestry zabytków:

1. Rejestr zabytków nieruchomości (księga A).
2. Rejestr zabytków ruchomych (księga B).
3. Rejestr zabytków archeologicznych (księga C).

W rejestrze zabytków nieruchomości województwa zachodniopomorskiego, w Gminie Tychowo znajduje się 21 obiektów wpisanych do rejestru zabytków nieruchomości znajdujących się w 12 miejscowościach, którymi to są: Buczki (1), Bukówko (3), Dobrowo (2), Kikowo (1), Kowalki (2), Motarzyn (1), Rudno (2), Smęcino (2), Stare Dębno (1), Tychowo (2), Tyczewo (2), Wicewo (2). Do grona wymienionych zabytków uwzględniono również pałac z Rudna, który w wykazie sugerowany jest do wykreślenia.

Zabytki wpisane do rejestru zabytków z terenu Gminy Tychowo zostały przedstawione w punkcie 5.2.4.1. Obiekty o walorach kulturowych. Ponadto dla większości z nich przedstawiono fotografie oraz zostały one krótko scharakteryzowane w podrozdziale 5.2.6. - Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy. Ich charakterystyka znajduje się również w załączniku 1.

Na terenie Gminy Tychowo nie występują obiekty uznane przez Prezydenta RP za Pomnik Historii. Na obszarze gminy nie funkcjonuje też Park Kulturowy.

5.2.3.2.3. Zabytki ujęte w gminnej ewidencji zabytków

Ochrona zabytków należy do obowiązków samorządu lokalnego. Zadania stojące przed organami administracji publicznej (m.in. zarządami gmin), precyzuje art. 4 ustawy z dnia 17 września 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2014, poz. 1446). Gminy mają dbać o: „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwale zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie” oraz zapobiegać „zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków”. Ponadto mają obowiązek podjęcia działań mających na celu „udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków, przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę, kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków”.

Jednym z obowiązków nałożonych przez ustawę na gminy jest: „uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”. Temu zadaniu ma służyć gminna ewidencja zabytków, o której jest mowa w artykule 22. Punkt 4 tego artykułu mówi: „Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi

gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy”.

Zgodnie z art. 21 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami gminna ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania gminnego programu opieki nad zabytkami.

W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- a) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- b) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- c) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta gminy w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Gminna Ewidencja Zabytków Gminy Tychowo (zwana dalej GEZ) w czasie sporządzania Programu jest w trakcie weryfikacji. GEZ będzie zawierać obiekty znajdujące się w rejestrze zabytków oraz ewidencji wojewódzkiej, która łącznie powinna dać 112 obiektów (91 ewidencja), (21 rejestr). Pierwotnie miały one znaleźć się w kartach GEZ. Jednakże wiele opuszczonych cmentarzy poniemieckich nie zachowało się podobnie jak zespoły folwarczne oraz pałac w Rudnie (rejestr zabytków). Dlatego proponuje się powołanie dla Gminy Tychowo 97 kart architektury i budownictwa (77 ewidencja), (20 rejestr) oraz 528 kart archeologicznych. Rozdział 5.2.4. - Ocena stanu dziedzictwa kulturowego Gminy Tychowo przedstawia szczegółowo zabytkowe obiekty, ich aktualizację oraz aktualną kondycję.

5.2.3.2.4. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków i ujęte w ewidencji zabytków

Zachodniopomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków, Delegatura w Koszalinie prowadzi rejestr zabytków ruchomych na terenie województwa zachodniopomorskiego. W Gminie Tychowo, jako zabytki ruchome wpisane są głównie przedmioty znajdujące się we wnętrzach zabytkowych kościołów.

5.2.3.2.5. Zabytki archeologiczne wpisane do rejestru zabytków i wojewódzkiej ewidencji zabytków

Nieruchomy zabytek archeologiczny, zwany jest także stanowiskiem archeologicznym. Narodowy Instytut Dziedzictwa wskazuje, że stanowisko archeologiczne to: „obszar, w obrębie którego występują źródła archeologiczne wraz z otaczającym je kontekstem – tzw. nawarstwieniami kulturowymi, czyli warstwami ziemi, które powstały na stanowisku (np. osadzie pradziejowej) w trakcie jego funkcjonowania w przeszłości”. Mogą to być grodziska, cmentarzyska, pozostałości dawnych osad, nawarstwienia miast, nawarstwienia związane z funkcjonowaniem zamków, wsi historycznych itd.

Wykaz stanowisk archeologicznych uwzględnionych w Wojewódzkiej Ewidencji Nieruchomych Zabytków Archeologicznych oraz Wojewódzkim Rejestrze Nieruchomych Zabytków Archeologicznych (który prowadzi Zachodniopomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków, Delegatura w Koszalinie) przedstawiono w załączniku nr 3.

Badania powierzchni archeologicznej w ramach wykonywania Archeologicznego Zdjęcia Polski prowadzone były od 1978 roku na terenie całego kraju. Projekt zakładał znalezienie zabytków archeologicznych tzw. metodą powierzchniową polegającą na obserwacji zaoranych pól wiosną i jesienią. Prowadzone były również wywiady z mieszkańcami, analizy archiwalnych materiałów, jak i wykorzystywano zdjęcia lotnicze. 528 stanowisk archeologicznych wpisanych do wojewódzkiej ewidencji oraz 3 odnotowane w rejestrze zabytków, które udało się zaobserwować to znaczące dziedzictwo na terenie Gminy Tychowo.

Ochrona dziedzictwa archeologicznego prowadzona jest zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju, według której obecny poziom cywilizacyjny umożliwia wykorzystanie potencjału kulturowego, ekonomicznego i społecznego dziedzictwa archeologicznego bez umniejszania szans przyszłych pokoleń na jego poznanie i obcowanie z autentycznymi, nienaruszonymi zabytkami przeszłości. W przypadku nieodnawialnych zasobów dziedzictwa archeologicznego oznacza to ochronę zabytków archeologicznych *in situ* czyli w miejscu ich pierwotnego występowania, przez zachowanie ich dla przyszłych pokoleń w stanie możliwie nienaruszonym.

5.2.3.2.6. Zabytki w zbiorach muzealnych

Na terenie Gminy Tychowo nie znajdują się muzea eksponujące dziedzictwo kulturowe. Jednakże jednostką, która zajmuje się lokalną kulturą jest Gminny Ośrodek Kultury (zwany dalej GOK) w Tychowie mieszczący się na ulicy Wolności 7. W budynku prowadzone są czasowe wystawy tematyczne. Jedną z nich jest wystawa z 2015 r. Pani Justyny Kłosowskiej pt. „*NASTROJE CZYLI CO PRZYNIESIE DZIEŃ... MALARSTWO I RYSUNEK*”. Wystawę ukazują poniższe fotografie.

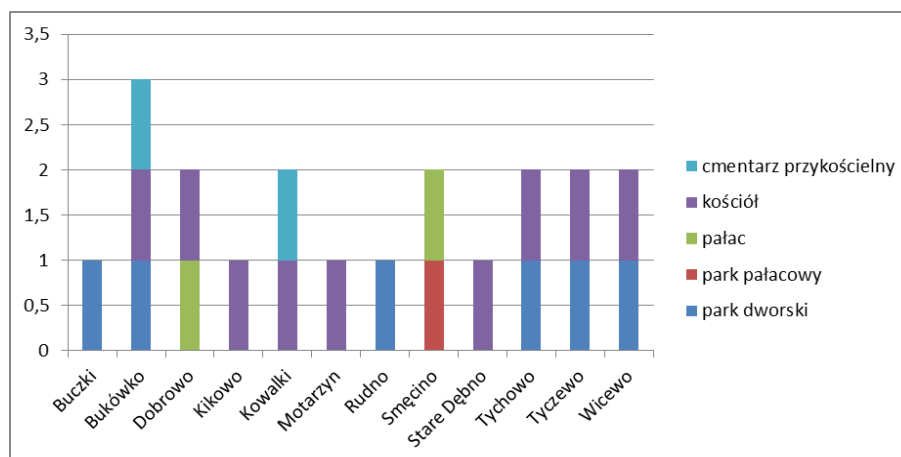
Fot. 1. Lokalna wystawa w Tychowskim GOK - U

Źródło: fotografie własne

5.2.4. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego Gminy Tychowo

Na terenie Gminy Tychowo znajduje się 20 obiektów wpisanych do rejestru zabytków nieruchomości województwa zachodniopomorskiego. W całym powiecie takich obiektów jest 76, a w województwie 3 034 (stan na 05.10.2015 r.).

Obiekty wpisane do rejestru zabytków znajdują się w 12 miejscowościach. Większość z nich datowana jest na XIX wiek. Obiekty datowane na XVI wiek znajdujące się w rejestrze to: kościoły w Bukówku i Kowalkach oraz cmentarze w otoczeniu tychże kościołów. Trzeba zaznaczyć, że najstarszym obiektem jest na terenie gminy jest kościół w Tychowie, datowany na XV wiek. Największą grupę zabytków wpisanych do rejestru stanowią kościoły (9) oraz parki dworskie (6). Ponadto występują: 2 pałace, 2 cmentarze przykościelne oraz 1 park pałacowy. Miejscowością, w której odnotowano najwięcej obiektów wpisanych do rejestru zabytków obiektów architektonicznych i budowlanych z terenu Gminy Tychowo jest Bukówko, w którym mieszczą się: kościół, cmentarz przykościelny oraz park dworski. Wykaz wszystkich obiektów znajdujących się w rejestrze z ich podstawowymi informacjami zamieszczono w załączniku 1.

Wykres 1. Ilość obiektów wpisanych do rejestru zabytków z uwzględnieniem ich funkcji z terenu Gminy Tychowo

Źródło: opracowanie własne na podstawie rejestru zabytków

Charakterystyka obiektów znajdujących się w wojewódzkiej ewidencji zabytków województwa zachodniopomorskiego z terenu Gminy Tychowo oparta została na wykazie przekazanym przez WUOZ.

Na terenie gminy w 34 miejscowościach (osobno uwzględniono: Dobrowo, Dobrowo Białogardzie, Dzikie i Rozalin) ujętych zostało 91 zabytków architektury i budownictwa. Dobrowo Białogardzkie związane jest z koleją wąskotorową, ale tak naprawdę jest to część wsi Dobrowo. Miejscowości: Dzikie i Rozalin przypisane zostały wraz z Dobrowem i Podborskiem pod jeden obiekt, jakim jest: „zespoły folwarczne, młyn”, które obecnie kwalifikują się do wykreślenia z ewidencji wojewódzkiej. Ujęte w ewidencji obiekty datowane są przede wszystkim na wiek XIX, przełom XIX i XX wieku oraz na początek XX wieku. Jedynie nieliczne elementy z zespołu folwarcznego w Kikowie pamiętają XVIII – wieczne czasy.

W wykazie figurują obiekty o zróżnicowanych funkcjach. Wyodrębniono je ze względu na ich użytkowanie.

Cmentarze stanowią zdecydowanie największą grupę opisywanych obiektów i stanowią prawie połowę zabytków ujętych w ewidencji (45). Występuje duża ilość zespołów folwarcznych (19) i parków (głównie w ramach zespołów dworskich - 9). Związane jest to z występowaniem na tym obszarze rodów szlacheckich, które posiadały swoje folwarki. Zauważyć można 3 młyny wodne, 2 mosty kolejowe oraz tylko 2 budynki mieszkalne. Zanotowano również po 2 stacje kolejowe i po 2 dworce, które znajdują się w Tychowie i Podborsku.

Wyodrębniono 7 jednostek, które występują pojedynczo. Są to: budynki, dzwonnice i dzwony, kaplice cmentarne, zespoły zabudowań dawnych kościołów, spichlerze, obozy jenieckie, pałace. Wymieniony powyżej budynek znajduje się Smęcinie i jest on budynkiem mieszkalnym. Jednakże w ewidencji ta wiadomość nie jest uwzględniona.

Założenia folwarczne, które są drugą grupą ilościową w gminie uległy poważnym przekształceniom. Reprezentują one różny stan zachowania. Niektóre budynki zostały wyburzone, jak też powstały nowe zabudowania. Rozróżnienie obiektów pod względem ich funkcji oraz ilości przedstawia poniższa tabela.

Tabela 1. Rozróżnienie funkcji obiektów wpisanych do wojewódzkiej ewidencji zabytków wraz z ich ilością z terenu Gminy Tychowo

Lp.	Obiekt	Ilość	Lp.	Obiekt	Ilość
1	cmentarze	45	9	budynki	1
2	zespoły folwarczne	19	10	dzwonnice i dzwony	1
3	parki	9	11	kaplice cmentarne	1
4	młyny wodne	3	12	zespoły zabudowań dawnych kościołów	1
5	mosty kolejowe	2	13	spichlerze	1
6	stacje kolejowe	2	14	obozy jenieckie	1
7	dworce kolejowe	2	15	pałace	1
8	budynki mieszkalne	2	16		

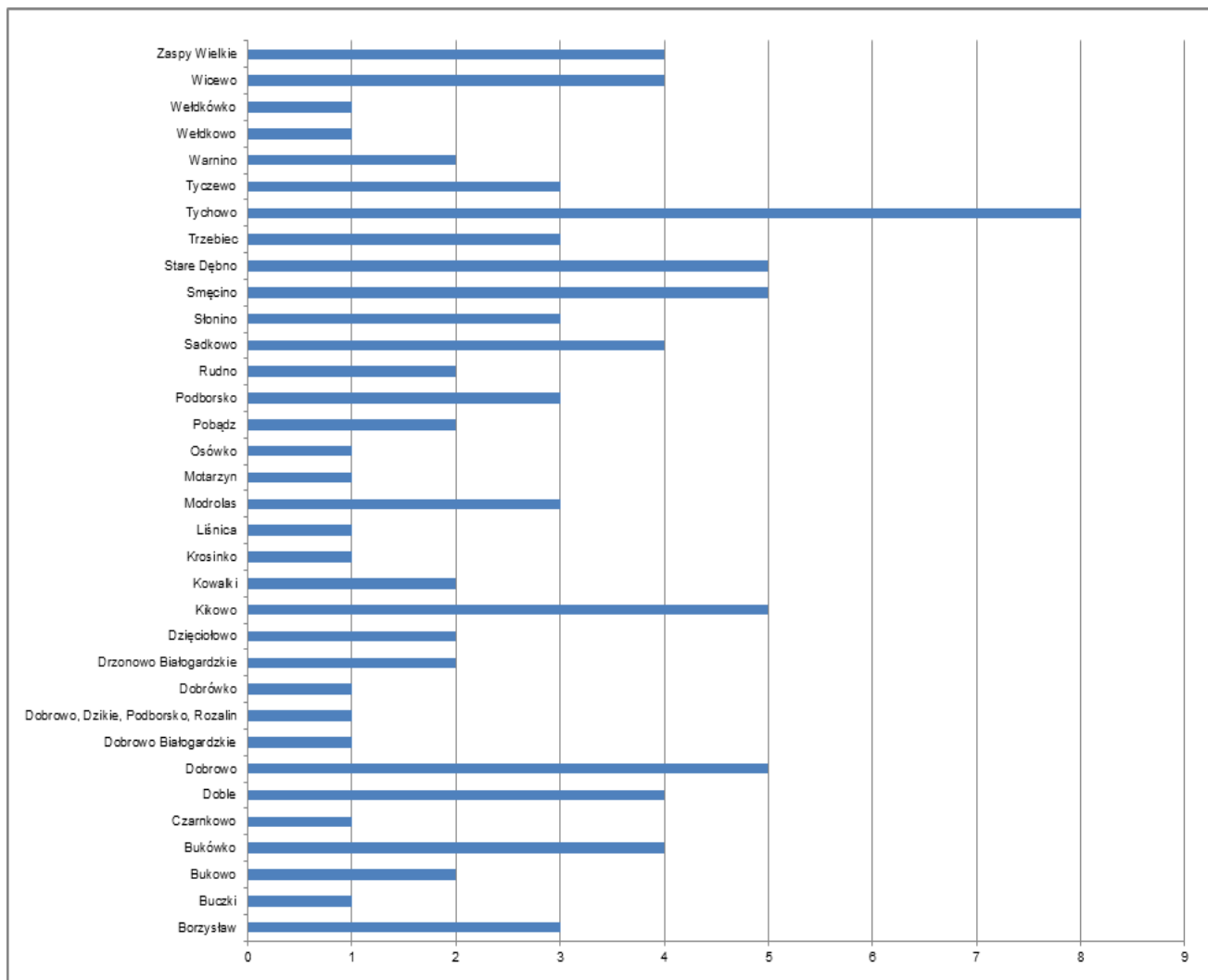
Źródło: opracowanie własne na podstawie wojewódzkiej ewidencji zabytków

Wykaz miejscowości, w których zlokalizowane są obiekty zabytkowe wpisane do wojewódzkiej ewidencji zabytków (bez zabytków archeologicznych) przedstawia tabela nr 2. Najwięcej obiektów zabytkowych ujętych w wojewódzkiej ewidencji zabytków znajduje się w Tychowie – siedzibie gminnej (8). Równie dużo nieruchomości zabytkowych znajduje się w: Dobrowie, Kikowie, Smęcinie i Starym Dębnie, gdzie występuje duże zróżnicowanie zabytków pod względem funkcji jaką pełnią. Występuje kilka miejscowości, w których odnotowano tylko po 1 zabytku. Dobrowo, Dzikie, Podborsko, Rozalin występuje jako jeden wiersz, w którym mieszczą się zespoły folwarczne oraz młyn.

Tabela 2. Obiekty wpisane do wojewódzkiej ewidencji zabytków (bez zabytków archeologicznych) z terenu Gminy Tychowo

Miejscowość	Liczba
Borzysław	3
Buczki	1
Bukowo	2
Bukówko	4
Czarnkowo	1
Doble	4
Dobrowo	5
Dobrowo Białogardzkie	1
Dobrowo, Dzikie, Podborsko, Rozalin	1
Dobrówko	1
Drzonowo Białogardzkie	2
Dzięciołowo	2
Kikowo	5
Kowalki	2
Krosinko	1
Liśnica	1
Modrolas	3
Motarzyn	1
Osówko	1
Pobądz	2
Podborsko	3
Rudno	2
Sadkowo	4
Stonino	3
Smęcino	5
Stare Dębno	5
Trzebiec	3
Tychowo	8
Tyczewo	3
Warnino	2
Wędkowo	1
Wędkówko	1
Wicewo	4
Zaspy Wielkie	4
suma	91

Źródło: opracowanie własne na podstawie wojewódzkiej ewidencji zabytków

Wykres 2. Obiekty wpisane do wojewódzkiej ewidencji zabytków (bez zabytków archeologicznych) z terenu Gminy Tychowo

Źródło: opracowanie własne na podstawie wojewódzkiej ewidencji zabytków

W ocenie dziedzictwa kulturowego Gminy Tychowo wzięto pod uwagę wszystkie obiekty, również te, które są zatarte i pozostają w ewidencji.

Podczas inwentaryzacji terenowej na terenie 13 cmentarzy nie odnaleziono nagrobków i ich fragmentów, które mogły być przykryte ściółką. Były to głównie opuszczone, poniemieckie cmentarze, które nie posiadają stałej opieki. Obecność dawnych cmentarzy można było poznać jedynie po cechach charakterystycznych, takich jak:

- występowanie cmentarzy na wzniesieniach;
- występowanie cmentarzy przy drogach;
- występowanie cmentarzy poza wsiami;
- charakterystyczna roślinność: bluszcz, stare dęby i lipy;
- aleje drzewne.

Rozebrane zostały budynki w ramach zespołów folwarcznych w miejscowościach: Dobrowo, Dzikie, Podborsko, Rozalin. Założenia te są obecnie w znaczny sposób zatarte.

Według autorów niniejszego opracowania cmentarze, na które w sposób szczególny powinno się zwrócić uwagę przy aktualizacjach ewidencji gminnej przedstawia tabela 3. Cmentarze te są w znaczny sposób zatarte, a ich układy niejednokrotnie nieczytelne.

Tabela 3. Zabytkowe cmentarze z terenu Gminy Tychowo o znacznym stopniu zaniedbania

Lp.	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Datowanie
1	Rudno	pałac	pocz. XIX w.
2	Dobrowo, Dzikie, Podborsko, Rozalin	zespoły folwarczne, młyn	
3	Bukówko	cmentarz poniemiecki (obiegowa)	1 poł. XX w.
4	Czarnkowo	cmentarz poniemiecki (obiegowa)	1 poł. XX w.
5	Dobrowo	cmentarz rodowy	pocz. XX w.
6	Drzonowo Białogardzkie	cmentarz rodowy	1 poł. XX w.
7	Kowalki	cmentarz poniemiecki (obiegowa)	2 poł. XIX w.
8	Osówko	cmentarz poniemiecki (obiegowa)	1 poł. XX w.
9	Pobądz	cmentarz poniemiecki (obiegowa)	2 poł. XIX w.
10	Rudno	cmentarz poniemiecki (obiegowa)	1 poł. XX w.
11	Sadkowo	cmentarz poniemiecki (obiegowa)	2 poł. XIX w.
12	Smęcino	cmentarz rodowy	2 poł. XIX w.
13	Stare Dębno	cmentarz rodowy	1920 r.
14	Warnino	cmentarz poniemiecki (obiegowa)	1 poł. XX w.
15	Wicewo	cmentarz poniemiecki - parkowy (obiegowa)	2 poł. XIX w.

Źródło: opracowanie własne

Biorąc pod uwagę zsumowaną liczbę obiektów z wojewódzkiego rejestru zabytków oraz wojewódzkiej ewidencji zabytków ich łączna liczba w gminie wyniosła 121. Rozróżnienie ich funkcji i miejsca występowania obrazuje tabela 4.

Rozróżniono 10 typów funkcjonalnych obiektów zabytkowych. Do obiektów sakralnych włączono oprócz kościołów: dzwonnice i dzwony, kaplice cmentarne oraz zespoły zabudowań dawnych kościołów. W skład budynków weszły budynki oraz budynki mieszkalne, natomiast w grupie inne znalazły się: obóz jeniecki aliantów, magazyn oraz spichlerz. Obiekty kolejowe tworzą dworce oraz stacje kolejowe.

Analizując zabytki znajdujące się w obydwu grupach (ewidencja i rejestr) pod względem ich funkcji uwidacznia się wyraźna przewaga cmentarzy (47). Występują one w większości miejscowości w gminie. Ich największa ilość przypada na: Kowalki, Sadkowo, Smęcino i Dobrowo (po 3). Zespoły folwarczne i parki stanowią drugą i trzecią najliczniejszą grupę zsumowanych zabytków. Odpowiednio odnotowano 18 zespołów folwarcznych oraz 16 parków. Zależność między tymi dwoma grupami jest oczywista, gdyż dziedzic posiadający folwark zazwyczaj w pobliżu swojej rezydencji kazał umieścić park. Zespoły folwarczne i parki występują pojedynczo w miejscowościach. Obiekty sakralne stanowią 10 % wszystkich zabytków (12). Pałace i dwory, które się zachowały występują w: Bukówku, Dobrowie i Smęcinie. Młyny występują w Dobrowie i Doblach. W grupie Dobrowo, Dzikie, Podborsko, Rozalin młyny nie zachowały się podobnie, jak zespoły folwarczne. Dobrowo Białogardzkie oraz Słonino charakteryzują się występowaniem mostów kolei wąskotorowej. Z przeprowadzanych badań terenowych wynika, że tory zostały rozebrane. Obiekty kolejowe znajdujące się w Podborsku i Tychowie, a w sposób szczególny dworce kolejowe nadal funkcjonują i służą społeczności gminnej.

Analizując tabelę 4 nie uwidacznia się dominacja jednego ośrodka nad pozostałymi pod względem ilości łącznej liczby zabytków z ewidencji i rejestru. Tychowo posiada 10 takich nieruchomości, a dalej plasują się: Bukówko, Dobrowo i Smęcino (po 7).

Tabela 4. Obiekty wpisane do wojewódzkiego rejestru zabytków oraz wojewódzkiej ewidencji zabytków z podziałem na miejscowości oraz funkcje z terenu Gminy Tychowo

Miejscowość	Rodzaje obiektów zabytkowych										Suma
	sakralne	cmentarze	zespoły folwarczne	parki	dwory i pałace	młyny	mosty	budynki	obiekty kolejowe	inne	
Borzysław		1	1	1							3
Buczki		2		1							3
Bukowo		1		1							2
Bukówko	1	3	1	1	1						7
Czarnkowo		1									1
Doble		1	1	1		1					4
Dobrowo	1	3	1		1	1					7
Dobrowo Białogardzkie							1				1
Dobrowo, Dzikie, Podborsko, Rozalin			1			1					2
Dobrówko		1									1
Drzonowo Białogardzkie		2									2
Dzięciołowo		1	1								2
Kikowo	1	2	1	1						1	6
Kowalki	1	3									4
Krosinko			1								1
Liśnica			1								1
Modrolas		1	1							1	3
Motarzyn	1	1									2
Osówko		1									1
Pobądz		2									2
Podborsko								1	2		3
Rudno		1	1	1							3
Sadkowo		3	1								4
Słonino		1		1			1				3
Smęcino		3	1	1	1			1			7
Stare Dębno	2	1	1	1							5
Trzebiec		1	1	1							3
Tychowo	2	2	1	1				1	2	1	10
Tyczewo	1	2	1	1							5
Warnino		2		1							3
Weldkowo		1									1
Weldkówko		1									1
Wicewo	2	1		1							4
Zaspy Wielkie		2	1	1							4
Suma	12	47	18	16	3	3	2	3	4	3	

Źródło: opracowanie własne na podstawie wojewódzkiego rejestru zabytków oraz wojewódzkiej ewidencji zabytków

Wojewódzka ewidencja zabytków ma charakter zbioru otwartego. W skład gminnej ewidencji zabytków zdecydowano się powołać dodatkowe 4 obiekty, które stanowią historyczną i architektoniczną wartość, a nie zostały ujęte w ewidencji wojewódzkiej. Budynki te występują pojedynczo w Bukowie, Drzonowie Białogardzkim, Kikowie oraz Wicewie.

Biorąc pod uwagę funkcje pierwotne, które pełniły dane zabytki, wyróżnia się: 2 dwory, wieżę ciśnień oraz gorzelnie. Wymienione nieruchomości datowane są na przełom XIX i XX w.

Biorąc pod uwagę zsumowaną liczbę obiektów z wojewódzkiego rejestru zabytków, wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz nowo powołanych obiektów wchodzących w skład GEZ, ich łączna liczba w gminie wyniosła 125. Nie uwidoczniła się dominacja jednego ośrodka pod względem ilości wszystkich zabytków.

Ewidencja nieruchomości zabytków archeologicznych wskazuje 528 stanowisk archeologicznych na terenie Gminy Tychowo. Wykaz miejscowości, w których zlokalizowane są stanowiska archeologiczne wpisane do wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz wojewódzkiego rejestru przedstawia tabela 5. Stanowiska te w większości są tzw. stanowiskami wziemnymi, które na powierzchni mogą być mało czytelne.

Na obszarze Gminy Tychowo zaewidencjonowano 3 stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków. Jest to grodzisko średniowieczne z Wełdkówka, cmentarzysko szkieletowe z późnego okresu wpływów rzymskich w Kowalkach oraz cmentarzysko z Nowego Dębna o niezidentyfikowanym datowaniu. Stanowiska te objęte są ochroną wykluczającą wszelką działalność inwestycyjną oraz włączają się w strefę W.I. pełnej ochrony konserwatorskiej. W tabeli 5 zostały oznaczone w strefie W.I. w nawiasach. Oprócz nich, w strefie W.I. znalazło się jeszcze 16 stanowisk w największej ilości z Rudna (6).

W strefie W.II. znalazły się 44 stanowiska (8,3 %). Stanowiska te charakteryzują się stanem zachowania oraz wartościami naukowymi, które rokują na dalsze pozytywne wyniki. Ich największa liczba przypada na Bukowo, Osówko i Stare Dębno (po 5).

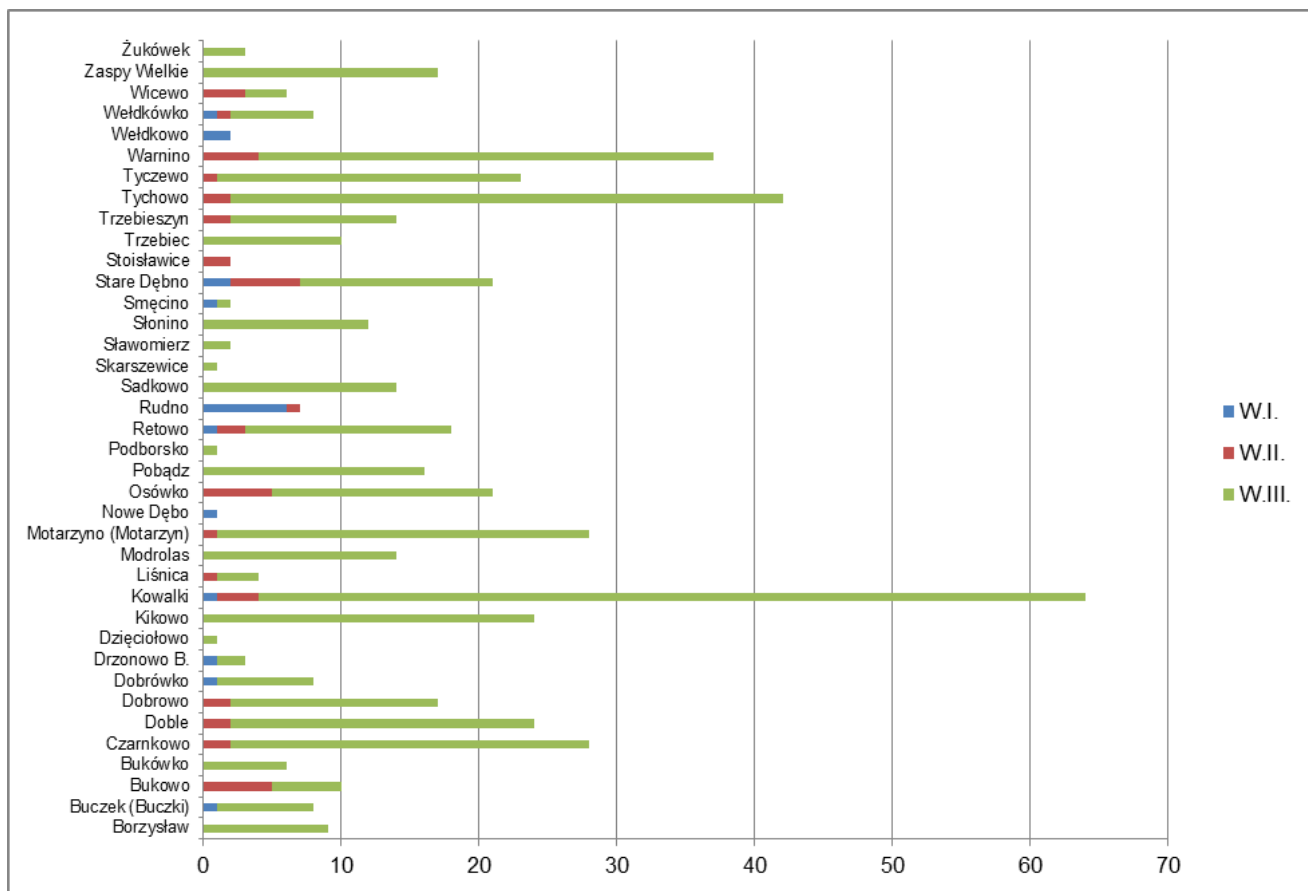
Stanowiska archeologiczne występujące w strefie W.III. występują na obszarze gminy w największej liczbie i stanowią ponad 88 % wszystkich obiektów. Łącznie jest ich aż 466. Zdecydowanie w największej ilości występują one w Kowalkach (60), a o 20 mniej zanotowano w Tychowie.

Podsumowując, najwięcej stanowisk archeologicznych łącznie znajduje się w Kowalkach, gdzie ich liczba wynosi 64. Najmniejsza liczba zabytków archeologicznych występuje w Nowym Dębnie – 1, ale jest to najwyższa strefa ochrony – W.I. Łącznie odnotowano 528 stanowisk w 39 miejscowościach. Wykresy 3 i 4 charakteryzują stanowiska archeologiczne z obszaru Gminy Tychowo. Załącznik 3 przedstawia wszystkie stanowiska archeologiczne z terenu gminy.

Tabela 5. Nieruchome zabytki archeologiczne z terenu Gminy Tychowo z wyszczególnieniem na miejscowości oraz strefy „W”

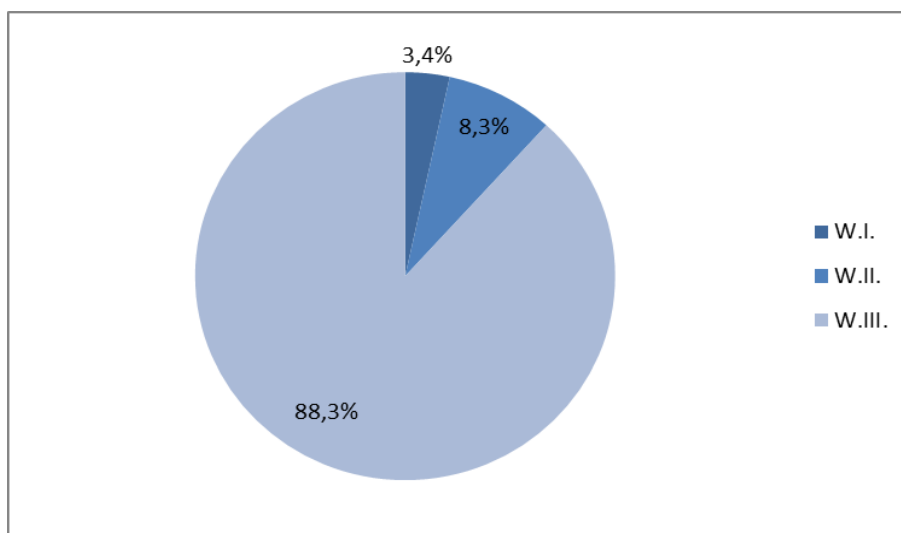
Miejscowość	Srefa ochrony			
	W.I. (w tym stanowiska z rejestru)	W.II.	W.III.	suma
Borzysław			9	9
Buczek (Buczki)	1		7	8
Bukowo		5	5	10
Bukówko			6	6
Czarnkowo		2	26	28
Doble		2	22	24
Dobrowo		2	15	17
Dobrówko	1		7	8
Drzonowo B.	1		2	3
Dzięciołowo			1	1
Kikowo			24	24
Kowalki	1 (1)	3	60	64
Liśnica		1	3	4
Modrolas			14	14
Motarzyno (Motarzyn)		1	27	28
Nowe Dębo	1 (1)			1
Osówko		5	16	21
Pobądz			16	16
Podborsko			1	1
Retowo	1	2	15	18
Rudno	6	1		7
Sadkowo			14	14
Skarszewice			1	1
Sławomierz			2	2
Słonino			12	12
Smęcino	1		1	2
Stare Dębno	2	5	14	21
Stoislawice		2		2
Trzebiec			10	10
Trzebieszyn		2	12	14
Tychowo		2	40	42
Tyczewo		1	22	23
Warnino		4	33	37
Wędkowo	2			2
Wędkówko	1 (1)	1	6	8
Wicewo		3	3	6
Zaspy Wielkie			17	17
Żukówek			3	3
suma	18	44	466	528

Źródło: opracowanie własne na podstawie studium wartości kulturowych Gminy Tychowo

Wykres 3. Nieruchome zabytki archeologiczne z terenu Gminy Tychowo z wyszczególnieniem na miejscowości oraz strefy „W”

Źródło: opracowanie własne na podstawie wykazu stanowisk archeologicznych w Gminie Tychowo

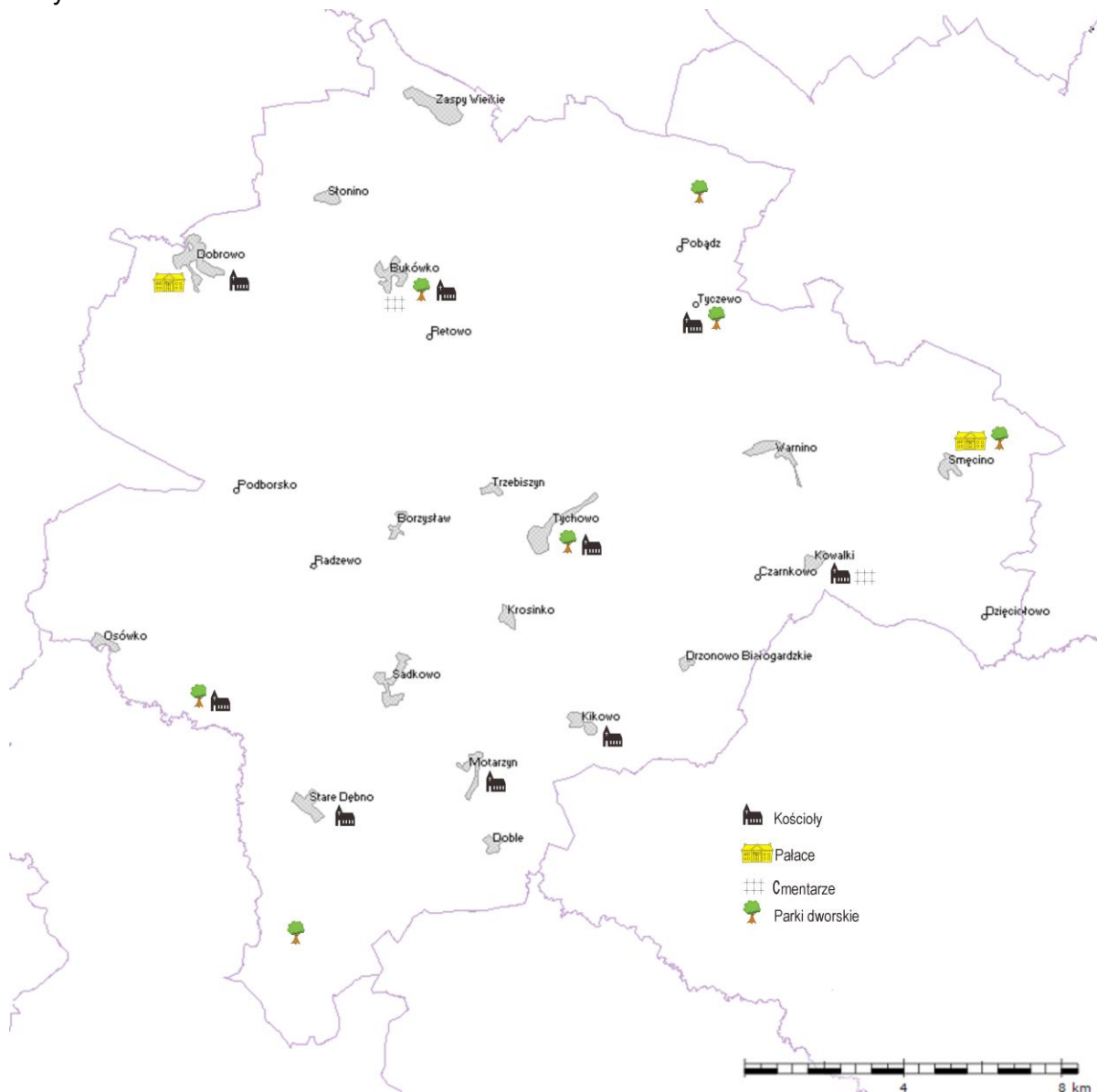

Wykres 4. Procentowy udział nieruchomości zabytków archeologicznych z terenu Gminy Tychowo z rozróżnieniem strefy „W”

Źródło: opracowanie własne na podstawie wykazu stanowisk archeologicznych w Gminie Tychowo

Liczba obiektów w ewidencji zabytków nie jest stała, ponieważ mogą być do niej wpisywane kolejne zabytki lub wykreślane te, które zatraciły swoje wartości kulturowe.

W większości miejscowości znajdują się zarówno zabytki archeologiczne, jak i architektoniczne. Jednak te mające największe znaczenie, które występują tylko w rejestrze zabytków (architektoniczne i archeologiczne) występują już tylko w 14 miejscowościach. W Kowalkach występują zarówno archeologiczne, jak i architektoniczne obiekty z rejestru zabytków.

Ryc. 13. Rozmieszczenie zabytków architektury i budownictwa wpisanych do rejestrów zabytków na terenie Gminy Tychowo

Źródło: opracowanie własne

5.2.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy

Niewątpliwe obiekty o największym znaczeniu dla Gminy Tychowo figurują w rejestrze zabytków. Według autorów niniejszego dokumentu zabytki wyróżniające się największymi walorami zabytkowymi przedstawiono poniżej. Przy krótkiej charakterystyce obiektów umieszczono również fotografie.

KOŚCIÓŁ ŚW. JANA CHRZCIELA W BUKÓWKU

Kościół został wzniesiony w XVI w., a w XIX przebudowano jego szczyt oraz wieżę. Budowla późno gotycka usytuowana jest w centrum wsi, w otoczeniu starych drzew. Posiada drewnianą wieżę oraz drewniany strop i wiązania dachu. Pozostałe elementy są murowane. Ściany zbudowane z cegły i kamienia, tynkowane. Kościół znajduje się na planie prostokątnym, a zakrystia na planie kwadratu. Dach świątyni – dwuspadowy. Wnętrze kościoła – skromne. Kubatura budowli wynosi 630 m³, powierzchnia użytkowa - 180 m².

Fot. 2. Kościół św. Jana Chrzciciela w Bukówku

Źródło: fotografia własna

KOŚCIÓŁ ŚW. JANA KANTEGO W DOBROWIE

Kościół został wzniesiony w XIX w. Posiada zamurowaną kryptę grobową w podziemiu. Mieści się w północno – wschodniej części dawnego założenia pałacowo – parkowego na znacznym wyniesieniu. Kościół szachulcowy na planie wydłużonego prostokąta, trójbocznie zamkniętego. Pod koniec lat 60 – tych w kościele wykonano remont, a 11 lat później został poświęcony. Wcześniej służył jedynie jako kaplica grobowa. We wnętrzu kościoła zachowało się wyposażenie z czasów jego wzniesienia. Kubatura budowli wynosi 500 m³ (bez wieży), powierzchnia użytkowa - 82 m².

Fot. 3. Kościół św. Jana Kantego w Dobrowie

Źródło: fotografia własna

PAŁAC W DOBROWIE

Pałac wybudowany został w połowie XIX wieku na XV – wiecznych fundamentach. Obiekt w stylu neogotyckim usytuowany jest w parku, w centrum wsi. Do roku 1945 był we władaniu rodziny von Kleist. Po wojnie cenne rzeczy z pałacu zostały wywiezione. Sam pałac w tym czasie zdemolowano. Po tych wydarzeniach pałac przeszedł w strukturę PGR jako jeden z zakładów rolnych. Mieściły się tu mieszkania dla pracowników oraz świetlica. Od lat 60 – tych do końca 90 – tych w pałacu funkcjonowała szkoła. Kubatura budowli wynosi 6 500 m³, a powierzchnia użytkowa ok. – 1 100 m².

Fot. 4. Pałac w Dobrowie

Źródło: fotografia własna

KOŚCIÓŁ PODWYŻSZENIA KRZYŻA ŚW. W KIKOWIE

Kościół został wzniesiony w 1847 r. w południowo – wschodniej części wsi, na zadrzewionym, niewielkim wyniesieniu, na wschód od założenia dworskiego. Założony został na planie zbliżonym do kwadratu z półkolistą apsydą. Po przeciwnej stronie mieści się prostokątne wejście. W podziemiach znajduje się kaplica grobowa. Kościół osadzony na kamiennym podłożu z ceglanymi ścianami. Najstarszym elementem kościoła jest dzwon umieszczony na wieży z 1658 roku. Kubatura budowli wynosi 1 287 m³, powierzchnia użytkowa - 260 m².

Fot. 5. Kościół Podwyższenia Krzyża Św. W Kikowie
Źródło: fotografia własna

KOŚCIÓŁ ŚW. STANISŁAWA KOSTKI W KOWALKACH

Kościół o początkach XVI – wiecznych wzniesiony został w centralnej części wsi na wzniesieniu, jako główny punkt owalnicy. Usytuowany jest na planie krzyża z wydłużoną, prostokątną nawą zamkniętą prezbiterium. Ufundowany przez właścicieli wsi najprawdopodobniej w 1574 r., wzmiankowany jako kaplica podległa pod Świelin. W kościele zachowany został spiżowy dzwon z 1574 r. W połowie XIX w. został rozbudowany. Przypuszczalnie pod kościołem mieści się krypta. Szachulcowy kościół posiada kubaturę 672 m³ i powierzchnię użytkową 124 m².

Fot. 6. Kościół św. Stanisława Kostki w Kowalkach
Źródło: fotografia własna

KOŚCIÓŁ NIEPOKALANEGO POCZĘCIA NMP W MOTARZYNIE

Kościół datowany jest na 1683 r., co zapisane jest na jego wietrzniku. Zbudowany został na miejscu danego kościoła, spalonego w 1643 roku. Rzutowany został na planie wydłużonego prostokąta, zamkniętego trójbocznie. W ramach remontu w XIX w. wmurowano w niego ścianę zachodnią. Usytuowany jest w południowej części wsi. Świątynia posiada kamienne fundamenty oraz charakterystyczny, regionalny styl szachulcowy. Na wieży kościoła umieszczone są dwa późno renesansowe, brązowe dzwony z 1603 i 1605 roku. Kubatura budowli wynosi 916 m³, powierzchnia użytkowa - 150 m².

Fot. 7. Kościół Niepokalanego Poczęcia NMP w Motarzynie

Źródło: fotografia własna

KOŚCIÓŁ MB WSPOMOŻENIA WIERNYCH W TYCHOWIE

Kościół zbudowano w średniowieczu pod koniec XV wieku. Ufundowali go ówcześni właściciele wsi rodziny von Kleistów i von Versenów. Kościół stoi na lekkim wzniesieniu, zabezpieczonym od strony południowo - wschodniej wysokim kamiennym murem. Założony został na planie wydłużonego prostokąta, bez wyodrębnionego prezbiterium. W 1830 r. nawę kościoła przedłużono w kierunku wschodnim poprzez dobudowanie ścian o konstrukcji szkieletowej z tzw. pruskiego muru. W roku 1859 dobudowano do ściany południowej korpusu kościoła neorenesansową kaplicę mieszczącą lożę kolatorską dla ówczesnych właścicieli wsi i patronów kościoła z kryptą grobową w podziemi. W roku 1870 spaleni uległa górna część wieży wraz z hełmem, przyczyny pożaru nie są nam znane. W 1871 r. odbudowano ją. W budowlu mieści się dzwon gotycki z końca XVI w. odlany prawdopodobnie w 1594 r. We wnętrzu mieści się gotycki tryptyk głoszący Zwiastowanie Najświętszej Marii Panny, wykonano go z drewna na Pomorzu w początkach wieku XVI. W predelli tryptyku widzimy herb rodziny von Kleistów. Na południowej ścianie wisi barokowy krucyfiks z XVIII w. Wykonał go bliżej nieznaną rzeźbiarz ludowy. Na strychu kościoła znajduje się duża eliptyczna tablica nagrobna Elizabeth Zeidler, prawdopodobnie żony pastora z 1679 r., wykonana z drewna, malowana temperowymi farbami. Kubatura budowli wynosi 1 839 m³, powierzchnia użytkowa 268 m².

Fot. 8. Kościół MB Wspomożenia Wiernych w Tychowie

Źródło: fotografia własna

VI. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ

W kolejnej tabeli przedstawiono analizę SWOT dla gminy (poprzez wskazanie mocnych i słabych stron, a także wskazanie szans oraz potencjalnych zagrożeń). Sporządzona analiza uwzględnia stan dziedzictwa kulturowego oraz uwarunkowania jego ochrony i realizowanej przez gminę polityki rozwoju przestrzennego i społeczno - gospodarczego. Dokonana analiza ma za zadanie pomóc w określeniu podstawowych priorytetów opracowanego dokumentu.

Tabela 6. Analiza szans i zagrożeń wynikających ze stanu dziedzictwa kulturowego Gminy Tychowo

SZANSE	ZAGROŻENIA
<ol style="list-style-type: none"> 1. Remediacja i rekultywacja zabytkowej tkanki na terenie gminy z wykorzystaniem dotacji krajowych i unijnych. 2. Cele, zasady i kierunki opracowań strategicznych zmierzające do zrównoważenia rozwoju kultury w regionach wiejskich. 3. Uwzględnienie potrzeb ochrony dziedzictwa kulturowego w dokumencie studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz studium wartości kulturowych. 4. Uwzględnienie potrzeb ochrony dziedzictwa kulturowego w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego. 5. Wspomaganie przedsięwzięć zmierzających do zachowania i kształtowania ładu przestrzennego z utrzymaniem właściwej ekspozycji obiektów zabytkowych i dostosowywaniem nowej zabudowy do wartości historycznych miejsc. 6. Nowoczesne techniki informatyczne stwarzające możliwość prezentacji dziedzictwa kulturowego na szerszą skalę oraz jego cyfryzację (tworzenie edukacyjnych baz danych). 7. Organizacja imprez kulturowych, podczas których podkreśla się lokalną kulturę, np. „Tychowo na ludowo”, „Dobrowiecka nuta”. 8. Zaangażowanie placówek oświatowych, wychowawczych oraz kościelnych w edukację kulturalną – warsztaty, pracownie, szkolenia, wykłady. 9. Korzystne warunki dla rozwoju turystyki oraz agroturystyki ze względu na niskie zanieczyszczenie środowiska oraz duże obszary zieleni będące miejscem wypoczynku dla turystów. 10. Przygotowywana ustawa o rewitalizacji. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Prowadzona na niewielką skalę promocja gminy w zakresie turystyki. 2. Silna konkurencja ze strony miasta powiatowego. 3. Postępująca dekapitalizacja zasobu zabytkowego. 4. Bezprawne/samowolne działania przy prywatnych obiektach o walorach zabytkowych i ich rozbiórki. 5. Brak środków na renowację zabytkowych obiektów (zwłaszcza licznych budynków gospodarczych wchodzących w skład zespołów folwarcznych będących własnością prywatną). 6. Niewystarczające działania w celu opieki cmentarzy ewangelickich i rodowych. 7. Braki w edukacji z zakresu wartości i ochrony dziedzictwa kulturowego. 8. Niski poziom innowacyjności, w tym korzystania z Internetu oraz pracy z materiałami cyfrowymi. 9. Brak zabezpieczeń na stanowiskach archeologicznych z rejestru zabytków. 10. Brak możliwości ochrony konserwatorskiej i wsparcia finansowego zabytków.

MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
<ol style="list-style-type: none"> 1. Liczne występowanie stanowisk archeologicznych. 2. Bogate dziedzictwo cmentarzy ewangelickich i rodowych. 3. Zachowane obiekty sakralne, będące obiektami o najwyższym znaczeniu kulturowym dla gminy. 4. Pielęgnowanie obiektów sakralnych poprzez działania charytatywne na rzecz ich utrzymania. 5. Zachowane zespoły folwarczno – parkowe. 6. Stosunkowo dobrze utrzymane budynki kolejowe. 7. Występowanie biblioteki gminnej w Tychowie oraz licznych świetlic wiejskich (10). 8. Liczne szlaki turystyczne. 9. Potencjał społeczny – funkcjonowanie zespołów ludowych: „Radość” i „Dobrowianki” 10. Duża liczba artystów zajmujących się rękodzielnictwem, haftem, rzeźbą oraz malarstwem w gminie. 11. występowanie organizacji pozarządowych, w tym takich jak: Komitet na Rzecz Rewitalizacji Zabytkowego Kościoła Parafialnego w Tychowie, Społeczny Komitet Odbudowy Zabytkowego Kościoła w Motarzynie Przy Radzie Sołeckiej Motarzyn - Doble oraz ludowych zespołów sportowych w Tychowie. 12. Pobudzenie świadomości regionalnej wśród najmłodszych – zespół tańca ludowego „Iskierki” w Tychowskiej Szkole Podstawowej. 13. Korzystne położenie dla turystyki. 14. Największy w Polsce i jeden z największych w Europie gładów narzutowych – Tryglaw w Tychowie. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Brak dostępu do niektórych zabytkowych obiektów (własność prywatna). 2. Brak środków na opiekę nad zabytkami. 3. Całościowy, zły stan zabytków w gminie. 4. Brak publikacji książkowych na temat zabytków Gminy Tychowo. 5. Mała liczba broszur, przewodników na temat gminy. 6. Brak jezior umożliwiających rozwój turystyki. 7. Wyjątkowe zaniedbanie większości zabytkowych cmentarzy i ich postępująca degradacja. 8. Brak świadomości mieszkańców miejscowości o występowaniu zabytkowych cmentarzy. 9. Brak punktu turystycznego na terenie gminy. 10. Słabo rozwinięta baza turystyczna gminy: mała liczba miejsc noclegowych oraz brak rozwiniętej bazy gastronomicznej. 11. Brak obiektu wystawienniczego na terenie gminy, typu: publiczna galeria, muzeum, izba pamięci 12. Brak dokumentów w zakresie strategii rozwoju kultury oraz strategii rozwoju turystyki 13. Niedostateczne wykorzystanie nowoczesnych technik informatycznych, w tym: brak cyfrowych zbiorów informacji (baz danych), materiałów edukacyjnych, internetowych stron promocyjnych w zakresie zabytków. 14. Niezadowalające oznakowanie cennych obiektów kulturowych bądź ich brak.

Źródło: opracowanie własne

VII. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE

Przedmiotowe opracowanie wyznacza gminie priorytety w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Prace nad wdrażaniem ustaleń programu oraz monitorowaniem ich postępu należą do zadań samorządu lokalnego. Zadania dla samorządu lokalnego w zakresie opieki nad zabytkami zostały opracowane na podstawie analiz dokumentów programowych wyższego szczebla, gminnych dokumentów strategicznych oraz inwentaryzacji terenowej z diagnozą stanu zachowania dziedzictwa kulturowego.

Przedmiotowy Program w zakresie ochrony zabytków gminy odnosi się do działań, o których mowa w art.4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami:

Art. 4. Ochrona zabytków polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- 1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;*
- 2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;*
- 3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;*
- 4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;*
- 5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;*
- 6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.*

7.1 Priorytety gminnego programu opieki nad zabytkami

Analiza szans i zagrożeń wynikających ze stanu dziedzictwa kulturowego Gminy Tychowo wykonana na potrzeby programu pozwoliła na wypracowanie priorytetowych działań w zakresie opieki nad zabytkami.

- 1. Priorytet I**
Ochrona i kształtowanie krajobrazu kulturowego.
- 2. Priorytet II**
Badanie i dokumentacja dziedzictwa.
- 3. Priorytet III**
Promocja oraz edukacja w zakresie dziedzictwa kulturowego.

7.2 Kierunki działań i zadania gminnego programu opieki nad zabytkami

Dla realizacji wyznaczonych priorytetów określono długofalowe kierunki działań, mogące wykraczać poza 4 - letni okres obowiązywania Programu.

Jako kierunki działań realizacji Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Tychowo w ramach przyjętych priorytetów uznano:

- 1. Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.***
- 2. Podejmowanie działań mających na celu przywrócenie ładu przestrzennego, z uwzględnieniem walorów kulturowych.***
- 3. Prowadzenie gminnej ewidencji zabytków.***
- 4. Korzystanie z nowoczesnych technik informatycznych do promocji dziedzictwa kulturowego.***
- 5. Wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami.***
- 6. Zwiększenie świadomości kulturowej społeczności lokalnej przez włączenie jej w różne formy aktywności.***
- 7. Wzbudzenie zainteresowania historią i kulturą materialną regionu zapisaną w dziełach architektury, budownictwa, lokalnej tradycji.***
- 8. Korzystanie z nowoczesnych technik informatycznych do promocji dziedzictwa kulturowego .***

- 9. Wspieranie rozwoju lokalnych inicjatyw kulturotwórczych w zakresie podtrzymania miejscowych tradycji folklorystycznych.**
- 10. Podejmowanie działań umożliwiających gromadzenie i eksponowanie pamiątek lokalnych.**
- 11. Turystyczna promocja regionu.**
- 12. Stworzenie odpowiedniej infrastruktury turystycznej.**

W ramach każdego z 3 głównych priorytetów określono kierunki działań, które mają być uzyskane przez konkretne, przypisane do nich szczegółowe działania. Ustawa o ochronie i opiece nad zabytkami ustala obowiązek złożenia po 2 latach przez władze Gminy sprawozdania z wykonania GPOnZ. W związku z powyższym dla realizacji zadań wyznaczono dwa okresy: etap pierwszy, po którym gmina dokona sprawozdania (do połowy 2017 r., za okres 2015 - 2016) oraz etap drugi (2017 - 2018).

W Programie przypisano zadania mające na celu polepszenie ogólnej sytuacji obiektów zabytkowych, jak i mieszkańców gminy w nawiązaniu do szeroko rozumianego dziedzictwa kulturowego.

Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Tychowo jest pierwszym opracowaniem o takim charakterze, wykonanym dla obszaru gminy. Założono, iż w czasie trwania pierwszego etapu realizowane będą działania wstępne, mające charakter przygotowawczy do pełnej realizacji Programu. Aby określone działania mogły być zrealizowane potrzebna jest współpraca wielu podmiotów. Najważniejszym wydaje się być skoordynowana i zrównoważona współpraca między właścicielami obiektów zabytkowych, a Gminą. Ważne jest również współdziałanie władz Gminy z jednostkami samorządu terytorialnego wyższego szczebla w odniesieniu do zabytków, ich pielęgnacji, ratowania oraz niezbędnego finansowania.

Planowany zakres działań wraz z etapowaniem przedstawiono w kolejnej tabeli.

Tabela 7. Zakres i harmonogram działań w zakresie ochrony i zarządzania dziedzictwem kulturowym Gminy Tychowo

Kierunki działań	Zadania	Etap I	Etap II
Priorytet I - Ochrona i kształtowanie krajobrazu kulturowego			
Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania	Opracowanie programu inwentaryzacji obiektów zabytkowych (ze szczególnym uwzględnieniem architektury charakterystycznej dla regionu, licznych cmentarzy, zabudowy szachulcowej, zespołów dworsko - folwarcznych).		
	Wykonanie niezbędnych badań i prac, w tym konserwatorskich w odniesieniu do obiektów zabytkowych.		
	Konsekwentne wdrażanie zapisów dokumentów programowych w odniesieniu do zabytków i krajobrazu kulturowego gminy.		
	Zabezpieczenie gminnych obiektów zabytkowych przed pożarem, zniszczeniem i kradzieżą.		
	Uporządkowanie terenów dawnych cmentarzy ewangelickich. Sporządzenie planów ochrony i pielęgnacji tych miejsc jako ważnych elementów krajobrazu kulturowego. Dla terenów cmentarzy należy w widocznym miejscu umieścić tablicę informacyjną.		
	Rewaloryzacja zespołów zabytkowej zieleni, z uwzględnieniem starodrzewia na terenie cmentarzy (także nieczynnych), zespołów podworskich. Na szczególną uwagę zasługują parki dworskie znajdujące się w rejestrze zabytków oraz aleje dojazdowe prowadzące do dworów.		
Podejmowanie działań mających na celu przywrócenie ładu przestrzennego, z uwzględnieniem walorów kulturowych	Przestrzeganie ustaleń studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz obowiązujących miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego w zakresie ochrony dóbr kultury, w tym uwzględnienie stref bezwzględnej ochrony archeologicznej oraz chronionych układów przestrzennych wraz z zabudową o wartościach kulturowych.		
	Przeciwdziałanie samowolom budowlanym, zwłaszcza na obszarach układów przestrzennych wyznaczonych w studium i przy obiektach o walorach zabytkowych.		
	Przeciwdziałanie nielegalnym przebudowom budynków mieszkalnych o cechach zabytkowych, prowadzącym do zanikania cech tradycyjnych zabudowy.		
	Zabezpieczenie właściwej ekspozycji ciekawych krajobrazowo fragmentów gminy w opracowanych aktach prawa miejscowego.		
Priorytet II - Badanie i dokumentacja dziedzictwa			
Prowadzenie gminnej ewidencji zabytków	Bieżąca aktualizacja Gminnej Ewidencji Zabytków w formie elektronicznej.		
	Opracowanie planu systematycznych kontroli stanu utrzymania i sposobu użytkowania obiektów zabytkowych znajdujących się w zasobach gminnych.		

Kierunki działań	Zadania	Etap I	Etap II
Korzystanie z nowoczesnych technik informatycznych do promocji dziedzictwa kulturowego	Stworzenie (rozbudowanie istniejącego) gminnego portalu cyfrowego z ogólnodostępną bazą danych o zasobach kulturowych regionu.		
Priorytet III - Promocja oraz edukacja w zakresie dziedzictwa kulturowego			
Wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami	Podjęcie starań o uzyskanie środków zewnętrznych na rewaloryzację zabytków będących własnością gminy.		
	Opracowanie dla lokalnej społeczności kampanii informacyjnej odnośnie możliwości pozyskania środków na cele kulturowe, w tym rewaloryzację obiektów architektury.		
	Stworzenie systemu odpowiednich ulg i rekompensat finansowych dla właścicieli i dzierżawców obiektów zabytkowych mających na celu podejmowanie przez nich działań rewaloryzacyjnych.		
Zwiększenie świadomości kulturowej społeczności lokalnej przez włączenie jej przez różne formy aktywności	Wykreowanie wizerunku gminy, w oparciu o dziedzictwo kulturowe i lokalną tożsamość mieszkańców.		
	Upowszechnianie edukacji w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego, poprzez zaangażowanie placówek oświatowych, wychowawczych oraz kościelnych w organizowanie warsztatów, pracowni, szkoleń, wykładów.		
Wzbudzenie zainteresowania historią i kulturą materialną regionu zapisaną w dziełach architektury, budownictwa, lokalnej tradycji	Organizacja imprez kulturowych.		
	Organizacja konkursów fotograficznych o lokalnym temacie przewodnim (pejzaż, architektura, ludzie, wydarzenia).		
	Organizacja konkursów na zaprojektowanie kieszonkowego przewodnika turystycznego gminy z uwzględnieniem obiektów zabytkowych i kulturowych.		
	Organizacja konkursów plastycznych związanych z kulturą lokalną (obrazy, makiety).		
Wspieranie rozwoju lokalnych inicjatyw kulturotwórczych w zakresie podtrzymania miejscowych tradycji folklorystycznych	Wspieranie lokalnych zespołów ludowych z terenu gminy.		
	Wspieranie lokalnych artystów i rękodzielników z terenu gminy.		
Korzystanie z nowoczesnych technik informatycznych do promocji dziedzictwa kulturowego	Dostęp do Internetu (jako edukacyjnej bazy danych) w publicznych placówkach oświatowych, w wiejskich świetlicach.		
	Wspieranie tworzenia przez lokalną społeczność regionalnych portali tematycznych, hobbystycznych.		

Kierunki działań	Zadania	Etap I	Etap II
Podejmowanie działań umożliwiających gromadzenie i eksponowanie pamiątek lokalnych	Promocja wystaw tematycznych, np. umieszczanie plakatów informujących mieszkańców o funkcjonującej wystawie.		
	Organizacja czasowych wystaw tematycznych w gminnym ośrodku kultury.		
Turystyczna promocja regionu	Opracowanie książek, publikacji dotyczących gminy i jej zasobów przyrodniczo - kulturowych.		
	Zamieszczenie w gminnym portalu cyfrowym w dziale informacji turystycznej map, planów z szlakami turystycznymi: pieszymi, rowerowymi, hippicznymi.		
	Promocja i rozwój lokalnych festynów.		
Stworzenie odpowiedniej infrastruktury turystycznej	Zachęcenie mieszkańców do utworzenia punktu gastronomicznego oferującego lokalne potrawy.		
	Promocja wyznaczonych już szlaków turystycznych.		
	Stworzenie projektu form małej architektury (ławki, śmietniki, altany) towarzyszącej trasom turystycznym i najważniejszym obiektom zabytkowym gminy.		
	Opracowanie systemu oznaczeń tras turystycznych oraz cennych kulturowo obiektów na terenie gminy.		
	Wspieranie rozwoju gospodarstw agroturystycznych oraz stwarzanie warunków do ich powstawania.		
	Powołanie sezonowego, lokalnego punktu informacji turystycznej.		

VIII. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Konsekwentnie prowadzona i długofalowa polityka Gminy Tychowo w zakresie opieki nad zabytkami oraz realizacja niniejszego programu stanowi szansę na rozwój w Gminie Tychowo oraz na zachowanie dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju. Inwestycje zmierzające do poprawy stanu technicznego obiektów i zespołów zabytkowych powinny się odbywać na zasadzie poszanowania istniejących wartości zabytkowych i dążenia do zachowania w jak największym stopniu oryginału, ewentualnie wkomponowaniu nowych elementów w sposób współgrający z zabytkiem.

Realizacja Programu będzie się odbywać poprzez wskazane zadania gminy na rzecz osiągnięcia priorytetów w nim przyjętych.

Zakłada się, że zadania określone w gminnym programie opieki nad zabytkami będą wykonywane za pomocą następujących instrumentów:

- a) **instrumentów prawnych** – wynikających z przepisów ustawowych (np. uchwalanie studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, wnioskowanie o wpis do rejestru zabytków obiektów będących własnością gminy, wykonywanie decyzji administracyjnych, np. WKZ),
- b) **instrumentów finansowych** (m.in. finansowanie prac konserwatorskich i remontowych przy obiektach zabytkowych będących własnością gminy, korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje, subwencje, dofinansowania, nagrody, zachęty finansowe dla właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych),
- c) **instrumentów koordynacji** (m.in. poprzez realizację projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w wojewódzkich, powiatowych i gminnych strategiach, planach rozwoju lokalnego itp., współpraca z ośrodkami naukowymi i akademickimi, współpraca z organizacjami wyznaniowymi w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami),
- d) **instrumentów społecznych** (m.in. poprzez działania edukacyjne promocyjne, współdziałanie z organizacjami społecznymi, działania prowadzące do tworzenia miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami),
- e) **instrumentów kontrolnych** (m.in. aktualizacja gminnej ewidencji zabytków, monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego oraz stanu zachowania dziedzictwa kulturowego).

IX. ZASADY OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Proces osiągania celów wytyczonych w Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami dla Gminy Tychowo będzie monitorowany poprzez analizę stopnia jego realizacji. Analiza ta będzie dokonywana każdorazowo przez Burmistrza Gminy Tychowo, zgodnie z ustaleniami art. 87 ust. 5 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

5. Z realizacji programów zarząd województwa, powiatu i wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza, co 2 lata, sprawozdanie, które przedstawia się odpowiednio sejmikowi województwa, radzie powiatu lub radzie gminy.

Wykonanie sprawozdania powinna poprzedzić ocena poziomu realizacji Gminnego Programu uwzględniająca: wykonanie zadań przyjętych do realizacji w okresie czteroletnim obowiązywania Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami oraz efektywność ich wykonania.

Ocena poziomu realizacji Programu winna uwzględniać m.in.:

- bieżący monitoring gminnej ewidencji zabytków z terenu Gminy Tychowo uwzględniający informacje o stanie zachowania obiektów, zmianach lokalizacyjnych, zmianach stosunków własnościowych,
- ocenę zaawansowania prac związanych z rewitalizacją obiektów zabytkowych,
- ocenę prac związanych z opracowaniem aktów prawa miejscowego dla terenów o wysokich wartościach kulturowych,
- ocenę aktywności kulturalnej lokalnej społeczności, w tym ocenę przedsięwzięć folklorystycznych i zainteresowań tradycyjnym rękodziełem,
- ocenę aktywności placówek kulturalnych (świetlice wiejskie, biblioteki),
- ocenę wykorzystania i funkcjonowania szlaków turystycznych oraz towarzyszącej im infrastruktury,
- ocenę realizacji programu edukacji i promocji zabytków, w tym z wykorzystaniem nowoczesnych technik informatycznych,
- ocenę rozwoju bazy turystycznej,
- ocenę kontaktów z właścicielami obiektów w zakresie działań zmierzających do rewitalizacji obiektów zabytkowych.

Po przyjęciu przez Radę Miejską w Tychowie Programu w drodze uchwały należy udostępnić dokument do publicznej wiadomości na stronie internetowej Gminy Tychowo.

Program należy sukcesywnie analizować oraz uzupełniać uwzględniając zmieniające się uwarunkowania prawne, kulturowe i społeczne.

Realizowanie założeń Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Tychowo będzie wymagało współpracy nie tylko osób odpowiedzialnych za wdrożenie działań wynikających z celów tego dokumentu, ale także aktywizacji właścicieli, użytkowników obiektów zabytkowych, organizacji pozarządowych, grup społecznego działania, środowisk naukowych itp. Mając na uwadze dobro ogółu należy dołożyć starań, aby wytyczone cele zostały realizowane.

Gmina i podległe jednostki zobowiązują się prowadzić działalność informacyjną i popularyzatorską w zakresie dziedzictwa kulturowego gminy.

X. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Środki finansowe związane z zadaniami ochrony i opieki nad zabytkami dla Gminy Tychowo mogą być uzyskane z następujących źródeł:

- środki publiczne;
- środki krajowe (budżet państwa, budżet jednostek samorządu terytorialnego, fundusze celowe);
- środki zagraniczne (środki Unii Europejskiej i inne);
- środki niepubliczne (środki osób fizycznych, prawnych, spółek, organizacji, fundacji, instytucji kościelnych).

Zasady finansowania opieki nad zabytkami określone zostały w rozdziale 7. ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Podstawowym źródłem finansowania zabytków w Polsce są środki publiczne pochodzące z budżetu państwa oraz budżetów samorządowych. Finansowanie zabytków z tych źródeł odbywa się na zasadzie współfinansowania prac przy obiektach zabytkowych, w oparciu o zapisy ww. ustawy.

Dysponentami powyższych środków są:

1. Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego.
2. Wojewódzcy Konserwatorzy Zabytków.
3. Organ stanowiący - gminy, powiaty, samorządy województwa realizujące dotacje poprzez corocznie organizowane nabory wniosków. Dotacja może zostać udzielona osobie fizycznej, jednostce samorządu terytorialnego lub innej jednostce organizacyjnej, będącej właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru lub posiadającej taki zabytek w trwałym zarządzie.

Poniżej wskazano przykładową listę instytucji oraz programów umożliwiających częściowe sfinansowanie zadań wskazanych w przedstawionym Programie.

Programy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego:

Programy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz tzw. mecenat, są podstawą ubiegania się o środki na zadania z zakresu kultury realizowane przez między innymi jednostki samorządu terytorialnego. Na rok 2015 zostały przedstawione następujące programy:

1. Wydarzenia artystyczne.
2. Kolekcje.
3. Promocja literatury i czytelnictwa.
4. Edukacja.
5. Obserwatorium kultury.
6. Promesa MKiDN.
7. Dziedzictwo kulturowe.

Program dziedzictwo kulturowe ma za zadanie wspierać działalność muzeów oraz popularyzować lokalną kulturę. Jego celem jest ochrona polskiego dziedzictwa kulturowego w kraju i za granicą. Program „Dziedzictwo kulturowe” składa się z priorytetów, w których

uwzględniono ich cel oraz pulę dofinansowania. Priorytety programu „Dziedzictwo kulturowe”:

1. Ochrona zabytków – Celem priorytetu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne.
2. Wspieranie działań muzealnych - Celem priorytetu jest wspieranie działalności w zakresie opieki konserwatorskiej nad muzealiami, archiwaliami i księgozbiorami, a także - prezentacji zbiorów w postaci atrakcyjnych poznawczo projektów wystawienniczych.
3. Kultura ludowa i tradycyjna - Celem priorytetu jest wspieranie najwartościowszych zjawisk z zakresu szeroko pojętej kultury ludowej.
4. Ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą - Celem priorytetu jest poprawa stanu zachowania i wzmocnienie ochrony dziedzictwa kulturowego znajdującego się poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej oraz upowszechnianie wiedzy na jego temat.
5. Ochrona zabytków archeologicznych - Celem priorytetu jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących nieinwazyjne badania archeologiczne, ewidencję i inwentaryzację zabytków archeologicznych oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych.
6. Ochrona i cyfryzacja dziedzictwa kulturowego - Celem priorytetu jest zainicjowanie kompleksowego procesu cyfryzacji materialnych zasobów dziedzictwa kulturowego, w tym zabytków, obiektów muzealnych, archiwalnych, bibliotecznych i audiowizualnych, znajdujących się pod opieką podmiotów spoza sfery finansów publicznych, których działalność nie jest nastawiona na osiągnięcie zysku, lub uczelni publicznych.
7. Miejsca Pamięci Narodowej - Celem priorytetu jest wspieranie samorządów w zapewnianiu stabilnej opieki nad najważniejszymi miejscami pamięci, stanowiącymi materialne świadectwo wydarzeń kluczowych dla narodowej tożsamości.
8. Rozwój infrastruktury kultury - Celem Programu „Rozwój infrastruktury kultury” jest wsparcie infrastruktury i poprawa funkcjonowania podmiotów prowadzących działalność kulturalną, szkół i uczelni artystycznych oraz domów kultury.

Zachodniopomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków, Delegatura w Koszalinie

Dotacja realizowana jest ze środków finansowych z budżetu państwa w części, której dysponentem jest Wojewoda Zachodniopomorski. Jest to dotacja na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru (art. 74 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

Urząd Marszałkowski Województwa Zachodniopomorskiego, Wydział Kultury, Nauki i Dziedzictwa Narodowego

W oparciu o art. 11 - 19 ustawy z 24 kwietnia 2003 roku o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz. U. z 2014, poz. 1118 ze zm.) Zarząd Województwa Zachodniopomorskiego może ogłosić otwarty konkurs ofert na realizację zadań województwa określonych w „Programie współpracy...” jako priorytetowe na dany rok. Zlecenie zadań może odbywać się w dwóch formach: wspierania realizacji zadania publicznego

(dofinansowania kosztów zadania) oraz powierzania realizacji zadania publicznego (sfinansowania całkowitych kosztów zadania).

Ministerstwo Spraw Wewnętrznych Administracji, Departament Wyznań Religijnych oraz Mniejszości Narodowych i Etnicznych, Wydział Funduszu Kościelnego

Środki Funduszu Kościelnego, stosownie do art. 9 ust. 1 ustawy z dnia 20 marca 1950 r. i § 1 rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 23 sierpnia 1990 r. w sprawie rozszerzenia celów Funduszu Kościelnego (Dz. U. Nr 61, poz. 354), przeznacza się m.in. na remonty i konserwację obiektów sakralnych o wartości zabytkowej. Przewiduje się wykonanie tylko podstawowych prac zabezpieczających sam obiekt (w szczególności remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie i odgrzybianie, izolację, remonty i wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, odgromowej, przeciwwłamaniowej i przeciwpożarowej itp.). Z Funduszu nie finansuje się remontów i konserwacji obiektów towarzyszących (takich jak np.: dzwonnice wolnostojące, krzyże), ruchomego wyposażenia obiektów sakralnych (takich jak np.: obrazy, ikonostasy, stalle, epitafia, szaty i naczynia liturgiczne, instrumenty muzyczne, dzwony) oraz otoczenia świątyni, a także stałych elementów wystroju wewnątrz (takich jak np.: polichromie, freski, witraże i posadzki).

Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Szczecinie

Przedmiotem dofinansowania mogą być prace związane z konserwacją i rekonstrukcją przyrodniczą. Instytucja prowadzi obecnie dofinansowania np. na zadania związane z usuwaniem wyrobów zawierających azbest (np. dla zabytkowych budynków gospodarczych wchodzących w skład zespołów folwarcznych z terenu Gminy Tychowo). Dotacja może wynosić do 100 % wartości zadania dla jednostek samorządu terytorialnego.

Regionalny Program Operacyjny dla Województwa Zachodniopomorskiego

Zachodnio - Pomorski Regionalny Program Operacyjny na lata 2014 - 2020 będzie podstawowym instrumentem realizacji celów Strategii rozwoju województwa zachodniopomorskiego do roku 2020

Regionalny Program Operacyjny Województwa Zachodniopomorskiego na lata 2014 - 2020 zawiera listę osi priorytetowych, których jest 10. Czwartą osią priorytetową jest naturalne otoczenie człowieka. W jej ramach wspierane będą projekty z zakresu: restauracji zabytków oraz dostosowania ich do potrzeb turystów, promocja walorów turystycznych regionu, budowa ośrodków turystycznych czy programy edukacyjne. Przedstawiono tu priorytet inwestycyjny 6c: „Zachowanie, ochrona, promowanie i rozwój dziedzictwa naturalnego i kulturowego”.

Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko 2014-2020

Program ten jest kontynuacją głównych kierunków inwestycyjnych zawartych w poprzedniej perspektywie 2007 – 2013.

W ramach programu ma funkcjonować 10 osi priorytetowych, w tym os 8, pod nazwą ochrona dziedzictwa kulturowego i rozwój zasobów kultury. Przewidziana dotacja na cele kultury ma wynieść 467,3 mln euro.

Finansowanie przy wykorzystaniu ustawy o partnerstwie publiczno-prywatnym

Partnerstwo publiczno-prywatne (PPP) stanowi formę realizacji zadań publicznych przez podmiot prywatny przy wykorzystaniu możliwości finansowych, organizacyjnych lub innych podmiotu prywatnego. Istotą partnerstwa jest to, iż zlecającym zadanie jest podmiot publiczny, natomiast wykonawcą partner prywatny, którym zgodnie z ustawą o PPP jest przedsiębiorca lub przedsiębiorca zagraniczny.

Szczegółowe informacje w zakresie dofinansowań i związanych z nimi programów znajdują się na stronach internetowych przedstawionych instytucji.

XI. REALIZACJA I FINANSOWANIE PRZEZ GMINĘ ZADAŃ Z ZAKRESU OCHRONY ZABYTEKÓW

Zgodnie z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, główny obowiązek dbania o stan zabytków, a tym samym ponoszenia nakładów na prace konserwatorskie, spoczywa na właścicielach i użytkownikach obiektów zabytkowych. Na każdym właścicielu i posiadaczu zabytku spoczywają obowiązki, określone w art. 5 powyższej ustawy, wynikające z zasad sprawowania opieki nad zabytkami.

Art. 5. Opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

- 1) naukowego badania i dokumentowania zabytku.*
- 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku.*
- 3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie.*
- 4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości.*
- 5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.*

W art. 28 wskazano również dodatkowe obowiązki właścicieli i posiadaczy zabytków wpisanych do rejestru zabytków.

Art. 28. Niezależnie od obowiązków wynikających z opieki nad zabytkami, określonych w art. 5, właściciel lub posiadacz zabytku wpisanego do rejestru lub zabytku znajdującego się w wojewódzkiej ewidencji zabytków zawiadamia wojewódzkiego konserwatora zabytków o:

- 1) uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku, niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zdarzenia.*
- 2) zagrożeniu dla zabytku, niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zagrożenia.*
- 3) zmianie miejsca przechowania zabytku ruchomego w terminie miesiąca od dnia nastąpienia tej zmiany.*
- 4) zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku, nie później niż w terminie miesiąca od dnia ich wystąpienia lub powzięcia o nich wiadomości.*

Na mocy art. 29 ust. 1 na wszystkich właścicielach i posiadaczach zabytków oraz przedmiotów o cechach zabytkowych spoczywa obowiązek udostępniania ich organom ochrony zabytków w celu przeprowadzenia badań.

Art. 29. 1. Organy ochrony zabytków w czasie uzgodnionym z właścicielem lub posiadaczem przedmiotu będącego zabytkiem lub posiadającego cechy zabytku mogą prowadzić badania tego przedmiotu w miejscu, w którym przedmiot ten się znajduje.

Zapisy art. 71 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określają zasady finansowania opieki nad zabytkami.

1. W zakresie sprawowania opieki nad zabytkami osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna posiadająca tytuł prawny do zabytku wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu, ograniczonego prawa rzeczowego albo stosunku zobowiązaniowego finansuje prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy tym zabytku.

2. Sprawowanie opieki nad zabytkami, w tym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, do którego tytuł prawny, określony w ust. 1, posiada jednostka samorządu terytorialnego, jest zadaniem własnym tej jednostki.

Cele określone w GPOnZ Gminy Tychowo będą osiągnane poprzez:

- wspólne działania władz Gminy z Ministerstwem Kultury, Urzędem Marszałkowskim Województwa Zachodniopomorskiego, Starostwem Powiatowym, Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków, władzami kościelnymi oraz innymi jednostkami samorządu terytorialnego na zasadach porozumień, umów, wspólnych podmiotów;
- inicjatywy własne władz Gminy Tychowo;
- stosowanie instrumentów finansowych (dotacje, prowadzenie instytucji, nagrody, zachęty, itp.);
- funkcje programowe (programy lokalne i projekty, kontrakty, itp.);
- inne działania aktywizujące.

XII. WYKORZYSTANE MATERIAŁY I OPRACOWANIA

Wybrane akty prawne:

Stan prawny na czerwiec 2016 r.

Regulacje prawne w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego zawarte są w wielu ustawach. Do najważniejszych z nich, w kontekście realizacji niniejszego Programu, należy zaliczyć:

- Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. z 1997 Nr 78 poz. 483 ze zm.),
- Ustawę z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2014, poz. 1446),
- Ustawę z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2015, poz. 199 ze zm.),
- Ustawę z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Dz. U. z 2016, poz. 290),
- Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2013, poz. 1232 ze zm.),
- Ustawę z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2015, poz. 1651 ze zm.),
- Ustawę z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. z 2015, poz. 1774),
- Ustawę z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. z 2012, poz. 406),
- Ustawę z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz. U. z 2016, poz. 239 ze zm.),
- Ustawę z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji (Dz. U. z 2015, poz. 1777),
- Ustawę z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych (Dz. U. z 2015, poz. 2126),
- Ustawę z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych (Dz. U. 2015, poz. 935 ze zm.),
- Ustawę z dnia 19 grudnia 2009 r. o partnerstwie publiczno – prywatnym (Dz. U. 2015, poz. 696),
- Ustawę z 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz. U. z 2012, poz. 987),
- Ustawę z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2012, poz. 642),
- Ustawę z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz. U. z 2015, poz. 1446).

Literatura i wybrane dokumenty programowe:

- Strategia Rozwoju Kraju 2020,
- Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki Nad Zabytkami na lata 2014–2017. Ochrona zabytków. Dodatek specjalny Warszawa 2014 r.,
- Narodowa Strategia Rozwoju Kultury 2004 - 2020,

- Program Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego – „Dziedzictwo Kulturowe”,
- Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010-2020. Regiony, miasta, obszary wiejskie,
- Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030,
- Strategia Rozwoju Województwa Zachodniopomorskiego do roku 2020,
- Regionalny Program Operacyjny Województwa Zachodniopomorskiego na lata 2014 - 2020 ,
- Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Zachodniopomorskiego,
- Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami na lata 2013 – 2017 dla Województwa Zachodniopomorskiego,
- Strategia Rozwoju Powiatu Białogardzkiego,
- Strategia Rozwoju Gminy Tychowo na lata 2014-2020,
- Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, Gmina Tychowo,
- Studium wartości kulturowych Gminy Tychowo,
- Miejscowe Plany Zagospodarowania Przestrzennego na terenie Gminy Tychowo,
- Plany odnowy miejscowości na terenie Gminy Tychowo,
- Wieloletnia Prognoza Finansowa Gminy Tychowo na lata 2015 – 2029,
- Gminny Program Opieki nad Zabytkami, Poradnik metodyczny, NID 2009,
- Gminny Program Opieki nad Zabytkami, Poradnik metodyczny, Poradnik prawny Konserwatora Zabytków, Kurier Konserwatorski,
- Wytyczne opracowywania karty adresowej zabytku nieruchomego, Narodowy Instytut Dziedzictwa w Warszawie, Warszawa, 2011 r.,
- Adaptacja obiektów zabytkowych do współczesnych funkcji użytkowych, Lubelskie Towarzystwo Naukowe, Międzynarodowa Rada Ochrony Zabytków ICOMOS, Politechnika Lubelska, Warszawa – Lublin 2009 r.,
- Geografia regionalna Polski, J. Kondracki, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009 r.,
- Geografia osadnictwa, Daniela Szymańska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009,
- Gmina Tychowo – broszury informacyjne,
- Przewodnik turystyczno – krajoznawczy po Ziemi Białogardzkiej, Andrzej Świrko, Białogard 2000,

Dostępne strony internetowe:

www.sejm.gov.pl	www.stat.gov.pl
www.natura2000.gdos.gov.pl	www.geoportal.gov.pl
www.geoserwis.gdos.gov.pl/mapy	www.wikimapia.org
www.mir.gov.pl	www.mkidn.gov.pl
www.funduszeuropejskie.gov.pl	www.wkz.szczecin.pl
www.partnerstwopublicznoprywatne.info	www.nid.pl
www.kongreskultury.pl	www.odleglosci.info
www.powiat-bialogard.pl	www.geoprzyroda.pl
www.polskiezabytki.pl	www.pomorskiezamki.pl

www.cybermoon.pl	www.isap.sejm.gov.pl
www.isap.sejm.gov.pl	www.emgsp.pgi.gov.pl
www.obszary.natura2000.org.pl	www.gok.tychowo.pl
www.ruinyizamki.pl	www.krzkp.tychowo.pl
www.nac.gov.pl	www.bazy.ngo.pl
www.tychowo.pl	www.bip.tychowo.pl

Materiały w posiadaniu Urzędu Gminy Tychowo:

- Strategia Rozwoju Gminy Tychowo na lata 2014-2020,
- Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, Gmina Tychowo,
- Studium wartości kulturowych Gminy Tychowo,
- Miejscowe Plany Zagospodarowania Przestrzennego na terenie Gminy Tychowo
- Plany odnowy miejscowości na terenie Gminy Tychowo,
- Wieloletnia Prognoza Finansowa Gminy Tychowo na lata 2015 – 2029.

Materiały przekazane przez instytucje:

- Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków, Delegatura w Koszalinie
wykaz zabytków nieruchomych ujętych w wojewódzkiej ewidencji zabytków, rejestr zabytków (architektoniczne i archeologiczne).

SPIS RYCIN

<i>Ryc. 1. Gmina Tychowo w układzie gmin.</i>
<i>Ryc. 2. Położenie Gminy Tychowo na tle województwa zachodniopomorskiego</i>
<i>Ryc. 3. Miejscowości w gminie Tychowo</i>
<i>Ryc. 4. Tychowo w dwudziestoleciu międzywojennym</i>
<i>Ryc. 5. Dobrowo w dwudziestoleciu międzywojennym</i>
<i>Ryc. 6. Bukówko w dwudziestoleciu międzywojennym</i>
<i>Ryc. 7. Sadkowo w dwudziestoleciu międzywojennym</i>
<i>Ryc. 8. Słonino w dwudziestoleciu międzywojennym</i>
<i>Ryc. 9. Kikowo w dwudziestoleciu międzywojennym</i>
<i>Ryc. 10. Warnino w dwudziestoleciu międzywojennym</i>
<i>Ryc. 11. Kowalki w dwudziestoleciu międzywojennym</i>
<i>Ryc. 12. Stare Dębno w dwudziestoleciu międzywojennym</i>
<i>Ryc. 13. Rozmieszczenie zabytków architektury i budownictwa wpisanych do rejestrów zabytków na terenie Gminy Tychowo</i>

SPIS TABEL

<i>Tabela 1. Rozróżnienie funkcji obiektów wpisanych do wojewódzkiej ewidencji zabytków wraz z ich ilością z terenu Gminy Tychowo</i>
<i>Tabela 2. Obiekty wpisane do wojewódzkiej ewidencji zabytków (bez zabytków archeologicznych) z terenu Gminy Tychowo</i>
<i>Tabela 3. Obiekty o utraconych walorach zabytkowych z terenu Gminy Tychowo</i>

<i>Tabela 4. Obiekty wpisane do wojewódzkiego rejestru zabytków oraz wojewódzkiej ewidencji zabytków z podziałem na miejscowości oraz funkcje z terenu Gminy Tychowo</i>	
<i>Tabela 5. Nieruchome zabytki archeologiczne z terenu Gminy Tychowo z wyszczególnieniem na miejscowości oraz strefy „W”</i>	
<i>Tabela 10. Analiza szans i zagrożeń wynikających ze stanu dziedzictwa kulturowego Gminy Tychowo</i>	
<i>Tabela 11. Zakres i harmonogram działań w zakresie ochrony i zarządzania dziedzictwem kulturowym Gminy Tychowo</i>	

SPIS WYKRESÓW

<i>Wykres 1. Ilość obiektów wpisanych do rejestru zabytków z uwzględnieniem ich funkcji z terenu Gminy Tychowo</i>	
<i>Wykres 2. Obiekty wpisane do wojewódzkiej ewidencji zabytków (bez zabytków archeologicznych) z terenu Gminy Tychowo</i>	
<i>Wykres 3. Nieruchome zabytki archeologiczne z terenu Gminy Tychowo z wyszczególnieniem na miejscowości oraz strefy „W”</i>	
<i>Wykres 4. Procentowy udział nieruchomości zabytków archeologicznych z terenu Gminy Tychowo z rozróżnieniem strefy „W”</i>	

SPIS FOTOGRAFII

<i>Fot. 1. Lokalna wystawa w Tychowskim GOK - U</i>	
<i>Fot. 2. Kościół św. Jana Chrzciciela w Bukówku</i>	
<i>Fot. 3. Kościół św. Jana Kantego w Dobrowie</i>	
<i>Fot. 4. Pałac w Dobrowie</i>	
<i>Fot. 5. Kościół Podwyższenia Krzyża Św. W Kikowie</i>	
<i>Fot. 6. Kościół św. Stanisława Kostki w Kowalkach</i>	
<i>Fot. 7. Kościół Niepokalanego Poczęcia NMP w Motarzynie</i>	
<i>Fot. 8. Kościół MB Wspomożenia Wiernych w Tychowie</i>	

XIII. ANEKSY**Załącznik nr 1****Obiekty wpisane do rejestru zabytków nieruchomości z wyłączeniem zabytków archeologicznych**

(Źródło: opracowanie własne na podstawie kart adresowych oraz wykazu obiektów w rejestrze zabytków przekazany przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków, Delegatura w Koszalinie)

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Datowanie	Nr rejestru	Data	Nr dec.
1	Buczki	park dworski	4 ćw. XIX w.	A-471	1980-10-11	KI.IV-5340/40/80
2	Bukówko	kościół św. Jana Chrzyciciela	XVI w.	A-456	1959-07-01	
3	Bukówko	cmentarz przykościelny	k. XVI w.	A-456	1959-07-01	
4	Bukówko	park dworski	I poł. XIX w.	A-444	1978-06-29	KI.IV-5340/90/78
5	Dobrowo	kościół św. Jana Kantego	pocz. XIX w.	A-458	1965-03-15	KI.IVV-Oa/5/65
6	Dobrowo	pałac wraz z otoczeniem	poł. XIX w.	A-459	1965-03-15	KI.IVV-Oa/5/65
7	Kikowo	kościół Podwyższenia Krzyża Św.	1847 r.	A-427	1994-12-21	PSOZ-5340/2/94
8	Kowalki	kościół św. Stanisława Kostki	XVI / XVII – XIX w.	A-437	1960-03-19	
9	Kowalki	cmentarz przykościelny	XVI w.	A-437	1960-03-19	
10	Motarzyn	kościół Niepokalanego Poczęcia NMP	1683, II poł. XIX w.	A-430	1956-10-30	
11	Rudno	park dworski	pocz. XIX w.	A-467	1966-02-12	KI-IV-Oa/8/66
12	Smęcino	pałac	1854 – 1856 r., I. 70 – te XIX w.	A-438	1998-04-01	PSOZ-5340-8 c.d./98
13	Smęcino	park pałacowy	przełom 1 i 2 poł. XIX w.	A-438	1998-04-01	PSOZ-5340-8 c.d./98
14	Stare Dębno	kościół św. Szczepana	pocz. XVIII w.	A-468	1956-10-30	
15	Tychowo	park dworski	1 poł. XIX w.	A-443	1980-10-11	KI.IV-5340/41/80
16	Tychowo	kościół MB Wspomożenia Wiernych	XV w./ 1830 r./ 1859 r./ 1980 r.	A-469	1956-10-30	
17	Tyczewo	park dworski	1 poł. XIX w.	A-442	1978-05-27	KI.IV-5340/47/78
18	Tyczewo	kościół św. Antoniego	1681 r., XIX w., pocz. XX w.	A-484	1956-10-30	
19	Wicewo	kościół MB Szkaplerznej /otoczenie/	I. 60 – te XIX w.	A-369	2009-09-12	DZ-4200/52/O/2008
20	Wicewo	park dworski	2 poł. XIX w.	A-441	1978-06-29	KI.IV.5340/91/78

Załącznik nr 2**Zabytki ujęte w wojewódzkiej ewidencji zabytków**

(Źródło: opracowanie własne na podstawie kart adresowych oraz wykazu zabytków nieruchomości z terenu miasta i gm. Tychowo ujętych w wojewódzkiej ewidencji zabytków przekazany przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków, Delegatura w Koszalinie)

Lp.	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Datowanie
1	Borzystaw	cmentarz poniemiecki (obiegowa)	2 poł. XIX w.
2	Borzystaw	zespół folwarczny	2 poł. XIX w., XIX/XX w.
3	Borzystaw	park wiejski	2 poł. XIX w.
4	Buczki	cmentarz poniemiecki (obiegowa)	1 poł. XX w.
5	Bukowo	cmentarz poniemiecki (obiegowa)	1 poł. XX w.
6	Bukowo	park wiejski	2 poł. XIX w.
7	Bukówko	cmentarz poniemiecki (obiegowa)	1 poł. XX w.
8	Bukówko	zespół folwarczny	2 ćw. XIX w.
9	Bukówko	cmentarz rodowy	1918 r.
10	Bukówko	pałac	k. XIX w.
11	Czarnkowo	cmentarz poniemiecki (obiegowa)	1 poł. XX w.
12	Doble	park wiejski	2 poł. XIX w.
13	Doble	zespół folwarczny	poł. XIX w.
14	Doble	cmentarz poniemiecki (obiegowa)	1 poł. XX w.
15	Doble	zespół zabudowań młyna wodnego	pocz. 1 ćw. XX w.
16	Dobrowo	młyn wodny wraz z urządzeniami	XIX/XX w.
17	Dobrowo	cmentarz rodowy	pocz. XX w..
18	Dobrowo	cmentarz ewangelicki	2 poł. XIX w.
19	Dobrowo	zespół folwarczny	ok. poł. XIX w., XIX/XX w.
20	Dobrowo	cmentarz poniemiecki (obiegowa)	2 poł. XIX w.
21	Dobrowo Białogardzkie	most kolejowy	1905 r.
22	Dobrowo, Dzikie, Podborsko, Rozalin	zespoły folwarczne, młyn	
23	Dobrówko	cmentarz poniemiecki (obiegowa)	2 poł. XIX w.
24	Drzonowo Białogardzkie	cmentarz poniemiecki (obiegowa), (dla panów), rodowy?	2 poł. XIX w.
25	Drzonowo Białogardzkie	cmentarz rodowy	1 poł. XX w.
26	Dzięciołowo	cmentarz poniemiecki (obiegowa)	1 poł. XX w.
27	Dzięciołowo	zespół folwarczny	1867, 4 ćw. XIX w.
28	Kikowo	zespół folwarczny	XVIII – XIX w.
29	Kikowo	park wiejski	1 poł. XIX w.

Lp.	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Datowanie
30	Kikowo	spichlerz „1”	k. XIX w.
31	Kikowo	cmentarz Monarchen Friedhof	pocz. XX w.
32	Kikowo	cmentarz Ehrfriedhof	pocz. XX w.
33	Kowalki	cmentarz poniemiecki (obiegowa)	2 poł. XIX w.
34	Kowalki	cmentarz parafialny	1945 r.
35	Krosinko	zespół folwarczny	1 poł. XIX w., 1900, 1933 r.
36	Liśnica	zespół folwarczny	2 poł. XIX w.
37	Modrolas	zespół folwarczny	ok. poł. XIX w., XIX/XX w.
38	Modrolas	obóz jeniecki aliantów	1944 – 1945 r.
39	Modrolas	cmentarz poniemiecki (obiegowa)	1 poł. XX w.
40	Motarzyn	cmentarz poniemiecki (obiegowa)	2 poł. XIX w.
41	Osówko	cmentarz poniemiecki (obiegowa)	1 poł. XX w.
42	Pobądz	cmentarz poniemiecki – leśny	1 poł. XX w.
43	Pobądz	cmentarz poniemiecki (obiegowa)	2 poł. XIX w.
44	Podborsko	stacja kolejowa	1878 r.
45	Podborsko	dworzec kolejowy	1878 r.
46	Podborsko	budynek mieszkalny	1878 r.
47	Rudno	zespół folwarczny	po 1850 - 1895 r.
48	Rudno	cmentarz poniemiecki (obiegowa)	1 poł. XX w.
49	Sadkowo	cmentarz poniemiecki (obiegowa)	2 poł. XIX w.
50	Sadkowo	cmentarz ewangelicki	2 poł. XIX w.
51	Sadkowo	cmentarz rodowy (poniemiecki obiegowa dla panów)?	1 poł. XX w.
52	Sadkowo	zespół folwarczny	1 poł. XIX w., XIX/XX w.
53	Stonino	most kolejowy	1905 r.
54	Stonino	park dworski	k. XIX w.
55	Stonino	cmentarz poniemiecki (obiegowa)	1 poł. XX w.
56	Smęcino	zespół folwarczny	1854 – 1856 r., 3 ćw. XIX w. – 1 ćw. XX w.
57	Smęcino	cmentarz ewangelicki	2 poł. XIX w.
58	Smęcino	cmentarz przykościelny	XIX w.
59	Smęcino	budynek	kon. XIX w.
60	Smęcino	cmentarz rodowy	2 poł. XIX w.
61	Stare Dębno	park dworski	pocz. XIX w.
62	Stare Dębno	dzwonnica i dzwon	1871 r.
63	Stare Dębno	cmentarz poniemiecki (obiegowa)	2 poł. XIX w.
64	Stare Dębno	zespół folwarczny	2 poł. XIX w., 1923 r.
65	Stare Dębno	cmentarz rodowy	1920 r.

Lp.	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Datowanie
66	Trzebiec	zespół folwarczny	2 poł. XIX w., 1 ćw. XX w.
67	Trzebiec	cmentarz poniemiecki (obiegowa)	1 poł. XX w.
68	Trzebiec	park wiejski	2 poł. XIX w.
69	Tychowo	kaplica cmentarna	I. 30 – te XX w.
70	Tychowo	dworzec kolejowy „Tychowo”	2 poł. XIX w.
71	Tychowo	magazyn	XIX/XX w.
72	Tychowo	cmentarz komunalny	1 poł. XX w., 1946 r.
73	Tychowo	cmentarz przykościelny	XVIII w.
74	Tychowo	zespół folwarczny	1872 r.
75	Tychowo	stacja kolejowa „Tychowo”	2 poł. XIX w.
76	Tychowo	budynek mieszkalny	XIX/XX w.
77	Tyczewo	cmentarz ewangelicki	2 poł. XIX w.
78	Tyczewo	cmentarz poniemiecki (obiegowa)	2 poł. XIX w.
79	Tyczewo	zespół folwarczny	2 poł. XIX w. – 1930 r.
80	Warnino	cmentarz poniemiecki (obiegowa)	1 poł. XX w.
81	Warnino	park wiejski	2 poł. XIX w.
82	Wełdkowo	cmentarz poniemiecki (obiegowa)	2 poł. XIX w.
83	Wełdkówko	cmentarz ewangelicki	pocz. XX w.
84	Wicewo	zespół folwarczny	1 poł. XIX w. – 1939 r.
85	Wicewo	zespół zabudowy dawnego kościoła (kaplica i pastorówka)	I. 60 – te XX w.
86	Wicewo	cmentarz poniemiecki - parkowy (obiegowa)	2 poł. XIX w.
87	Wicewo	cmentarz poniemiecki (obiegowa)	2 poł. XIX w.
88	Zaspy Wielkie	cmentarz poniemiecki (obiegowa)	1 poł. XIX w.
89	Zaspy Wielkie	zespół folwarczny	2 poł. XIX w., 1 ćw. XX w.
90	Zaspy Wielkie	park wiejski	2 poł. XIX w.
91	Zaspy Wielkie	cmentarz wojenny	1919 r.

Załącznik nr 3**Zabytki archeologiczne ujęte w wojewódzkiej ewidencji zabytków**

Źródło: opracowanie własne na podstawie kart adresowych oraz wykazu stanowisk archeologicznych w Gminie Tychowo przekazany przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków, Delegatura w Koszalinie)

Lp.	Miejscowość	Numer stanowiska w miejscowości	Numer obszaru AZP	Numer stanowiska na obszarze	Nr rej.
1	Borzysław	2	20-21	2	
2	Borzysław	3	20-21	3	
3	Borzysław	4	20-21	4	
4	Borzysław	11	20-21	11	
5	Borzysław	9	20-21	9	
6	Borzysław	8	20-21	8	
7	Borzysław	7	20-21	7	
8	Borzysław	6	20-21	6	
9	Borzysław	5	20-21	5	
10	Buczki	3	18-22	17	
11	Buczki	8	18-22	22	
12	Buczki	7	18-22	21	
13	Buczki	6	18-22	20	
14	Buczki	4	18-22	18	
15	Buczki	2	18-22	16	
16	Buczki	1	18-22	15	
17	Buczki	5	18-22	19	
18	Bukowo	17	19-21	35	
19	Bukowo	18	19-21	36	
20	Bukowo	9	19-21	27	
21	Bukowo	16	19-21	34	
22	Bukowo	14	19-21	32	
23	Bukowo	15	19-21	33	
24	Bukowo	12	19-21	30	
25	Bukowo	10	19-21	28	
26	Bukowo	13	19-21	31	
27	Bukowo	11	19-21	29	
28	Bukówko	2	19-21	16	
29	Bukówko	4	19-21	18	
30	Bukówko	3	19-21	17	
31	Bukówko	6	19-21	20	
32	Bukówko	8	19-21	22	
33	Bukówko	9	19-21	23	
34	Czarnkowo	21	20-22	118	
35	Czarnkowo	34	20-22	131	
36	Czarnkowo	25	20-22	122	
37	Czarnkowo	23	20-22	120	
38	Czarnkowo	28	20-22	125	
39	Czarnkowo	27	20-22	124	
40	Czarnkowo	26	20-22	123	
41	Czarnkowo	30	20-22	127	
42	Czarnkowo	16	20-22	105	
43	Czarnkowo	20	20-22	109	
44	Czarnkowo	35	20-22	132	
45	Czarnkowo	22	20-22	119	
46	Czarnkowo	24	20-22	121	
47	Czarnkowo	29	20-22	126	
48	Czarnkowo	15	20-22	104	

Lp.	Miejscowość	Numer stanowiska w miejscowości	Numer obszaru AZP	Numer stanowiska na obszarze	Nr rej.
49	Czarnkowo	17	20-22	106	
50	Czarnkowo	18	20-22	107	
51	Czarnkowo	19	20-22	108	
52	Czarnkowo	33	20-22	130	
53	Czarnkowo	14	20-22	103	
54	Czarnkowo	36	20-22	133	
55	Czarnkowo	12	20-22	101	
56	Czarnkowo	13	20-22	102	
57	Czarnkowo	32	20-22	129	
58	Czarnkowo	37	20-22	134	
59	Czarnkowo	11	20-22	100	
60	Czarnkowo	9	20-22	98	
61	Czarnkowo	10	20-22	99	
62	Doble	19	21-21	84	
63	Doble	26	22-21	5	
64	Doble	12	21-21	77	
65	Doble	11	21-21	76	
66	Doble	37	22-21	16	
67	Doble	14	21-21	79	
68	Doble	15	21-21	80	
69	Doble	16	21-21	81	
70	Doble	17	21-21	82	
71	Doble	36	22-21	15	
72	Doble	13	21-21	78	
73	Doble	29	22-21	8	
74	Doble	38	22-21	17	
75	Doble	21	21-21	86	
76	Doble	22	21-21	87	
77	Doble	23	21-21	88	
78	Doble	24	22-21	3	
79	Doble	25	22-21	4	
80	Doble	28	22-21	7	
81	Doble	27	22-21	6	
82	Doble	30	22-21	9	
83	Doble	34	22-21	13	
84	Doble	32	22-21	11	
85	Doble	20	21-21	85	
86	Dobrowo	28	19-21	13	
87	Dobrowo	19	19-21	4	
88	Dobrowo	23	19-21	8	
89	Dobrowo	13	19-20	6	
90	Dobrowo	14	19-20	7	
91	Dobrowo	9	19-20	4	
92	Dobrowo	16	19-20	8	
93	Dobrowo	1	19-20	3	
94	Dobrowo	22	19-21	7	
95	Dobrowo	18	19-21	3	
96	Dobrowo	17	19-21	2	
97	Dobrowo	21	19-21	6	
98	Dobrowo	27	19-21	12	
99	Dobrowo	29	19-21	14	
100	Dobrowo	30	19-21	15	
101	Dobrowo	25	19-21	10	
102	Dobrowo	26	19-21	11	

Lp.	Miejscowość	Numer stanowiska w miejscowości	Numer obszaru AZP	Numer stanowiska na obszarze	Nr rej.
103	Dobrówko	3	19-20	11	
104	Dobrówko	8	19-20	16	
105	Dobrówko	7	19-20	15	
106	Dobrówko	2	19-20	10	
107	Dobrówko	12	19-20	9	
108	Dobrówko	6	19-20	14	
109	Dobrówko	5	19-20	13	
110	Dobrówko	4	19-20	12	
111	Drzonowo B.	8	21-22	39	
112	Drzonowo B.	6	21-22	33	
113	Drzonowo B.	5	21-22	32	
114	Dzięciołowo	1	20-23	27	
115	Kikowo	12	21-22	8	
116	Kikowo	30	21-22	31	
117	Kikowo	29	21-22	30	
118	Kikowo	28	21-22	29	
119	Kikowo	9	21-22	5	
120	Kikowo	18	21-22	19	
121	Kikowo	7	21-22	3	
122	Kikowo	6	21-22	2	
123	Kikowo	8	21-22	4	
124	Kikowo	10	21-22	6	
125	Kikowo	27	21-22	28	
126	Kikowo	15	21-22	16	
127	Kikowo	11	21-22	7	
128	Kikowo	17	21-22	18	
129	Kikowo	26	21-22	27	
130	Kikowo	21	21-22	22	
131	Kikowo	22	21-22	23	
132	Kikowo	19	21-22	20	
133	Kikowo	20	21-22	21	
134	Kikowo	24	21-22	25	
135	Kikowo	23	21-22	24	
136	Kikowo	14	21-22	10	
137	Kikowo	25	21-22	26	
138	Kikowo	16	21-22	17	
139	Kowalki	30	20-23	21	
140	Kowalki	1	20-22	76	830 z dn. 25.09.1971 r.
141	Kowalki	14	20-23	5	
142	Kowalki	12	20-23	3	
143	Kowalki	13	20-23	4	
144	Kowalki	11	20-23	2	
145	Kowalki	10	20-23	1	
146	Kowalki	39	20-22	53	
147	Kowalki	47	20-22	61	
148	Kowalki	37	20-22	51	
149	Kowalki	46	20-22	60	
150	Kowalki	40	20-22	54	
151	Kowalki	43	20-22	57	
152	Kowalki	45	20-22	59	
153	Kowalki	48	20-22	62	
154	Kowalki	15	20-23	6	
155	Kowalki	60	20-22	74	

Lp.	Miejscowość	Numer stanowiska w miejscowości	Numer obszaru AZP	Numer stanowiska na obszarze	Nr rej.
156	Kowalki	51	20-22	65	
157	Kowalki	53	20-22	67	
158	Kowalki	56	20-22	70	
159	Kowalki	55	20-22	69	
160	Kowalki	52	20-22	66	
161	Kowalki	44	20-22	58	
162	Kowalki	57	20-22	71	
163	Kowalki	49	20-22	63	
164	Kowalki	61	20-22	75	
165	Kowalki	63	20-22	86	
166	Kowalki	32	20-23	23	
167	Kowalki	50	20-22	64	
168	Kowalki	2	20-22	77	
169	Kowalki	38	20-22	52	
170	Kowalki	54	20-22	68	
171	Kowalki	27	20-23	18	
172	Kowalki	29	20-23	20	
173	Kowalki	67	20-22	90	
174	Kowalki	69	20-22	92	
175	Kowalki	16	20-23	7	
176	Kowalki	70	20-22	93	
177	Kowalki	41	20-22	55	
178	Kowalki	68	20-22	91	
179	Kowalki	73	20-22	96	
180	Kowalki	71	20-22	94	
181	Kowalki	28	20-23	19	
182	Kowalki	31	20-23	22	
183	Kowalki	74	20-22	97	
184	Kowalki	35	20-23	26	
185	Kowalki	33	20-23	24	
186	Kowalki	34	20-23	25	
187	Kowalki	72	20-22	95	
188	Kowalki	19	20-23	10	
189	Kowalki	18	20-23	9	
190	Kowalki	66	20-22	89	
191	Kowalki	20	20-23	11	
192	Kowalki	21	20-23	12	
193	Kowalki	22	20-23	13	
194	Kowalki	23	20-23	14	
195	Kowalki	26	20-23	17	
196	Kowalki	25	20-23	16	
197	Kowalki	59	20-22	73	
198	Kowalki	17	20-23	8	
199	Kowalki	24	20-23	15	
200	Kowalki	58	20-22	72	
201	Kowalki	3	20-22	78	
202	Kowalki	62	20-22	85	
203	Liśnica	4	20-21	51	
204	Liśnica	1	20-21	48	
205	Liśnica	3	20-21	50	
206	Liśnica	2	20-21	49	
207	Modrolas	12	19-21	72	
208	Modrolas	9	19-21	69	
209	Modrolas	14	19-21	74	

Lp.	Miejscowość	Numer stanowiska w miejscowości	Numer obszaru AZP	Numer stanowiska na obszarze	Nr rej.
210	Modrolas	16	19-21	76	
211	Modrolas	15	19-21	75	
212	Modrolas	13	19-21	73	
213	Modrolas	8	19-21	68	
214	Modrolas	7	19-21	67	
215	Modrolas	6	19-21	66	
216	Modrolas	5	19-21	65	
217	Modrolas	4	19-21	64	
218	Modrolas	11	19-21	71	
219	Modrolas	18	19-21	78	
220	Modrolas	10	19-21	70	
221	Motarzyno	23	21-21	49	
222	Motarzyno	40	21-21	75	
223	Motarzyno	22	21-21	48	
224	Motarzyno	25	21-21	51	
225	Motarzyno	30	21-21	56	
226	Motarzyno	29	21-21	55	
227	Motarzyno	28	21-21	54	
228	Motarzyno	32	21-21	67	
229	Motarzyno	33	21-21	68	
230	Motarzyno	34	21-21	69	
231	Motarzyno	35	21-21	70	
232	Motarzyno	36	21-21	71	
233	Motarzyno	37	21-21	72	
234	Motarzyno	18	21-21	43	
235	Motarzyno	39	21-21	74	
236	Motarzyno	12	21-21	37	
237	Motarzyno	27	21-21	53	
238	Motarzyno	26	21-21	52	
239	Motarzyno	21	21-21	47	
240	Motarzyno	20	21-21	46	
241	Motarzyno	2	21-21	45	
242	Motarzyno	19	21-21	44	
243	Motarzyno	16	21-21	41	
244	Motarzyno	17	21-21	42	
245	Motarzyno	14	21-21	39	
246	Motarzyno	15	21-21	40	
247	Motarzyno	11	21-21	36	
248	Motarzyno	38	21-21	73	
249	Nowe Dębno	1	22-21	2	636 z dn. 11.11.1967 r.
250	Osówko	13	21-20	66	
251	Osówko	22	21-20	70	
252	Osówko	4	20-20	6	
253	Osówko	7	20-20	7	
254	Osówko	8	20-20	9	
255	Osówko	12	20-20	10	
256	Osówko	13	20-20	11	
257	Osówko		21-20	73	
258	Osówko	3	20-20	5	
259	Osówko	26	21-20	71	
260	Osówko		21-20	74	
261	Osówko	10	21-20	69	
262	Osówko	9	21-20	68	

Lp.	Miejscowość	Numer stanowiska w miejscowości	Numer obszaru AZP	Numer stanowiska na obszarze	Nr rej.
263	Osówko		21-20	72	
264	Osówko	2	21-20	62	
265	Osówko	5	21-20	63	
266	Osówko	6	21-20	64	
267	Osówko	2	21-20	67	
268	Osówko	8	20-20	8	
269	Osówko	1	20-20	4	
270	Osówko	11	21-20	65	
271	Pobądz	4	19-22	42	
272	Pobądz	18	19-22	56	
273	Pobądz	17	19-22	55	
274	Pobądz	1	19-22	38	
275	Pobądz	15	19-22	53	
276	Pobądz	6	19-22	44	
277	Pobądz	5	19-22	43	
278	Pobądz	7	19-22	45	
279	Pobądz	3	19-22	41	
280	Pobądz	9	19-22	47	
281	Pobądz	10	19-22	48	
282	Pobądz	11	19-22	49	
283	Pobądz	12	19-22	50	
284	Pobądz	13	19-22	51	
285	Pobądz	14	19-22	52	
286	Pobądz	8	19-22	46	
287	Podborsko	1	20-21	1	
288	Retowo	15	19-21	59	
289	Retowo	12	19-21	56	
290	Retowo	2	19-21	46	
291	Retowo	3	19-21	47	
292	Retowo	6	19-21	50	
293	Retowo	8	19-21	52	
294	Retowo	9	19-21	53	
295	Retowo	7	19-21	51	
296	Retowo	19	19-21	63	
297	Retowo	5	19-21	49	
298	Retowo	16	19-21	60	
299	Retowo	14	19-21	58	
300	Retowo	13	19-21	57	
301	Retowo	10	19-21	54	
302	Retowo	11	19-21	55	
303	Retowo	17	19-21	61	
304	Retowo	18	19-21	62	
305	Retowo	1	19-21	45	
306	Rudno	1	22-20	81	
307	Rudno	5	22-21	41	
308	Rudno	4	22-21	40	
309	Rudno	3	22-21	39	
310	Rudno	2	22-21	38	
311	Rudno	1	22-21	37	
312	Rudno	6	22-21	42	
313	Sadkowo	8	21-21	13	
314	Sadkowo	21	21-21	30	
315	Sadkowo	5	21-21	10	
316	Sadkowo	7	21-21	12	

Lp.	Miejscowość	Numer stanowiska w miejscowości	Numer obszaru AZP	Numer stanowiska na obszarze	Nr rej.
317	Sadkowo	11	21-21	16	
318	Sadkowo	14	21-21	19	
319	Sadkowo	20	21-21	29	
320	Sadkowo	15	21-21	20	
321	Sadkowo	13	21-21	18	
322	Sadkowo	10	21-21	15	
323	Sadkowo	18	21-21	23	
324	Sadkowo	1	20-21	47	
325	Sadkowo	6	21-21	11	
326	Sadkowo	12	21-21	17	
327	Skarszewice	1	19-21	84	
328	Sławomierz	2	21-20	76	
329	Sławomierz	1	21-20	75	
330	Słonino	9	18-21	85	
331	Słonino	17	19-21	1	
332	Słonino	6	18-21	82	
333	Słonino	7	18-21	83	
334	Słonino	3	18-21	79	
335	Słonino	16	18-21	92	
336	Słonino	15	18-21	91	
337	Słonino	14	18-21	90	
338	Słonino	13	18-21	89	
339	Słonino	10	18-21	86	
340	Słonino	12	18-21	88	
341	Słonino	4	18-21	80	
342	Smęcino	1	20-23	34	
343	Smęcino	2	19-23	20	
344	Stare Dębno	16	22-20	84	
345	Stare Dębno	24	21-21	104	
346	Stare Dębno	2	21-21	101	
347	Stare Dębno	22	21-21	102	
348	Stare Dębno	15	21-20	90	
349	Stare Dębno	9	22-20	82	
350	Stare Dębno	28	22-21	1	
351	Stare Dębno	15	22-20	83	
352	Stare Dębno	23	21-21	103	
353	Stare Dębno	17	22-20	85	
354	Stare Dębno	20	22-20	87	
355	Stare Dębno	19	22-20	86	
356	Stare Dębno	13	21-20	88	
357	Stare Dębno	14	21-20	89	
358	Stare Dębno	25	21-21	105	
359	Stare Dębno	11	21-20	86	
360	Stare Dębno	12	21-20	87	
361	Stare Dębno	10	21-20	85	
362	Stare Dębno	27	21-21	107	
363	Stare Dębno	26	21-21	106	
364	Stare Dębno	21	22-20	88	
365	Stoisławice	2	19-21	26	
366	Stoisławice	1	19-21	25	
367	Trzebiec	9	21-21	5	
368	Trzebiec	6	21-21	2	
369	Trzebiec	10	21-21	6	
370	Trzebiec	5	21-21	1	

Lp.	Miejscowość	Numer stanowiska w miejscowości	Numer obszaru AZP	Numer stanowiska na obszarze	Nr rej.
371	Trzebiec	8	21-21	4	
372	Trzebiec	7	21-21	3	
373	Trzebiec	13	21-21	9	
374	Trzebiec	12	21-21	8	
375	Trzebiec	1	21-20	84	
376	Trzebiec	11	21-21	7	
377	Trzebieszyn	11	20-21	45	
378	Trzebieszyn	1	20-21	34	
379	Trzebieszyn	1	20-21	13	
380	Trzebieszyn	2	20-21	14	
381	Trzebieszyn	13	21-21	31	
382	Trzebieszyn	3	20-21	36	
383	Trzebieszyn	5	20-21	38	
384	Trzebieszyn	6	20-21	39	
385	Trzebieszyn	8	20-21	41	
386	Trzebieszyn	7	20-21	40	
387	Trzebieszyn	10	20-21	44	
388	Trzebieszyn	12	20-21	46	
389	Trzebieszyn	4	20-21	37	
390	Trzebieszyn	2	20-21	35	
391	Tychowo	36	20-22	151	
392	Tychowo	40	20-22	155	
393	Tychowo	42	20-22	157	
394	Tychowo	43	20-22	158	
395	Tychowo	33	20-22	148	
396	Tychowo	48	20-22	163	
397	Tychowo	28	20-22	143	
398	Tychowo	49	20-22	164	
399	Tychowo	34	20-22	149	
400	Tychowo	38	20-22	153	
401	Tychowo	32	20-22	147	
402	Tychowo	30	20-22	145	
403	Tychowo	31	20-22	146	
404	Tychowo	27	20-22	142	
405	Tychowo	26	20-22	141	
406	Tychowo	25	20-22	140	
407	Tychowo	29	20-22	144	
408	Tychowo	23	20-22	138	
409	Tychowo	22	20-22	137	
410	Tychowo	20	20-22	135	
411	Tychowo	47	20-22	162	
412	Tychowo	35	20-22	150	
413	Tychowo	24	20-22	139	
414	Tychowo	50	21-22	1	
415	Tychowo	5	20-21	18	
416	Tychowo	19	20-21	33	
417	Tychowo	18	20-21	32	
418	Tychowo	17	20-21	31	
419	Tychowo	16	20-21	30	
420	Tychowo	37	20-22	152	
421	Tychowo	21	20-22	136	
422	Tychowo	46	20-22	161	
423	Tychowo	15	20-21	29	
424	Tychowo	44	20-22	159	

Lp.	Miejscowość	Numer stanowiska w miejscowości	Numer obszaru AZP	Numer stanowiska na obszarze	Nr rej.
425	Tychowo	4	20-21	17	
426	Tychowo	3	20-21	16	
427	Tychowo	9	20-21	23	
428	Tychowo	10	20-21	24	
429	Tychowo	11	20-21	25	
430	Tychowo	12	20-21	26	
431	Tychowo	14	20-21	28	
432	Tychowo	8	20-21	22	
433	Tyczewo	7	19-22	20	
434	Tyczewo	12	19-22	25	
435	Tyczewo	14	19-22	27	
436	Tyczewo	13	19-22	26	
437	Tyczewo	11	19-22	24	
438	Tyczewo	10	19-22	23	
439	Tyczewo	4	19-22	17	
440	Tyczewo	8	19-22	21	
441	Tyczewo	5	19-22	18	
442	Tyczewo	9	19-22	22	
443	Tyczewo	18	19-22	31	
444	Tyczewo	15	19-22	28	
445	Tyczewo	6	19-22	19	
446	Tyczewo	24	19-22	37	
447	Tyczewo	3	19-22	15	
448	Tyczewo	1	19-22	16	
449	Tyczewo	23	19-22	36	
450	Tyczewo	20	19-22	33	
451	Tyczewo	25	19-22	40	
452	Tyczewo	21	19-22	34	
453	Tyczewo	17	19-22	30	
454	Tyczewo	16	19-22	29	
455	Tyczewo	2	19-22	14	
456	Warnino	28	20-22	27	
457	Warnino	6	20-22	3	
458	Warnino	4	20-22	1	
459	Warnino	1	19-22	1	
460	Warnino	8	20-22	5	
461	Warnino	26	20-22	25	
462	Warnino	27	20-22	26	
463	Warnino	5	20-22	2	
464	Warnino	24	20-22	23	
465	Warnino	30	20-22	29	
466	Warnino	25	20-22	24	
467	Warnino	23	20-22	22	
468	Warnino	22	20-22	21	
469	Warnino	19	20-22	18	
470	Warnino	38	20-22	37	
471	Warnino	7	20-22	4	
472	Warnino	10	20-22	7	
473	Warnino	9	20-22	6	
474	Warnino	32	20-22	31	
475	Warnino	36	20-22	35	
476	Warnino	16	20-22	13	
477	Warnino	50	20-22	49	

Lp.	Miejscowość	Numer stanowiska w miejscowości	Numer obszaru AZP	Numer stanowiska na obszarze	Nr rej.
478	Warnino	33	20-22	32	
479	Warnino	37	20-22	36	
480	Warnino	49	20-22	48	
481	Warnino	47	20-22	46	
482	Warnino	48	20-22	47	
483	Warnino	35	20-22	34	
484	Warnino	40	20-22	39	
485	Warnino	39	20-22	38	
486	Warnino	46	20-22	45	
487	Warnino	45	20-22	44	
488	Warnino	44	20-22	43	
489	Warnino	42	20-22	41	
490	Warnino	43	20-22	42	
491	Warnino	41	20-22	40	
492	Warnino	31	20-22	30	
493	Wędkowo	2	19-23	22	
494	Wędkowo	1	19-23	21	
495	Wędkówko	8	19-22	7	
496	Wędkówko	11	19-23	24	
497	Wędkówko	5	19-22	3	
498	Wędkówko	6	19-22	4	
499	Wędkówko	4	19-22	2	
500	Wędkówko	2	19-22	6	
501	Wędkówko	1	19-22	8	637 z dn. 11.11.1967 r.
502	Wędkówko	7	19-22	5	
503	Wicewo	5	21-20	81	
504	Wicewo	6	21-20	82	
505	Wicewo	1	21-20	77	
506	Wicewo	2	21-20	78	
507	Wicewo	4	21-20	80	
508	Wicewo	3	21-20	79	
509	Zaspy Wielkie	14	18-21	70	
510	Zaspy Wielkie	3	18-21	58	
511	Zaspy Wielkie	6	18-21	61	
512	Zaspy Wielkie	7	18-21	62	
513	Zaspy Wielkie	21	18-21	78	
514	Zaspy Wielkie	20	18-21	77	
515	Zaspy Wielkie	19	18-21	76	
516	Zaspy Wielkie	9	18-21	64	
517	Zaspy Wielkie	10	18-21	65	
518	Zaspy Wielkie	11	18-21	66	
519	Zaspy Wielkie	13	18-21	68	
520	Zaspy Wielkie	15	18-21	71	
521	Zaspy Wielkie	18	18-21	75	
522	Zaspy Wielkie	17	18-21	74	
523	Zaspy Wielkie	16	18-21	73	
524	Zaspy Wielkie	2	18-21	53	
525	Zaspy Wielkie	12	18-21	67	
526	Żukówek	4	21-21	35	
527	Żukówek	3	21-21	34	
528	Żukówek	1	21-21	32	